

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Навчальний посібник

для студентів неекономічних спеціальностей

Харків

НТУ «ХПІ»

2018

УДК 330.101.8 (075)
О 75

Рецензенти:

*В. П. Решетило, доктор економічних наук, професор,
Харківський національний університет міського
господарства імені О. М. Бекетова*

*І. В. Шкодін, доктор економічних наук,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна;*

Рекомендовано вченою радою Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» як навчальний посібник для студентів неекономічних спеціальностей, протокол №4 від 04.05.2018 р.

О 75 ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ: Навчальний посібник для студентів неекономічних спеціальностей / Т. А. Дяченко, Н. Б. Решетняк, В. В. Яцина, та ін. ; За ред. С. І. Архієреєва – Харків : Видавництво Іванченка І. С., 2018. – 120 с.

ISBN 978-617-7675-07-4.

Навчальне видання призначено для підготовки до занять з курсу «Основи економічної теорії» та активізації самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів неекономічних спеціальностей. Посібник складається з інформативної частини – викладу навчального матеріалу, сконцентрованого у базових категоріях і поняттях, та практикуму, що містить питання для обговорення на семінарському занятті і практичні завдання для підготовки до нього. Представлено тести, завдання, задачі, а також питання до заліку (іспиту) та рекомендовані джерела інформації до вивчення курсу.

Призначено для студентів НТУ «ХПІ» зі неекономічних спеціальностей.

Іл. 24. Табл. 3. Бібліогр. 59 назв.

ISBN 978-617-7675-07-4

УДК 330.101.8 (075)
© Колектив авторів, 2018

ПЕРЕДМОВА

Посібник «Основи економічної теорії» призначено для студентів неекономічних спеціальностей, що вивчають економічну теорію у вищих навчальних закладах. Науково-навчальна економічна інформація розглядається на основі класичної економічної теорії, маржиналізму, кейнсіанства й інституціоналізму. При написанні навчального посібника автори використали наукові досягнення представників різних економічних напрямів, досвід викладання навчальної дисципліни «Основи економічної теорії» у Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут».

Навчальне видання орієнтує студентів на системний підхід до вивчення навчальної інформації й знаходженню знань. Авторський колектив убачає в підготовленому посібнику певну умову самостійного творчого набуття студентами наукового економічного мислення.

Посібник містить у концентрованому виді теоретичний виклад кожної теми, що супроводжується практичними завданнями у вигляді тестів та задач, які можуть бути орієнтиром для самостійної роботи студентів й організації ефективних семінарських занять.

Тема 1. Вступ до економічної теорії

1. Економіка як об'єкт вивчення і об'єкт управління. Проблема вибору в ринковій економіці

Економіка є особливою сферою життєдіяльності людей. У повсякденному житті кожній людині доводиться вирішувати різні економічні проблеми: здобувати товари, оплачувати послуги, підраховувати витрати на що-небудь. Вже в силу цього кожна людина є економічним агентом. Положення економічних суб'єктів і самої економіки піддається постійним змінам. Об'єктом вивчення економічної науки і її складової частини – економічної теорії саме і є виявлення і вивчення стійких тенденцій, взаємозв'язків, пошук економічних рішень.

Для того, щоб жити, люди повинні задовольняти свої матеріальні **потреби**. У кожної людини виникає необхідність і в задоволенні більш

складних – духовних потреб (освіта, культура, дозвілля). В міру розвитку суспільства відбувається постійне зростання і зміна потреб, що знаходить відображення в законі підвищення потреб.

Для того, щоб задовольняти зростаючі потреби, необхідно працювати. При цьому зростання і зміна потреб служить найсильнішим спонукальним мотивом трудової діяльності. Основна проблема, що виникає при цьому: матеріальні і духовні потреби безмежні, а ресурси, за допомогою яких вони можуть бути задоволені, – обмежені.

Економічні ресурси (фактори виробництва) – це природні, людські і матеріальні ресурси, що використовуються для виробництва товарів і послуг. **Праця** – це усі фізичні і розумові здібності людей, застосовувані у виробництві товарів і послуг. **Земля** – усі природні ресурси виробництва: земля, ліс, вода, корисні копалини. **Капітал** (інвестиційні ресурси) – це усі вже створені людьми засоби виробництва (будинки, спорудження, устаткування і т. ін.). **Підприємницька здібність** – особливий вид людських ресурсів, що полягає в умінні найбільш ефективно використовувати всі інші фактори виробництва.

Зміст економічної діяльності полягає в тім, що наявні в розпорядженні суспільства ресурси в процесі виробництва перетворюються в продукти (економічні блага), що повинні задовольняти матеріальні і духовні потреби членів суспільства.

При цьому існують такі **основні економічні проблеми**.

- Що робити (які саме потреби задовольняти)?
- Як робити (які ресурси і які технології використовувати)?
- З якою метою (для кого робити і скільки)?

Різноманіття потреб при обмеженості засобів їхнього задоволення призводить до того, що будуть задоволені не всі, а деякі потреби, і скоріше усього не повною мірою. Отже, буде обраний один з альтернативних варіантів економічних дій, що означає одночасне відмовлення від задоволення інших потреб у даній ситуації.

Ілюструє альтернативність класичний приклад П. Самуельсона, що показує суспільний вибір між військовим і цивільним виробництвом. Припустимо, що якщо абсолютно всі ресурси суспільства витратити на виробництво олії, то можна одержати її максимальну кількість – 5 млн т; якщо на виробництво гармат – 15 тис. гармат. Але суспільство може (і повинне!) робити і те, і інше одночасно, знизивши виробництво і олії, і гармат до рівня, нижче максимального. Таким чином, обсяги виробниц-

тва олії і гармат не тільки альтернативні, але й взаємозамінні. Технологічний вибір представлений комбінаціями альтернативних можливостей у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Альтернативні можливості виробництва олії і гармат

Можливості	Гармати, тис. шт.	Олія, млн т
А	15	0
Б	14	1
В	12	2
Г	9	3
Д	5	4
Е	0	5

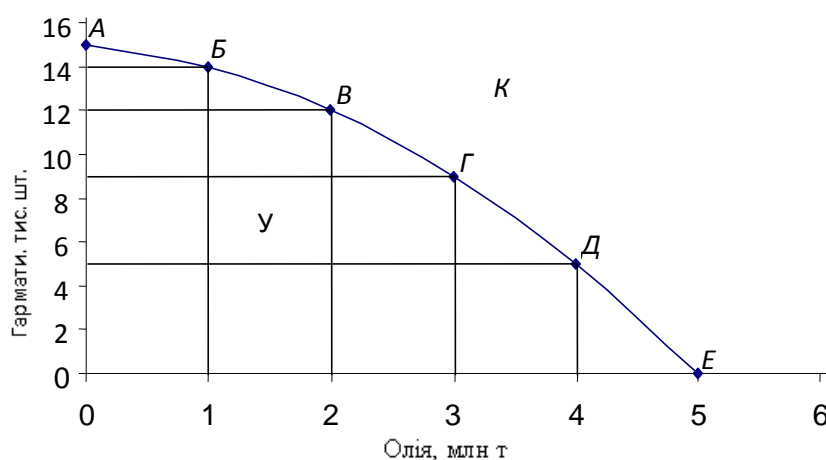

Рисунок 1.1 – Крива виробничих можливостей (крива трансформації)

На графіку альтернативи представлено **кривою виробничих можливостей**, чи кривою трансформації. При абсолютному використанні ресурсів (в економіці повної зайнятості) усі точки можливих комбінацій виробництва гармат і олії знаходяться на межі виробничих можливостей. Якщо ж виробничі потужності завантажені не цілком (наприклад, у результаті безробіття), різні комбінації виробництва олії і гармат знаходяться не на кривій трансформації, а, наприклад, у точці У. У даній ситуації при використанні наявних незайнятих ресурсів можна збільшити і цивільне, і військове виробництво, а точка В на графіку зміститься в будь-яку точку на кривій трансформації.

Точка К указує на відсутність у суспільства на даний момент можливостей для збільшення одночасно і цивільного, і військового виробництва. Якщо виробничі можливості збільшаться, то крива зміститься вправо до цієї точки.

2. Предмет і метод економічної теорії та її еволюція

Проблема обмеженості ресурсів і необхідності вибору якої-небудь альтернативи вивчається в економічній теорії остільки, оскільки обумовлює економічне поведіння людей. Таким чином, **предметом економічної теорії** саме і є вивчення того, як різні суб'єкти економіки використовують обмежені ресурси для виробництва, розподілу, обміну і споживання благ між членами суспільства.

Економічна теорія містить у собі два розділи: мікроекономіку і макроекономіку. **Мікроекономіка** – розділ економічної теорії, у якому вивчається діяльність економічних агентів на рівні домашніх господарств, фірм, галузей. **Макроекономіка** – вивчає механізм функціонування національної економіки в цілому та включає в себе основні підрозділи – домогосподарства, приватний сектор, урядовий сектор.

При дослідженні економічних явищ в економічній теорії виділяють позитивний і нормативний аналіз, що представлено, відповідно, в позитивній і нормативній економічній теорії. Позитивна економічна теорія аналізує факти і вільна від суб'єктивних оцінок. На відміну від неї нормативна економічна теорія містить оцінювальні судження щодо того, якою повинна бути економіка.

При вивченні економічної науки використовуються такі економічні категорії, що виражають окремі економічні процеси (наприклад, товар, гроші, капітал, ціна, заробітна плата й ін.).

Методом дослідження економічної науки є системний підхід. Цей загальнонауковий метод включає такі відомі і широко використовувані методи як: аналіз, синтез, індукція, дедукція, наукова абстракція, економіко-математичне моделювання, статистичний аналіз.

Аналіз – поділ досліджуваного об'єкта на окремі елементи і вивчення кожного з них. **Синтез** – з'єднання окремих елементів у єдине ціле. Аналіз і синтез є двома взаємозалежними сторонами в процесі пізнання. Індукція – виведення загального з приватних фактів. Дедукція – рух від загального до часткового. **Наукова абстракція** – виділення найбільш істотних властивостей досліджуваного предмета й абстрагування від другорядного. Часто створюється абстрактний образ – **модель**. Побудова економічних моделей – спрощених представлень про взаємозв'язки між економічними показниками – використовується часто тому, що в економіці проведення експериментів (основного методу пізнання в природних науках) ускладнено. Особливе місце в моделюванні належить

комп'ютерному моделюванню. Дуже важлива роль статистичного аналізу, тому що більшість економічних явищ має кількісні характеристики.

Економічна думка виникла в далекій давнині як відображення у свідомості людини економічних явищ. Перші сліди економічної думки можна знайти в християнській «Біблії», древньоіндійських «Ведах», трактатах учених древнього Китаю. Перші уявлення про економіку як науку пов'язані з іменами Конфуція, Ксенофонта (430–355 до н.е.), Аристотеля (364–322 до н. е.), Платона (428–348 до н. е.). Так, Аристотель визначив економіку як науку про багатство, а Ксенофонта вважають автором самого терміну «економіка». Особливий етап розвитку економічної науки пов'язано із християнством.

В міру становлення й удосконалювання економічної системи виникають перші економічні школи.

Першим напрямком економічної думки, що розглядає економіку як базис для суспільної системи, був меркантилізм (від італійського «мерканте» – купець), XIV–XVIII ст.

На думку меркантилістів ціль суспільної системи – збагачення держави і населення. При цьому багатство створюється в зовнішній торгівлі, а втілення багатства – золото і срібло. Конкуренція шкідлива, тому її необхідно уникати, а роль держави полягає в підтримці монополії вітчизняних комерсантів на внутрішньому і зовнішньому ринках.

До числа найвизначніших меркантилістів можна віднести французьких економістів А. Монкретьєна (1575–1621 рр.), Ж.-Б. Кольбера (1619–1683 рр.), англійських економістів Томаса Мэна (1571–1641 рр.), Вільяма Петті (1623–1687 рр.), і ін. Але погляди меркантилістів були багато в чому наївними і поверхневими.

Фізіократи Франсуа Кене (1694–1774 рр.) і Анн Тюрго (1727–1781 рр.) створили цілісну систему поглядів на економічну структуру суспільства, вважаючи землеробство основою життя суспільства. Їм належить і перша спроба створити модель суспільного відтворення («Економічна таблиця», 1758 р.). Їхні праці вплинули на творчість найближчого послідовника і великого систематизатора економічної теорії Адама Сміта (1723–1790 рр.).

Саме з іменами засновників класичної школи Адама Сміта і Давіда Рікардо (1772–1823 рр.) пов'язане становлення системи економічної теорії. Представники класичної школи вважають, що економічний порядок встановлюється в суспільстві стихійно, незалежно від волі і ба-

жання економічних суб'єктів і цей порядок кращим чином задовольняє потреби суспільства і громадян. Тому втручання держави в економіку повинно бути зведено до мінімуму.

Але уже в другій половині XIX в. класична школа зазнає серйозної критики в зв'язку з тим, що описана ними як ідеальна економічна система породжує нерівність у розподілі благ, розподіл суспільства на багатих і бідних, періодичні кризи.

Тоді починає домінувати соціалістична ідея. Німецький економіст Карл Маркс (1818–1883 рр.) узяв за основу трудову теорію вартості і створив учення додаткової вартості, поставивши в голову кута питання про експлуатацію у капіталістичному суспільстві і наростаючий антагонізм між класом капіталістів і найманих робітників. Маркс зробив висновок про необхідність соціальної революції, щоб змінити капіталістичний засіб виробництва прогресивним соціалістичним.

Новий етап у розвитку економічної науки зв'язаний з ім'ям А. Маршалла (1842–1924 рр.). Він відзначив необхідність дослідження економічного вибору й аналізу факторів виробництва, вважаючи що економічна наука повинна бути відображенням життєвої логіки, узагальнювати поведження суб'єктів ринку.

А. Курно (1801–1877 рр.), Г. Госсен (1810–1858 рр.), У. Джевонс (1835–1882 рр.), Л. Вальрас (1834–1910 рр.), В. Парето (1848–1923 рр.) і ін. були прихильниками вільної конкуренції, вивчали проблему економічної рівноваги на мікрорівні, заклали основи раціонального використання обмежених ресурсів. Саме в працях неокласиків К. Менгера (1840–1921 рр.), Ф. Візера (1851–1926 рр.), Е. Бем-Баверка (1851–1919 рр.) були сформульовані основні принципи маржиналізму (від англійського *marginal* – граничний), чи теорії граничної корисності. Маржиналісти вважали вихідним принципом дослідження суб'єктивно – психологічний підхід до економічних процесів і принципи раціональної поведінки.

У 30-х роках XX століття вибухнула світова економічна криза і тоді ж виникає новий напрям економічної думки – кейнсіанство, що поставило в центр уваги проблеми макроекономіки. Джон Мейнард Кейнс (1883–1946 рр.) уплинув на еволюцію економічної науки і не тільки створив макроекономічну теорію раціонального використання обмежених ресурсів, але й позначив реальні протиріччя капіталістичної системи. Він обґрунтував необхідність державного регулювання сучасної економіки через створення ефективного попиту.

У цей же період часу виникає ще один – соціально-економічний – напрямок економічної теорії – інституціоналізм. Його представники Т. Веблен (1857–1929 рр.), Дж. Гелбрейт вважали, що економіка розвивається паралельно з розвитком суспільства і його інститутів (держави, профспілок, приватної власності, конкуренції, корпорації, технічного прогресу, родини, звичаїв).

У післявоєнний період одержали розвиток концепції сучасного лібералізму, у яких здійснюється пошук шляхів стимулювання ринкової економіки. Так, монетаристи на чолі з М. Фридменом основним параметром регулювання економіки вважають гроші; прихильники економіки пропозиції (А. Лаффер, М. Еванс) звертають особливу увагу на необхідність стимулювання діяльності корпорацій; теорія раціональних очікувань (Р. Лукас) апелює до здатності суб'єктів ринку адаптуватися до реалій, що змінюються; представники теорії суспільного вибору (Дж. Бьюкенен, Н. Обсон), що відноситься до сучасного неінституціоналізму, думають, що перебороти недоліки державного регулювання можна на основі прийняття суспільних рішень.

3. Сутність та класифікація економічної системи суспільства

Економічна система – це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства. Інакше кажучи – це спосіб організації національної економіки. Цілісна система – це сукупність елементів, взаємодія яких обумовлює наявність нових інтегральних якостей, не властивих утворюючим її частинам.

Центральне місце в економічній системі належить людині – головній продуктивній силі, уособленню економічних виробничих відносин, суб'єкту і об'єкту господарської діяльності, носію і реалізатору економічних потреб, інтересів, що об'єднує і узгоджує функціонування усіх ланок економічної системи. Місце людини в суспільній ієрархії, можливості і форми її самореалізації обумовлюють характер економічної системи.

В економічній літературі виділяють різні моделі, типи економічних систем, класифікація яких залежить від **різних критеріїв**.

Деякі вчені-економісти вважали, що **власність на засоби виробництва** є важливим критерієм класифікації економічних систем. Еволюція економічних систем відбувається відповідно рішенням основного економічного протиріччя: між новими продуктивними силами й органі-

заційно-економічними відносинами, з одного боку, і існуючою формою власності – з іншої. Сучасні концепції не відмовляються від побудови економічних систем у залежності від інститутів власності, але дослідження обов'язково доповнюються проблемами задоволення потреб людей, що збільшуються, в умовах обмежених ресурсів. Таким чином, критерієм класифікації економічних систем виступає **механізм координації** економічної діяльності суспільства.

Більшість економістів характеризує економічні системи як форми господарювання **за формою власності на засоби виробництва і за способом координації і управління економічною діяльністю**.

Процес формування і функціонування економічної системи включає три етапи. **Перший** – поступове становлення (виникнення) системи, що приводить до її зміцнення в суспільстві як пануючої. **Другий** – період зрілості, повного прояву в процесі функціонування всіх її можливостей, історичних переваг. **Третій** – поступове «вмирання» в умовах зародження і розвитку елементів нової, майбутньої системи.

Розвиток суспільного виробництва, відкритість економічних систем для постійного обміну з зовнішнім середовищем сприяє збагаченню системи новим матеріалом, що викликає потребу у внутрішньосистемних змінах. Результатом їх може стати оновлена модель економіки. Розглянемо ці моделі зважаючи на наступні ознаки: переважна форма і види власності; економічна влада і способи її здійснення; форми господарювання; місце і роль, що відводяться ринку; економічна роль держави.

Традиційна економіка характерна для країн, що з позиції технократичної цивілізації визначаються як нерозвинені; у дійсності це первинний тип економічної системи, він існує в різних видах тому, що ґрунтується на звичаях, традиціях, національних культурних коріннях. При цьому використовуються різні форми і види власності. Можна виділити ряд рис такої економіки: економічна діяльність не сприймається як первинна цінність; індивід належить до своєї споконвічної спільності; економічна влада поєднана з політичною владою.

Традиційна економіка дуже стійка, її тяжко реформувати, внаслідок того, що в умовах, коли особистість не виділена із соціальної спільності й економічна діяльність не визнана як первинна цінність, стабільність суспільства підтримується через захист і відтворення даного статусу індивіда. Здійснювані реформи заздалегідь приречені на провал.

Командна економіка (командно-адміністративна, соціалістична,

планова). Ця модель економічної системи існувала в СРСР і країнах соціалістичної співдружності. Основні риси командної економіки: одержавлення майже всіх матеріальних ресурсів; економічна влада централізована на основі директив і планів; централізована влада здійснюється адміністративно-бюрократичними методами і забезпечує в присвоєнні пріоритет відносинам розподілу; централізоване регулювання розподілу виготовленого національного продукту, встановлення обов'язкових співвідношень і основних народногосподарських пропорцій; поведінка суб'єктів ринку опосередкована наявністю загальної мети, загальний інтерес домінує над особистим чи, принаймні, обмежує його. Держава може бути основним економічним суб'єктом.

У той же час командна економіка має і певні позитивні риси: можливість комплексного використання ресурсів у виробництві; повна зайнятість працездатного населення; спрямованість виробництва на забезпечення населення товарами першої необхідності; можливість значної економії виробничих витрат (зниження собівартості продукції) в умовах концентрації виробництва на великих підприємствах і контроль з боку державних органів; безкоштовність послуг у сфері охорони здоров'я, культури, спорту та ін.

В чистій ринковій економіці (чистий капіталізм) переважає приватна власність; свобода вибору і підприємництва; поведінка кожного суб'єкта мотивується його особистими, егоїстичними інтересами; кожна економічна одиниця прагне максимізувати свій дохід на основі індивідуально прийнятих рішень; конкуренція як суперництво між учасниками ринкового господарства; господарські ризики; ціноутворення як основний координаційний механізм економіки, через який реалізуються рішення продавців і покупців; роль держави в економіці обмежена. У чистому виді ринкова економіка не існує в жодній країні світу.

Більшість розвинених країн мають **змішані економічні системи**, в яких поєднується підприємництво з активною діяльністю держави, що забезпечує економічну стабільність. Ця система заснована на різноманітних формах господарювання, що паралельно співіснують як частини єдиного організму, на багатомірності господарської діяльності. Економічними функціями держави стають: підтримка функціонування ринкової системи шляхом забезпечення правової бази і створення конкурентного середовища, захист конкуренції через антимонопольне законодавство; перерозподіл доходу і багатства; коректування розподілу ресурсів

з метою зміни структури національного продукту; стабілізації економіки за допомогою контролю за рівнем зайнятості й інфляції; обмеження дії деяких елементів ринкового механізму й ін.

Історичний характер усякої системи (становлення, зрілість, умирання) обумовлює те, що в розвитку суспільства виникають особливі **перехідні становища**. Відмінними рисами таких станів є: співіснування елементів старої і нової систем; особливий характер протиріч – боротьба елементів, що відмирають і народжуються; нестійкість, обумовлена самою трансформацією суспільства, яка виявляється в альтернативності (невизначеності) варіантів його майбутнього.

Для жодної країни не має однозначних і загальноприйнятих шляхів розвитку і безболісних рецептів досягнення добробуту і прогресу. При створенні сучасної економічної системи доцільно використовувати досягнення і досвід функціонування світової цивілізації, враховуючи при цьому власні специфічні умови, можливості і менталітет.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Роль економічної теорії в професійній підготовці бакалаврів.
2. Проблема вибору в економічній системі.
3. Ринкова економічна система, взаємозв'язок основних суб'єктів економіки.

Практичні завдання для підготовки до семінарського заняття

1. Знайдіть статистичну інформацію про структуру форм власності в Україні та інших країнах світу з ринковою економікою. Зробіть висновки за результатами аналізу.
2. Дослідіть державний сектор економіки та економічні результати діяльності державних підприємств.
3. Зберіть та проаналізуйте інформацію про еволюцію форм грошей в Україні.

Рекомендовані інформаційні ресурси для виконання практичних завдань

1. Офіційний сайт Державної служби статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
2. Офіційний сайт Фонду державного майна України. . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spfu.gov.ua/ua/>
3. Дорофєєва Н. В. Комаринська З. М. З історії грошей України. —

Л. : «Львівський банківський інститут НБУ», 2000. — С. 20.

4. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь*

1. Проблеми того, "Що, як і для кого виробляти", можуть мати відносини:

- а) до тоталітарних систем із централізованим плануванням;
- б) до ринкової економіки;
- в) до будь-якого суспільства незалежно від його соціально-економічної організації;
- г) до змішаної економіки.

2. Із економічних шкіл історично першою була школа:

- а) марксизму;
- б) меркантилізму;
- в) кейнсїанства;
- г) класичної політекономії

3. У яку групу факторів виробництва входять організаторські здатності керівника приватної фірми:

- а) земля;
- б) капітал;
- в) праця;
- г) підприємницька здатність.

4. Внаслідок обмеженості ресурсів:

- а) люди в суспільстві повинні робити вибір з різних альтернатив;
- б) потреби суспільства зростають;
- в) найбільш привабливі речі мають найвищі ціни;
- г) виробництво необхідно планувати з єдиного центру.

5. До методів наукового пізнання економічних процесів не належить:

- а) метод фізико-природних спостережень;
- б) метод наукової абстракції;
- в) метод індукції й дедукції;
- г) метод аналізу й синтезу.

6. Крива виробничих можливостей ілюструє:

- а) розподіл доходів між групами населення;
- б) трансформацію відносин власності при переході від одної економічної системи до іншої;
- в) усі можливі комбінації купівлі двох товарів при наявності певного бюджету;

9. Приватизація – перетворення державної форми власності в приватну.
10. Вироблений продукт і товар – тотожні поняття.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Припустимо, що в гіпотетичній економіці виробляються тільки два товари – гармати і олія. Технологічний вибір представлений комбінаціями альтернативних можливостей, що наведені в таблиці, використовуючи які, зробіть наступне:

- 1) побудуйте криву виробничих можливостей, використовуючи наведені дані;
- 2) охарактеризуйте можливість й ефективність наступних комбінацій виробництва:

- 5 тис. шт. гармат і 2 млн т. олії;
- 12 тис. шт. гармат і 4 млн т. олії.

Можливості	Гармати, тис. шт.	Олія, млн т
А	15	0
Б	14	1
В	12	2
Г	9	3
Д	5	4
Е	0	5

Задача 2. На острові з тропічним кліматом живуть п'ять людей. Вони займаються збором кокосів й черепахових яєць. В день кожен з них збирає 20 кокосів або 10 черепахових яєць. Виконайте наступне:

- 1) побудуйте криву виробничих можливостей економіки острова;
- 2) припустимо, що на острів завезено техніку, що дозволяє збільшити збір кокосів кожною людиною до 40 штук, а яєць до 20 штук. Відобразіть дані зміни графічно та охарактеризуйте їх.

Задача 3. Анастасія має два улюблених хобі – спів та живопис. Вона може виділяти на них 1000 грн у місяць. Одна година занять з вокалу коштує 200 грн., уроків живопису – 100 грн. Враховуючи наведені дані, виконайте наступне:

- 1) заповніть нижче наведену таблицю;
- 2) припустимо, Анастасія, зазвичай, в місяць займається вокалом 3

години, а живописом – 4 години. Тепер вона вирішила в місяць брати 4 години уроків з вокалу. Чому дорівнюють альтернативні витрати додаткової години уроків з вокалу.

Кількість годин уроків з вокалу	Кількість годин уроків живопису
5	0
...	...
0	10

Задача 4. Знайдіть відповідність між двома стовпцями таблиці:

Маржиналізм	Теорія ефективного попиту
Кейнсіанство	Роль грошей в регулюванні економіки
Інституціоналізм	Закон спадаючої граничної корисності
Монетаризм	Принцип порівняльних переваг міжнародної торгівлі
Класична школа політекономії	Вплив різних сфер суспільного життя на економічні рішення людей

Задача 5. Знайдіть відповідність між двома стовпцями таблиці:

Тип економічної системи	Характеристика економічної системи
1. Традиційна	А Монополія державної власності
2. Командно-адміністративна	Б Симбіоз переваг декількох систем
3. Ринкова	В Звичай суспільства, національні та культурні корні впливають на економічні відносини
4. Змішана	Г Особистий інтерес домінує над суспільним

Тема 2. Теорія попиту та пропозиції

1. Теорія формування попиту та пропозиції

Головними елементами в розумінні механізму дії ринкової економічної системи є попит і пропозиція. Взаємодія головних суб'єктів ринку – виробника і споживача – здійснюється саме по каналах попиту і пропозиції і прагне досягти рівноваги поміж цими елементами шляхом врівноважуючої функції ринкової ціни.

Споживач, з'являючись на ринку, визначає свою поведінку через

попит. Попит – це кількості товарів і послуг, які споживачі бажають і мають можливість придбати на ринку по конкретних цінах в ряду можливих цін на протязі визначеного часу.

Суть закону попиту полягає у тому, що поміж рівнем ціни (P) і величиною попиту (Q_d) існує зворотна залежність. Інакше кажучи, чим нижче ціна, тим більше величина попиту на благо, а чим вище ціна – тим менше величина попиту. В таблиці 2.1 наведена шкала попиту індивідуального споживача на ринку цукру.

Таблиця 2.1 – Попит індивідуального споживача на ринку цукру

Ціна за кг (грн.)	Величина попиту (кг на тиждень)
5	1
4	2
3	3
2	4
1	5

На підставі даних табл. 2.1. наведено графік попиту (див. рис. 2.1).

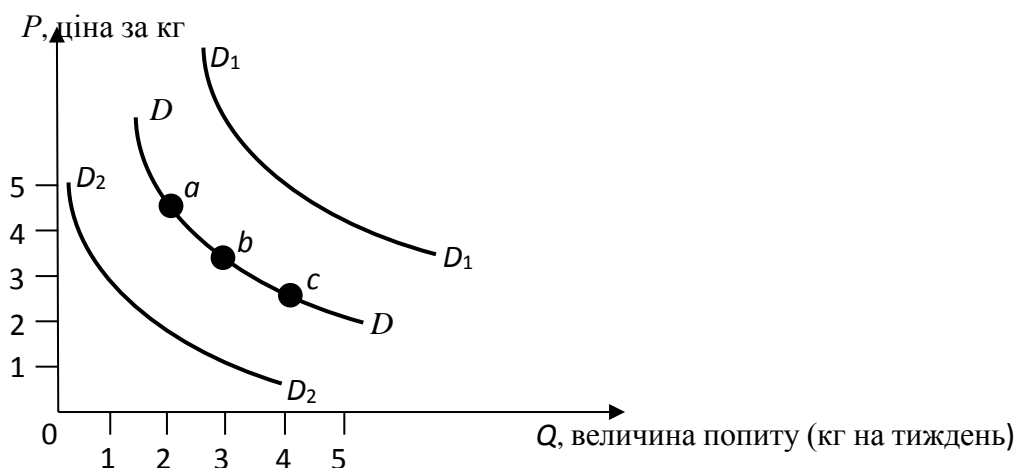

Рисунок. 2.1 – Графік попиту споживача на цукор

Графік попиту подано спадаючою кривою попиту DD (від англійського «*demand*» – попит). Нахил цієї кривої пояснюється дією ефектів доходу і заміщення. Розглянемо значення цих явищ.

1. Ефект доходу. Зниження ціни дозволяє на незмінну суму витрат на даний товар придбати його в більшій кількості. Це рівнозначно збільшенню грошового доходу покупця, але тільки при купівлі даного товару. Наприклад, зниження ціни на молочну продукцію влітку дає можливість придбати її в більшій кількості аніж взимку, хоча дохід покупця при цьому може залишитись незмінним.

2. Ефект заміщення. Зниження ціни на даний товар призводить до

відносного подорожчання інших товарів, хоч їхні власні ціни можуть і не змінюватись. Тому, заміщуючи «інші» товари здешевівшими, покупець забезпечує собі додатковий ефект доходу. Наприклад, зниження цін влітку на легке масло і маргарин збуджує купувати їх в більшій кількості аніж вершкове масло. Таким чином, зниження цін на окремих товар викликає багаточисленні наслідки, як і зростання цін.

3. Дія принципу спадаючої граничної корисності. Згідно даному принципу, наступні одиниці даного продукту приносять споживачу все менш і менш задоволення, тому він купує додаткові одиниці продукту лише при умові, що його ціна знижується. Зміна величини попиту на товар веде до переміщення від однієї точки до другої на постійній кривій попиту (см. рис. 2.1. від «а» до «b» і до «с»).

Таким чином, причиною зміни величини попиту є зміна ціни даного товару. Окрім ціни існують нецінові детермінанти (фактори), зміна яких приводить до зміщення всієї кривої попиту DD – праворуч угору при збільшенні попиту (на рис. 2.1 від DD до D_1D_1), і ліворуч униз при зменшенні попиту (на рис. 2.1 від DD до D_2D_2).

Основні нецінові детермінанти зміни в попиті наступні:

1) уподобання споживачів, які часто змінюються під впливом моди, або ж залишаються традиційними.

2) рівень доходів в суспільстві. Чим вище доходи споживачів, тим більше вони купують якісних товарів та послуг і тим меншим попитом користуються товари і послуги «нижчої» категорії (наприклад, зношений одяг);

3) ціни на сумісні товари:

- ціни на взаємозамінюючі товари (товари–субститути);
- ціни на взаємодоповнюючі товари (компліментарні);

4) кількість покупців на ринку;

5) інфляційні очікування споживачів.

Це індивідуальний попит. Але на ринку виступає багато споживачів. Перехід від шкали індивідуального попиту до шкали ринкового попиту можна здійснити шляхом підсумовування величин попиту, який пред'являє кожний споживач при різних можливих цінах на товар. На рис. 2.2 це показано при використанні однієї ціни на товар – 3 грн.

Зрозуміло, що в умовах ринкової конкуренції припускається досить велика кількість покупців товару на ринку. Тому, щоб уникнути тривалого процесу підсумовування, можна визначити загальний ринковий попит шляхом перемноження індивідуальних величин попиту по

кожній із можливих цін на кількість покупців на ринку цього товару.

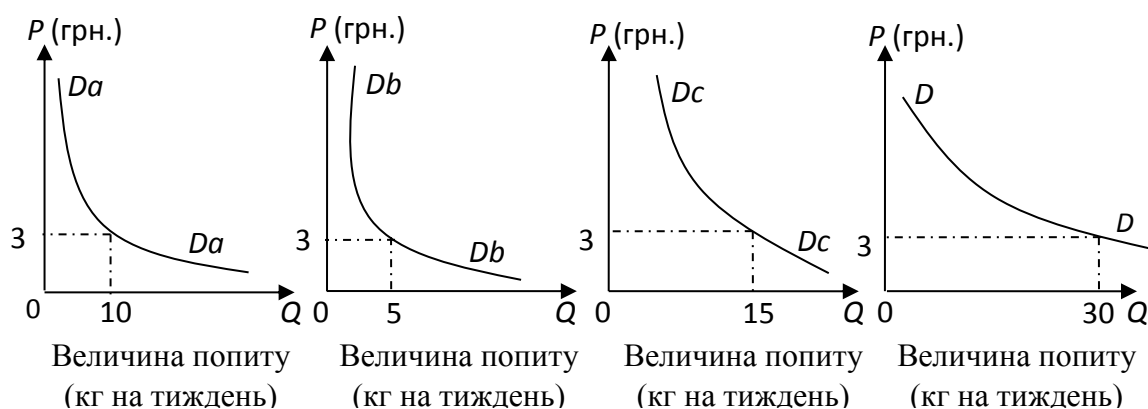

Рисунок. 2.2 – Крива ринкового попиту DD на товар (кг на тиждень)

Перейдемо тепер до теорії формування ринкової пропозиції. **Пропозиція** – кількості товарів, які продавці готові виробити і запропонувати до продажу на ринку по конкретних цінах в ряду можливих цін на протязі визначеного часу.

Ціна для виробників є прибутком, а не витратою. Тому продавець намагається виробляти товари з більш високими цінами. Залежність між високими цінами і збільшенням величини пропозиції цілком очевидна: при високих цінах на продаж виставляється більша кількість даного товару, аніж при низьких. Чому кількість запропонованих товарів залежить від ціни на них? Тому, що виробник намагається одержати максимальний прибуток. Чим вища ціна товару при інших рівних умовах, тим більше стимул для виробництва і продажу саме цього товару. В таблиці 2.2 наведена шкала пропозиції індивідуального виробника на ринку цукру.

Таблиця 2.2 – Пропозиція індивідуального виробника на ринку цукру

Ціна за кг (грн.)	Величина пропозиції(кг на тиждень)
1	1
2	3
3	5
4	7
5	9

На підставі даних таблиці 2.2 наведено графік пропозиції (див. рис. 2.3).

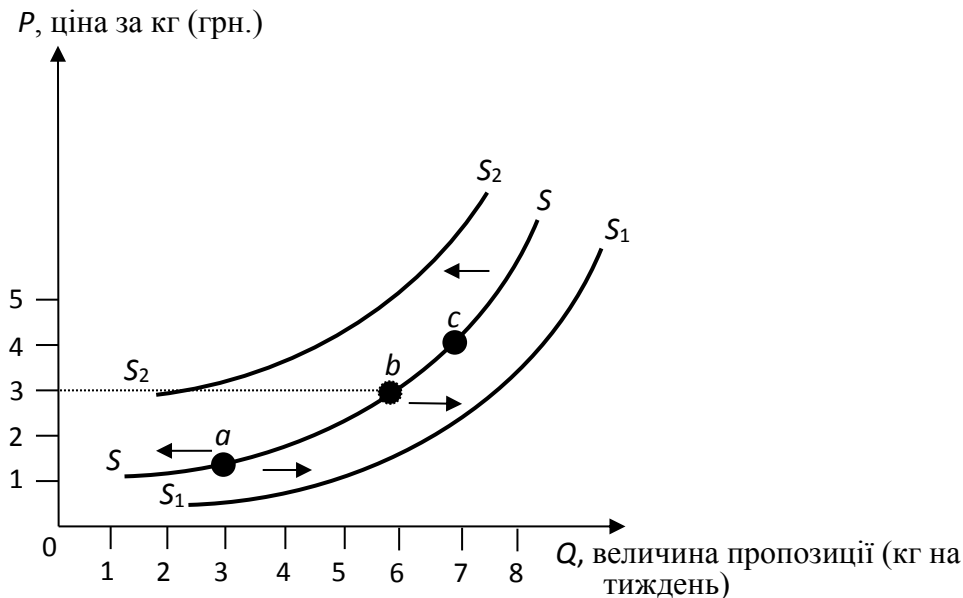

Рисунок. 2.3 – Графік пропозиції виробника на ринку цукру

Графічна залежність розміру величини пропозиції від ціни відображена на графіку в вигляді вихідної кривої, де кількість запропонованого товару фіксується на горизонтальній вісі, а ціна – на вертикальній вісі графіку пропозиції (рис. 2.3). Крива пропозиції позначається буквами SS (від англ. «supply» – пропонувати). Із графіка бачимо, що між рівнем цін і величиною пропозиції товару існує пряма залежність. Інакше кажучи, чим вища ціна товару, тим більша величина його пропозиції на ринку (рух від точки «а» до точки «b» і до точки «с» на кривій пропозиції SS) і навпаки.

Пропозиція, як і попит, схильна до впливу ряду нецінових детермінантів (факторів), зміщуючих на графіку (рис. 2.3) всю криву пропозиції SS . Збільшення пропозиції зміщує криву SS праворуч і вниз (крива S_1S_1 на рис. 2.3.); зменшення пропозиції зміщує криву SS ліворуч уверх (крива S_2S_2 на рис. 2.3.).

Основні нецінові детермінанти зміни в пропозиції наступні:

1) ціни на ресурси. Зниження цін на ресурси зменшує витрати виробництва і крива пропозиції зміститься праворуч до S_1S_1 . Наприклад, зниження цін на насіння і добриво збільшує пропозицію кукурудзи;

2) удосконалення технології виробництва. Даний фактор знижує витрати виробництва, отже збільшується пропозиція товарів;

3) податки та дотації підприємствам. Податки з продажу збільшують витрати виробництва і призводять до скорочення пропозиції до S_2S_2 . Навпаки, дотації знижують витрати і збільшують пропозицію до S_1S_1 ;

4) ціни на товари-конкуренти. Зниження ціни на пшеницю може спонукати фермерів вирощувати і продавати більше кукурудзи і навпаки;

5) інфляційні очікування. Наприклад, фермери можуть затримати вивіз на ринок пшениці врожаю цього року, чекаючи збільшення ціни на неї в майбутньому;

б) кількість продавців на ринку. Зрозуміло, що чим більше продавців на ринку даного товару, тим більше пропозиція цього товару і навпаки.

В цілому концепція попиту та пропозиції розповсюджується і на ринок ресурсів, але з тією особливістю, що попит на ресурси є утворювальним попитом від кінцевих товарів та послуг, які виробляються за допомогою цього ресурсу. Це означає, що стійкість попиту на ресурс буде залежати від його продуктивності та від ціни товару, створеного за допомогою цього ресурсу.

2. Цінова еластичність попиту і пропозиції

Еластичність попиту – це поняття, яке характеризує чутливість (реакцію) попиту для різних споживчих благ на зміну цін. Реакція споживачів на зміну ціни на товар може бути сильною, слабкою або нейтральною. Кожна з них породжує відповідний попит: еластичний, нееластичний, одиничної еластичності.

Еластичність попиту вимірюється кількісно, для чого вводиться поняття **коефіцієнта еластичності** E_d :

$$E_d = \frac{\Delta Q}{Q_0} : \frac{\Delta P}{P_0}.$$

Тобто, E_d вимірюється як відношення зміни попиту в порівнянні з початковим до зміни ціни в порівнянні з початковою. Наприклад, якщо ціна товару впала з 3-х грн. до 2-х грн., внаслідок чого замість купованих раніше 60-и одиниць стали купувати 100, то

$$E_d = \frac{100 - 60}{60} : \frac{2 - 3}{3} = \frac{40}{60} : \frac{-1}{3} = \left| -2 \right|.$$

В практиці розрахунків завжди використовується абсолютне значення E_d , абстраговане від від'ємного знаку.

Якщо $E_d > 1$, то попит буде еластичним, тобто запитувана кількість товарів буде змінюватися швидше, ніж ціни, наприклад, предмети

розкоші, товари тривалого користування.

Якщо $E_d < 1$, то попит нееластичний і ціни змінюються швидше, ніж кількість товарів, придбаних споживачами, наприклад, на товари першої необхідності.

Термін «абсолютно нееластичний попит» означає крайній випадок, коли зміна ціни не призводить ні до яких змін кількості запитуваної продукції (наприклад, попит хворих діабетом на інсулін).

Термін «абсолютно еластичний попит» означає другий крайній випадок, коли якнайменша зміна ціни спонукає покупців збільшувати покупки від нуля до межі своїх можливостей (наприклад, продукція на чисто конкурентному ринку).

На графіку (див. рис. 2.4) пряма D_1 паралельна вісі цін (P), показує абсолютно нееластичний попит; пряма D_2 паралельна вісі кількості (Q) і показує абсолютно еластичний попит.

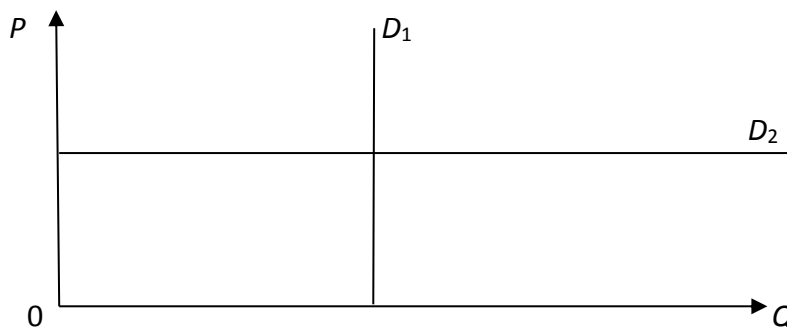

Рисунок 2.4 – Абсолютно нееластичний і абсолютно еластичний попит

Основні фактори, які впливають на цінову еластичність попиту, наступні:

- кількість товарів – замінників. Чим більше замінників є у товару, тим більшу цінову еластичність він має;
- частка витрат на придбання товару в бюджеті споживача;
- тривалість досліджуваного періоду часу.

Еластичність пропозиції – це поняття, яке характеризує чутливість (реакцію) величини пропозиції товарів на змінення їх цін. Аналогічно еластичності попиту, вона вираховується за коефіцієнтом еластичності пропозиції E_s за формулою:

$$E_s = \frac{\Delta Q}{Q_0} : \frac{\Delta P}{P_0}.$$

Тобто, E_s вимірюється як відношення зміни величини пропозиції

в порівнянні з початковою до зміни ціни в порівнянні з початковою.

Пропозиція може бути абсолютно еластична або нееластична, еластична, нееластична та пропозиція з одиничною еластичністю.

Еластичність пропозиції залежить від:

- особливостей виробничого процесу, які дозволяють виробнику товару розширяти його виробництво при підвищенні ціни, або перейти на випуск іншої продукції при зниженні його ціни;
- фактору часу, коли виробник не в змозі миттєво зреагувати на зміну ціни, тому що для додаткового виробництва товару необхідно достатньо часу;
- здібності до довготривалого збереження. Для товару, який не може зберігатись довгий час, наприклад, м'ясо, овочі і фрукти, еластичність пропозиції буде низькою, тобто пропозиція буде нееластичною.

Пропозиція, на відміну від попиту, є більш інерційним елементом ринку. Це зумовлено труднощами перерозподілу ресурсів між сферами їх використання.

Найважливішим фактором, який впливає на еластичність пропозиції, є кількість часу, який мають у розпорядженні виробники для того, щоб відреагувати на дану зміну ціни на продукт. Аналізуючи вплив фактору часу на еластичність пропозиції, економісти виділяють три періоди часу: миттєвий ринковий період, короткостроковий ринковий період, довгостроковий ринковий період.

В межах миттєвого ринкового періоду виробнику не вистачає часу для того, щоб змінити об'єм виробництва. Тому пропозиція у цьому випадку абсолютно нееластична (див. рис. 2.5).

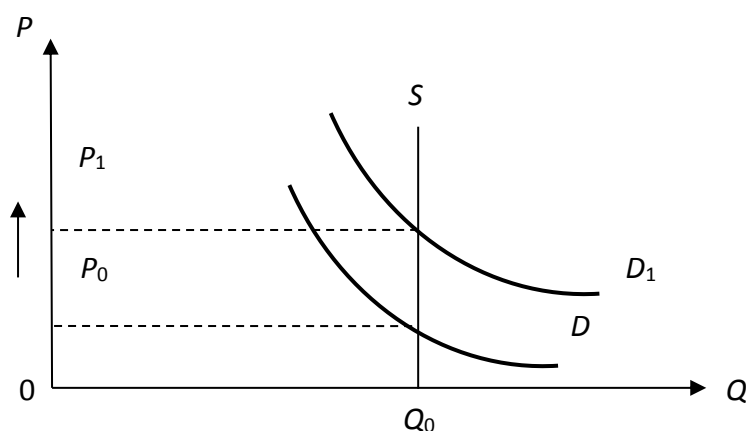

Рисунок 2.5 – Миттєвий ринковий період

В межах короткострокового ринкового періоду не можна змінити виробничі потужності підприємства, однак об'єм виробництва може бути збільшеним за рахунок інтенсивності їх використання. Тому пропозиція стає більш еластичною (див. рис. 2.6).

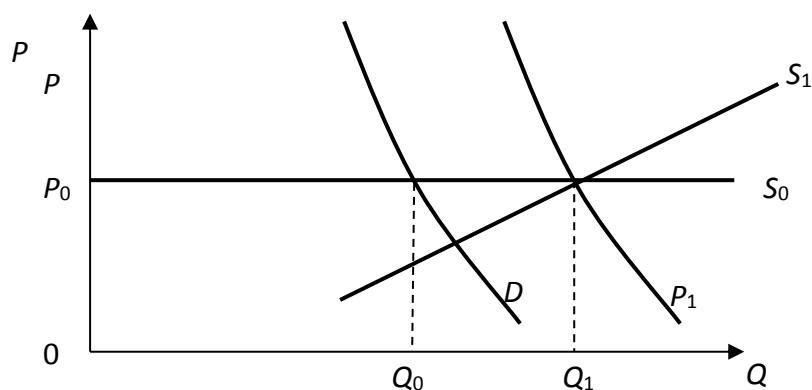

Рисунок 2.6 – Короткостроковий ринковий період

Нарешті, на протязі довгострокового ринкового періоду виробник, враховуючи зростання попиту на товар від D до D_1 може збільшити виробничі потужності і пропозиція S_1 наближається до абсолютно еластичної S_0 (див. рис. 2.7).

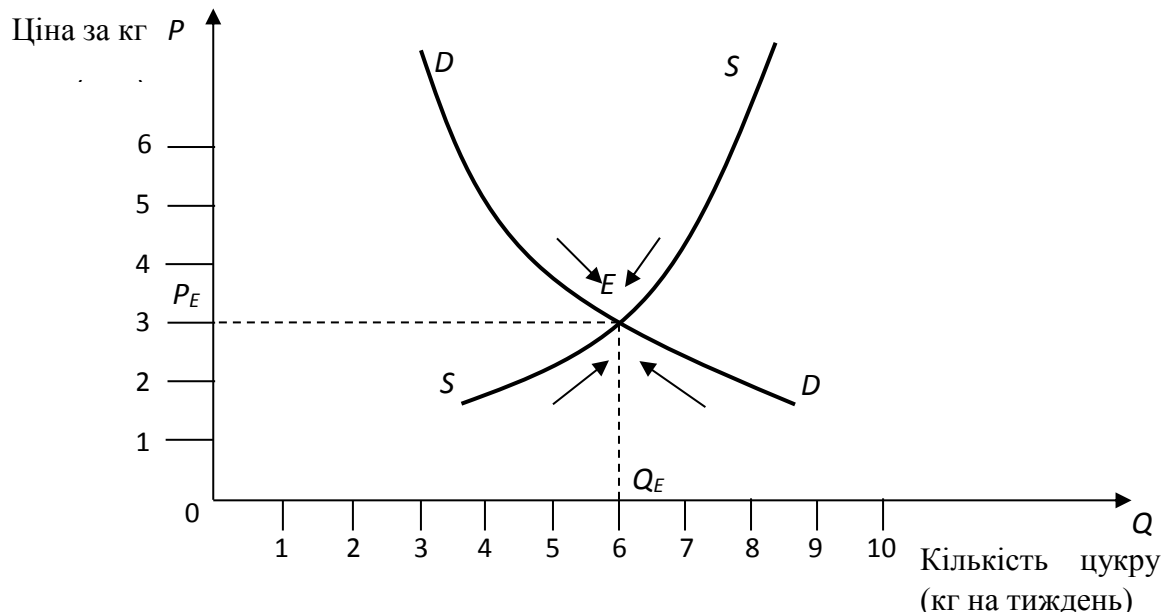

Рисунок 2.7 – Довгостроковий ринковий період

Інші види еластичності:

1. Розрізняють точкову та дугову еластичність. Точкова еластичність характеризує відносну зміну попиту при незначній зміні ціни

$$E_d = \frac{\Delta Q/Q}{\Delta P/P} = \frac{dQ/Q}{dP/P}$$

Дугова еластичність використовується для вимірювання еластичності між двома точками і визначається як середня еластичність за формулою точки:

$$E_d = \frac{\Delta Q}{(Q_1 + Q_2)/2} : \frac{\Delta P}{(P_1 + P_2)/2}$$

2. Еластичність попиту за доходом показує рівень зміни обсягу попиту на товар, що досягнуто в результаті зміни величини доходів споживача:

$$E_I = \frac{\text{зміна обсягу попиту, \%}}{\text{зміна доходу, \%}} = \frac{\Delta Q/Q}{\Delta I/I}$$

3. Ціни на інші товари також впливають на попит і ступінь цього впливу демонструє перехресна еластичність попиту. Вона визначає ступінь чутливості споживацького попиту на один товар (X) залежно від ціни на інший товар (Y):

$$E_{XY} = \frac{\text{зміна обсягу попиту товару X, \%}}{\text{зміна ціни товару Y, \%}} = \frac{\Delta Q_X/Q_X}{\Delta P_Y/P_Y}$$

3. Ринкова рівновага попиту та пропозиції

В будь-якому випадку в ринковій економіці між попитом та пропозицією встановлюється визначене співвідношення, яке називають ринковою рівновагою. **Ринкова рівновага** – встановлення на ринку в результаті взаємодії виробників і покупців таких цін на товари та послуги, які не створюють залишок у продавців і дефіцит у покупців.

В основі ринкової рівноваги лежить рівноважна ціна, при якій кількість товару, запропонованого на ринку, дорівнює кількості товару, на який пред'явлено попит. Цей процес можна показати на графіку, що об'єднує криві попиту і пропозиції, наприклад, на ринку цукру (рис. 2.8.).

Крива попиту *DD* перетинається з кривою пропозиції *SS* у точці *E*, яка вказує рівноважну ринкову ціну (P_E) і рівноважну кількість продукту (Q_E).

Нестача продукту, яка виникає при ціні, яка нижче рівноважної, тобто 2 грн., створила б надлишковий попит і штовхнула б ціну уверх. В

результаті цього величина пропозиції стала би збільшуватися, а величина попиту зменшуватися до тих пір, доки не було б досягнуто рівноваги.

Надлишок продукту при ціні 4 грн. привів би до зменшення величини пропозиції товару і сприяв би зниженню ціни. Це призведе до збільшення величини попиту та скорочення величини пропозиції до тих пір, доки не буде досягнуто рівноваги.

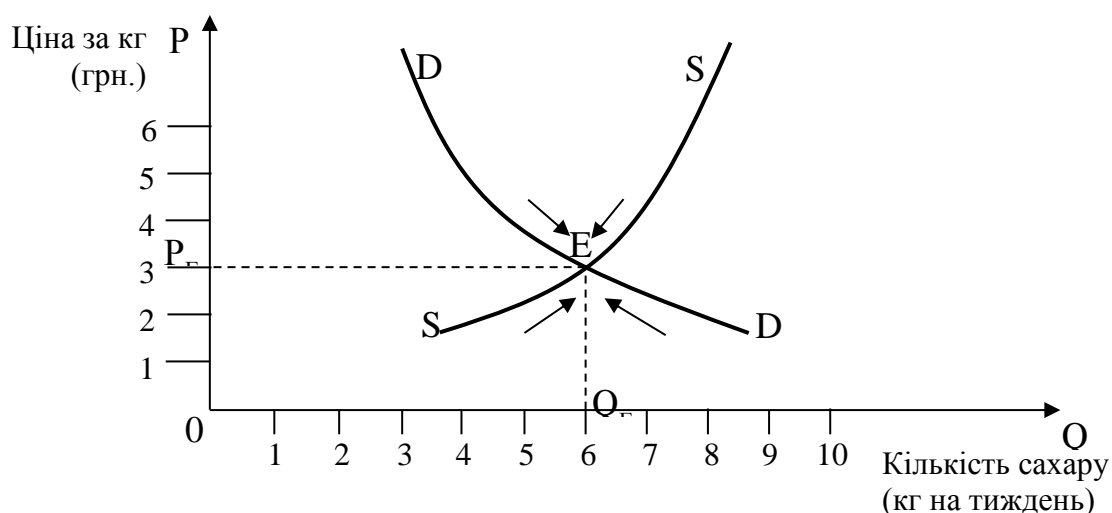

Рисунок 2.8 – Ринкова рівновага

Таким чином, ціна за 1 кг цукру в 3 грн. є рівноважною ціною на ринку цукру, яка задовольняє як продавців, так і покупців у визначений період часу (тиждень).

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Модель попиту.
2. Модель пропозиції.
3. Ринкова рівновага. Державне регулювання мікроринків.
4. Еластичність попиту і пропозиції.

Практичні завдання для підготовки до семінарського заняття

1. Наведіть приклади державного регулювання мікроринків.
2. З'ясуйте, які чинники впливають на попит на смартфони. Відповідь поясніть.
3. Оцініть динаміку пропозиції фруктових та овочевих соків, ковбасних виробів, виготовлених в Україні. З'ясуйте, які чинники впливають на пропозицію даних товарів.

4. Поясніть чому і яким чином підприємствам слід враховувати в своїй діяльності ступінь еластичності попиту.

Рекомендовані інформаційні ресурси для виконання практичних завдань

1. Курс економічної теорії : навч. посібник / С. І. Архієреєв [та ін.] ; ред. С. І. Архієреєв, Н. Б. Решетняк. – Харків : НТУ "ХПІ", 2008. – 332 с.

2. Мікроекономіка : навч. посібник / ред. С. І. Архієреєв, Н. Б. Решетняк. – Харків : НТУ "ХПІ", 2003. – 160 с.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь*

1. Графічне відображення залежності між ціною товару і його кількістю, яку продавці пропонують на ринку, – це:

- а) крива виробничих можливостей;
- б) крива попиту;
- в) крива пропозиції;
- г) крива Лоренца.

2. Якщо значення коефіцієнту еластичності попиту за доходом від'ємне, то це означає, що:

- а) ціна зменшилась, а величина попиту зросла;
- б) дохід і величина попиту зменшились;
- в) дохід зменшився, а величина попиту зросла;
- г) дохід зменшився, а величина попиту на товари-субститути зростає.

3. Зростання доходів споживачів викликає:

- а) зрушення кривої попиту вгору праворуч;
- б) зрушення кривої попиту вниз ліворуч;
- в) зміну положення по кривій попиту вгору;
- г) зміну положення по кривій попиту вниз.

4. Ринок товару перебуває в рівноважному стані, якщо:

- а) обсяг попиту на товар дорівнює обсягу пропозиції цього товару;
- б) на ринку не існує ні надлишку, ні дефіциту товару;
- в) при даній ціні наміри покупців купити дану кількість товару збігаються з намірами продавців продати ту ж кількість товару;
- г) усі відповіді вірні.

5. Зрушення кривої попиту не викликає зміна:

- а) смаків і переваг споживачів;
  - б) умов гарантійного обслуговування товару;
  - в) ціни товару;
  - г) чисельності або віку споживачів.
6. На який з перерахованих товарів попит еластичний:
- а) діаманти;
  - б) сіль;
  - в) ліки;
  - г) усі варіанти вірні.
7. Коефіцієнт перехресної еластичності попиту показує:
- а) реакцію попиту на товар при зміні його ціни;
  - б) реакцію ціни товару при зміні попиту на нього;
  - в) реакцію попиту на один товар при зміні ціни на другий товар;
  - г) реакцію ціни на один товар при зміні попиту на другий товар.
8. Якщо ринкова ціна вище рівноважної, то:
- а) виникає дефіцит товару;
  - б) знижується ціна ресурсів;
  - в) з'являється надлишок товарів;
  - г) зростає ціна ресурсів.
9. Пропозиція товарів на ринку залежить:
- а) від економії витрат виробництва;
  - б) від рівня застосовуваних у виробництві технологій;
  - в) від цін на ресурси вироблених товарів;
  - г) усі варіанти вірні.
10. Якщо коефіцієнт цінової еластичності попиту складає 0,9, то попит є:
- а) еластичним;
  - б) абсолютно еластичним;
  - в) нееластичним;
  - г) абсолютно нееластичним.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть

1. Попит – це потреба в товарі.
2. Пропозиція – це кількість товару, яку виробники бажають поставити на ринок.
3. Від'ємне значення коефіцієнту перехресної еластичності виникає у випадку, якщо розглядаються товари-комплементи.
4. Якщо строк придатності товару короткий, еластичність пропозиції висока.
5. При зростанні ціни на товар коефіцієнт цінової еластичності попиту підвищується.

6. Абсолютно еластичний попит графічно виглядає як вертикальна пряма.

7. Пропозиція товарів на ринку залежить від рівня застосовуваних у виробництві технологій.

8. Графічне відображення залежності між ціною товару і його кількістю, яку продавці пропонують на ринку – це крива виробничих можливостей.

9. Зменшення ціни на товар викликає зрушення кривої пропозиції ліворуч.

10. Якщо кількість товарів-замінників зростає, цінова еластичність попиту зменшується.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Попит і пропозиція на обіди в лікарняній їдальні описуються рівняннями $Q_D = 24000 - 100 P$, $Q_S = 10000 + 250 P$, де Q – кількість обідів в день, P – ціна обіду в \$. Розрахуйте рівноважну ціну і рівноважний обсяг продажів. Піклуючись про хворих, адміністрація встановила ціну в 30 грн за обід. Охарактеризуйте наслідки такого рішення.

Задача 2. Ціна на ринку автомобілів зросла з 8500 € за один автомобіль «OPEL MERIVA» до 11000 €, внаслідок чого збільшилася пропозиція автомобілів з 42 од. до 58 од., а попит на автомобілі «OPEL MERIVA» знизився з 50 од. до 38 од. Розрахуйте коефіцієнти цінової еластичності попиту і пропозиції.

Задача 3. Дохід сім'ї Іванових збільшився з 2000 грн до 3500 грн в місяць. При цьому їх попит на товар А зріс з 4 до 6 шт. в місяць. Розрахуємо коефіцієнт еластичності попиту за доходом. Охарактеризуйте якість товару А.

Задача 4. Ціна товару А збільшилась з 40 до 52 грн за 1 од. Внаслідок чого зменшився попит на товар Б з 100 до 70 од. Розрахуйте коефіцієнт перехресної еластичності попиту. Як пов'язані між собою товари А і Б?

Задача 5. Знайдіть відповідність між двома стовпцями таблиці:

1. Удосконалення технології	А Зрушення кривої попиту ліворуч
2. Зростання цін на товари-замінники	Б Зрушення кривої попиту праворуч
3. Зменшення ціни на даний товар	В Переміщення по кривій попиту вгору
4. Зростання ціни на даний товар	Г Переміщення по кривій пропозиції вниз
5. Зростання податків	Д Зрушення кривої пропозиції ліворуч
6. Зростання ціни на взаємодоповнюючі товари	Е Зрушення кривої пропозиції праворуч

Задача 6. Знайдіть відповідність між двома стовпцями таблиці:

1. Зменшення доходів споживачів призводить до зменшення покупок виробів з натурального хутра	А Зростання величини пропозиції
2. Ціна на яблука зросла	Б Зниження пропозиції
3. Зростання ціни на вершкове масло призводить до збільшення покупок рослинної олії	В Зростання величини попиту
4. Удосконалення технології	Г Зростання попиту
5. Зростання податків	Д Зменшення попиту
6. Зменшення плати за навчання збільшило кількість студентів даного ВНЗ	Е Зростання пропозиції

Тема 3. Теорія виробництва та витрат

1. Фірма (підприємство): сутність та класифікація

Виробництво благ – складний процес. Деякі з них можуть бути зроблені індивідуально, а деякі – вимагають координованих зусиль багатьох людей. Кожний з учасників трудового процесу виконує свою частку роботи в процесі поділу праці, а кінцевий продукт є результатом їхніх спільних зусиль, тобто кооперації праці.

Розрізняються поняття «фірма» і «підприємство», хоча в закордонній і вітчизняній літературі вони часто ототожнюються. Під **підприємством** варто розуміти певний виробничо-технологічний комплекс, використовуваний для виробництва товарів і послуг у будь-якій галузі національної економіки. Підприємствами є металургійний завод, швейна фабрика, аеропорт, магазин. **Фірма** – це організація, що володіє під-

приємствами і веде господарську діяльність на них. У складі фірми може бути одне чи кілька підприємств.

Основними типами фірм у ринковій економіці є приватні комерційні (прибуткові) підприємства, державні (суспільні) підприємства і приватні некомерційні (неприбуткові) організації.

Приватні комерційні підприємства – це фірми, що створюються для отримання економічних вигод (прибутку) і у своїй діяльності переслідують цю мету. Існують три основні правові форми, у яких може бути організоване ділове підприємство: індивідуальне підприємство, партнерство (товариство) і акціонерне товариство (корпорація).

Індивідуальне підприємство – це фірма, власник якої самостійно веде справи у власних інтересах; керує нею, одержує весь прибуток і несе персональну відповідальність по всіх її зобов'язаннях. Власник такої фірми є центральною фігурою, з яким власники всіх інших ресурсів укладають контракти. Звичайно власником тут виступає власник найбільш важливого (інтерспецифічного) ресурсу.

Партнерство – це фірма, організована кількома особами, що спільно володіють та управляють підприємством. Партнери несуть спільну відповідальність по зобов'язаннях фірми, величина якої визначається як їхньою часткою, так і видом партнерства.

Акціонерне товариство (корпорація) – це фірма, що має форму юридичної особи, де відповідальність кожного власника обмежена його внеском у дане підприємство. Корпорація являє собою найбільш важливу форму організації ділових підприємств перед всіма іншими формами із погляду переважної частки акціонерних товариств у виробництві і виробничості у всіх розвинутих країнах з ринковою економікою.

Державне підприємство – це структурна одиниця державного підприємницького сектора, у якій держава володіє контрольним пакетом акцій чи відіграє вирішальну роль у керуванні. Як правило, державні (суспільні) підприємства виникають у відповідь на нездатність ринку забезпечити ефективне виробництво деяких видів товарів і послуг, для яких характерні недосконалість інформації на стороні покупців, наявність зовнішніх ефектів чи зростаючої віддачі від масштабу виробництва.

Приватні некомерційні організації – це організації, які створені для задоволення яких-небудь суспільних нестатків і які за законом не можуть розподіляти між своїми власниками чи керуючими отримані після відшкодування витрат прибутки.

В Україні, відповідно до форм власності, можуть існувати підприємства таких видів:

- індивідуальне підприємство, засноване на приватній власності фізичної особи і винятково її праці;
- сімейне підприємство, засноване на власній праці громадян України – членів однієї родини, що проживають разом;
- приватне підприємство, засноване на власності окремого громадянина України з правом наймання робочої сили;
- колективне підприємство, засноване на власності трудового колективу підприємства, кооперативу, іншого статусного товариства, суспільної чи релігійної організації;
- державне комунальне підприємство, засноване на власності адміністративно-територіальної одиниці;
- державне підприємство, засноване на загальнодержавній (республіканській) власності;
- спільне підприємство, засноване на об'єднанні майна різних власників (змішана форма власності);
- підприємство, засноване на власності юридичних осіб і громадян інших держав.

Отже, знання про ефективність кожного типу підприємств, а також зіставлення послуг, що виробляються альтернативними типами підприємств у кожному окремому випадку впливає на вибір форми підприємства, оптимізує можливості їх функціонування.

2. Теорія виробництва

Виробництво – це процес використання праці, капіталу, природних ресурсів і матеріалів для створення необхідних продуктів та надання послуг. Економічна теорія вивчає, головним чином, виробництво як продуктивну систему, здатну постачати на ринок певну кількість товару, витративши при цьому деякі кошти та споживши певні обсяги ресурсів. Головною метою діяльності будь-якого підприємства є одержання максимального прибутку при мінімумі витрат. Умовами досягнення цієї мети можуть бути: максимізація валового доходу, обсягів продажу, захоплення більшої частки ринку даного виду продукції.

При цьому велику роль відіграє визначення *тимчасового інтервалу*, протягом якого зважаються питання розвитку виробництва. Для

підприємства виділяють наступні тимчасові інтервали:

- **короткостроковий** – зміна обсягу виробництва можлива за рахунок використання додаткових факторів виробництва змінного характеру (робочої сили, сировини і матеріалів) при незмінному обсязі використання інших факторів (виробничі потужності, капітальні спорудження);

- **довгостроковий** – зміна обсягу виробництва можлива за рахунок зміни всіх факторів виробництва.

Для організації виробничого процесу необхідні фактори виробництва у певній кількості. **Виробничою функцією** називається залежність максимально можливого обсягу виробленого продукту від певної кількості використовуваних факторів виробництва:

$$Q = f(K, L, M),$$

де Q – максимальний обсяг продукту, який можна зробити при заданій технології і визначених факторах виробництва; K – витрати капіталу; L – витрати праці; M – витрати матеріалів.

Для аналізу і прогнозування обсягу виробництва частіше використовується виробнича функція, яка має назву функція Кобба–Дугласа:

$$Q = k \cdot K^{\alpha} \cdot L^{\beta} \cdot M^{\gamma},$$

де Q – максимальний обсяг продукту при заданих факторах виробництва; K, L, M – відповідно витрати капіталу, праці, матеріалів; k – коефіцієнт пропорційності (чи масштабності); α, β, γ – коефіцієнти еластичності обсягу виробництва відповідно до капіталу, праці і матеріалів (коефіцієнт приросту Q , що припадає на 1 % приросту відповідного фактора).

Різні комбінації факторів виробництва дають різні обсяги виробленої продукції. У короткостроковому інтервалі існує межа росту обсягу виробництва при збільшенні змінного фактора (наприклад, праці), якщо інші (наприклад, капітал) залишаються постійними (у той же час). Ця властивість одержала назву **закону спадної граничної продуктивності**. Цей закон характерний для виробничої функції з одним змінним фактором:

$$Q = f(X, Y),$$

де Y – величина постійного фактора; X – величина змінного фактора.

При зміні кількості сполучень факторів виробництва змінюється й

обсяг випуску продукції. Показниками результативності виробництва є сукупний продукт (TP), середній продукт (AP), граничний продукт (MP).

Сукупний продукт – це загальна кількість зробленого продукту. Він змінюється в процесі збільшення використання змінного фактора X за інших незмінних умов.

Середній продукт – це відношення сукупного продукту до кількості використаного у виробництві змінного фактора: $AP = TP/X$.

Граничний продукт – це приріст випуску продукції при використанні додаткової одиниці змінного ресурсу: $MP = \Delta TP / \Delta X$.

Важливою задачею для підприємств в довгостроковому періоді є вибір необхідного масштабу обсягу виробництва фірми. Для рішення цієї задачі необхідно знати залежність приросту обсягу випуску продукції від збільшення факторів виробництва. Ця залежність характеризується поняттям *ефекту масштабу виробництва*. Розрізняють: позитивний ефект масштабу; постійний ефект масштабу; негативний ефект масштабу.

Позитивний ефект масштабу – це така ситуація, коли при n -кратному збільшенні факторів виробництва обсяг випуску продукції збільшується більш ніж у n разів (відрізок BC на рис. 8.8).

Постійний ефект масштабу – це така ситуація, коли n -кратне збільшення факторів виробництва викликає n -кратне збільшення обсягу випуску продукції (відрізок AD). **Негативний ефект масштабу** – це така ситуація, коли n -кратне збільшення факторів виробництва приводить до збільшення обсягу випуску продукції менш ніж у n разів (відрізок DP).

У будь-якій виробництві може виникати позитивний, постійний і негативний ефект масштабу.

3. Теорія витрат та їх структура. Дохід та прибуток.

Виробники повинні постійно рахувати витрати на виробництво того чи іншого продукту. **Витрати** – це сума коштів, витрачених на виробництво продукції.

Існує два підходи до визначення витрат: бухгалтерський і економічний. Поняття бухгалтерських і економічних витрат пов'язане з зовнішніми і внутрішніми витратами. **Зовнішні (явні) витрати** – це витрати підприємства на придбання ресурсів у зовнішніх постачальників.

Внутрішні (неявні) витрати можна визначити як вартість факторів виробництва, що знаходяться у власності господаря підприємства.

Бухгалтерський підхід до визначення витрат розглядає тільки зовнішні витрати. Усі ці витрати відбиваються в бухгалтерських рахунках і поділяються на прямі і непрямі. При визначенні економічних витрат окрім бухгалтерських беруться й внутрішні витрати, що враховують вартість ресурсів, що належать фірмі.

Мета кожного підприємства – дістати максимальний прибуток. У мікроекономіці розглядаються поняття доходу і прибутків, досліджуються умови їх максимізації.

Сукупний дохід (TR) – це виторг від продажу продукту: $TR = P \cdot Q$, де P – ціна одиниці продукції; Q – кількість проданих одиниць продукції.

Середній дохід (AR) – це дохід на одиницю проданої продукції: $AR = TR/Q$.

Граничний дохід – це приріст сукупного доходу при продажі додаткової одиниці продукції: $MR = dTR/dQ$.

Прибуток (Pf) – це різниця між сукупним доходом (виторгом) і витратами на виробництво. Розрізняють нормальний прибуток, бухгалтерський та економічний. **Нормальний прибуток** – плата, яку повинна робити фірма, щоб придбати й утримати (у рамках даного підприємства) підприємця. **Бухгалтерський прибуток** – це різниця між доходами фірми і бухгалтерськими (зовнішніми) витратами. **Економічний прибуток** – це надлишок доходу над економічними витратами.

Видно, що економісти і бухгалтери по-різному визначають величину прибутку. Прибуткова справа для бухгалтера може бути збитковою для економіста. Така ситуація складається тоді, коли використовувані ресурси дають менший результат, ніж могли б отримати при використанні іншим способом.

Економічний підхід при розрахунку прибутку має винятково важливе значення для прийняття рішень. Бухгалтерський підхід важливий для поточної господарської діяльності (для оподатковування, розрахунку амортизаційних відрахувань). Економічний підхід має універсальне значення в організації бізнесу.

Щоб прийняти правильне рішення про вкладення капіталу й обсяг випуску, фірма також розраховує показники середнього прибутку (APf) і граничного прибутку (MPf).

$$APf = Pf/Q; \quad Mpf = dPf/dQ.$$

У короткостроковому періоді виділяють сукупні, постійні, змінні, середні і граничні витрати.

Постійні витрати (FC) – це витрати, що не залежать від обсягу виробництва продукції. До них відносяться орендна плата, витрати на рекламу, плата за банківський кредит, оплата праці директора й управлінського персоналу. Постійні витрати існують навіть при нульовому обсязі виробництва.

Сукупні витрати (TC) – це сума постійних і змінних витрат фірми $TC = FC + VC$. Графічно сукупні витрати зображуються як результат підсумовування кривих постійних і змінних витрат (див. рис. 3.1).

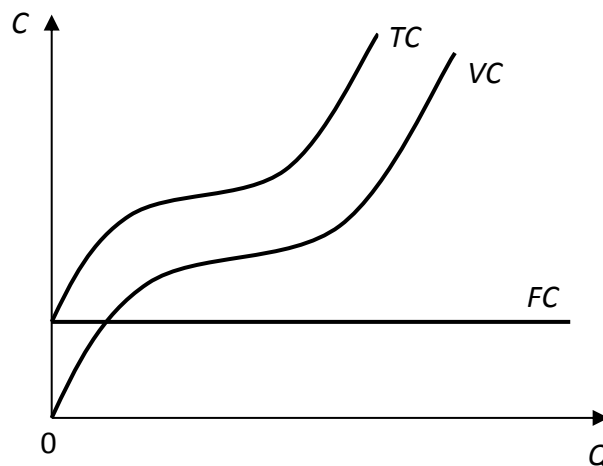

Рисунок 3.1 – Сукупні витрати фірми

Кожного виробника цікавить, чому рівні витрати в розрахунку на одиницю продукції (середні витрати). Виділяють середні сукупні витрати, середні постійні і середні перемінні витрати.

Середні постійні витрати (AFC) – це постійні витрати, що приходяться на одиницю продукції. Середні постійні витрати розраховуються за формулою: $AFC = FC/Q$. В процесі збільшення обсягу виробництва вони будуть зменшуватися.

Середні змінні витрати (AVC) – це змінні витрати, що приходяться на одиницю продукції. Середні змінні витрати розраховуються за формулою: $AVC = VC/Q$.

Середні сукупні витрати (ATC) показують сукупні витрати на одиницю продукції. Вони визначаються за формулою:

$$TC/Q = (FC + VC)/Q = AFC + AVC.$$

Граничні витрати (MC) – це додаткові витрати на виробництво додаткової одиниці продукції. Граничні витрати визначаються за формулою: $MC = \Delta TC / \Delta Q$.

Зміна граничних витрат визначається зміною змінних витрат у результаті випуску додаткової одиниці продукції (постійні витрати не змінюються при зміні обсягу виробництва). Отже, математично граничні витрати можна записати так:

$$MC = \Delta VC / \Delta Q = dVC/dQ.$$

Розміри граничних і середніх витрат мають важливе значення, тому що від них залежить вибір фірмою обсягу виробництва. На рис. 3.2 представлена родина кривих середніх і граничних витрат. З графіків видно, що криві ATC , AVC і MC мають U-подібну форму. Між ними складаються важливі співвідношення:

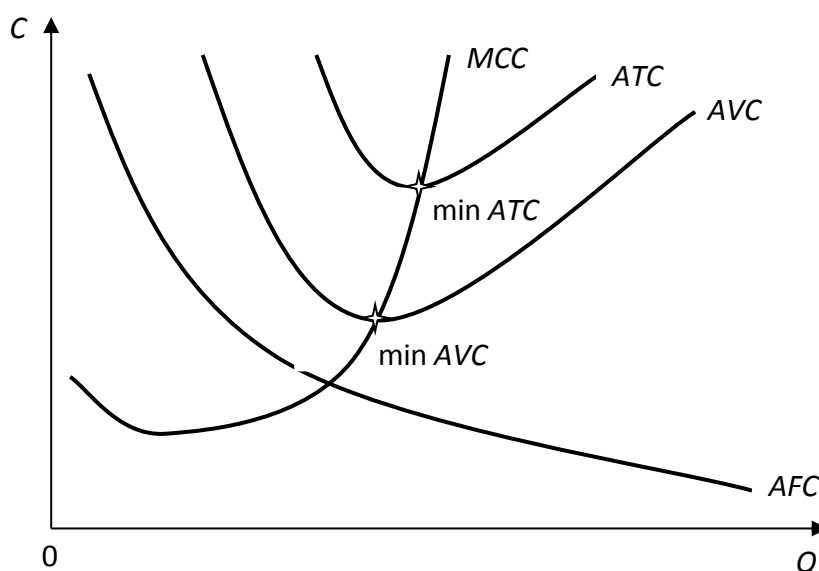

Рисунок 3.2 – Криві середніх і граничних витрат

1. MC не залежать від FC , тому що FC не залежать від обсягу виробництва, а MC – це приросні витрати.
2. Поки MC менше ATC (AVC), криві середніх витрат мають негативний нахил. Це означає, що виробництво додаткової одиниці продукції зменшує середні витрати.
3. Коли MC дорівнюють ATC (AVC), це значить, що середні витрати перестали зменшуватися, але ще не почали рости. Це точка мінімальних середніх витрат ($AVC = \min$, $ATC = \min$).

4. Коли MC стають більшими за ATC (AVC), криві середніх витрат ідуть вгору, що говорить про збільшення середніх витрат у результаті виробництва додаткової одиниці продукції.

У довгостроковому періоді фірма може змінити масштаби своїх виробничих потужностей. Галузь у цілому може змінювати свої масштаби (нові фірми можуть вступити в галузь, а вже існуючі – залишити її). Усі витрати в довгостроковому періоді є змінними. Крива середніх сукупних витрат у довгостроковому періоді ($LATC$) так само, як і крива ATC у короткому періоді, має U -подібну форму. ATC у короткому періоді має U -подібну форму в результаті дії закону спадної граничної продуктивності фактору виробництва (рис. 3.3).

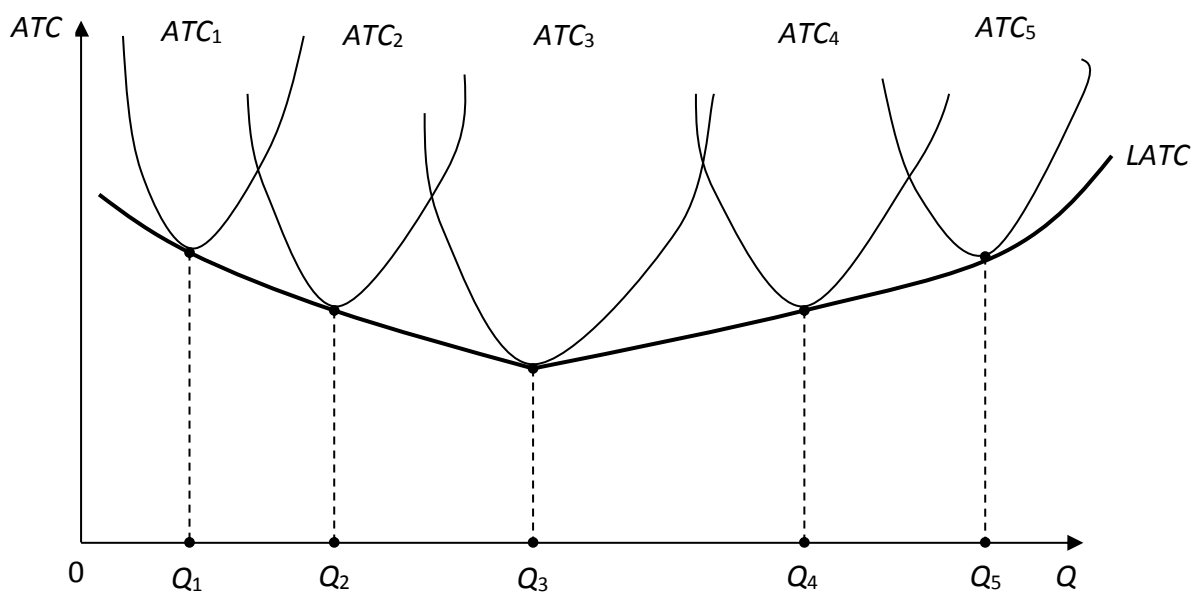

Рисунок 3.3 – Криві короткострокових і довгострокових середніх витрат

Ефективним масштабом виробництва вважаються такі розміри виробництва, коли при зростанні обсягу випуску (Q_1 , Q_2 , Q_3) $LATC$ знижуються. Неефективним масштабом виробництва вважаються такі розміри виробництва, коли фірма несе збитки від збільшення випуску (Q_4 , Q_5). Оптимальним масштабом вважається той, при якому досягається мінімум витрат. При обсязі Q_3 фірма оптимізує свою діяльність у довгостроковому періоді.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Фірма (підприємство): сутність та класифікація.
2. Теорія виробництва.
3. Теорія витрат та їх структура.

4. Основні правила економічної поведінки фірми.

Практичні завдання для підготовки до семінарського заняття

1. Дослідіть економічні результати діяльності підприємств за їх розмірами в Україні.

2. Зберіть статистичну інформацію про прибуток, дохід, рентабельність підприємств за видами економічної діяльності в Україні.

Рекомендовані інформаційні ресурси для виконання практичних завдань

1. Офіційний сайт Державної служби статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

2. Річні звіти суб'єктів господарювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.smida.gov.ua.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь*

1. Взаємозв'язок між всіма можливими комбінаціями факторів виробництва та об'ємом виробленої продукції можна виразити за допомогою:

- а) кривої виробничих можливостей;
- б) кривої пропозиції;
- в) кривої сукупних витрат;
- г) виробничої функції.

2. Приріст випуску продукції при використанні додаткової одиниці змінного ресурсу являє собою:

- а) граничний продукт;
- б) сукупний продукт;
- в) середній продукт;
- г) мінімальний продукт.

3. Закон спадної граничної продуктивності означає, що:

- а) використовується все більша кількість виробничих ресурсів;
- б) спостерігається зменшення приросту обсягів виробництва за поступового приросту одного з факторів виробництва при незмінності інших факторів;
- в) використовується усе менше й менше виробничих ресурсів;
- г) спостерігається зменшення приросту обсягів виробництва за поступового збільшення всіх факторів виробництва.

4. Економічні витрати містять у собі:

- а) зовнішні й внутрішні витрати, у тому числі нормальний прибуток;
- б) собі зовнішні витрати, але не включають внутрішні;
- в) собі внутрішні витрати, але не включають зовнішні;
- г) зовнішні й внутрішні витрати крім нормального прибутку.

5. Постійні витрати фірми – це:

- а) витрати на ресурси за цінами, що діяли в момент їх придбання;
- б) мінімальні витрати виробництва продукції при найсприятливіших умовах виробництва;
- в) витрати, які несе фірма навіть у тому випадку, якщо продукція не виробляється;
- г) внутрішні витрати.

6. Яка з наступних кривих ніколи не приймає U-образної форми:

- а) AVC ;
- б) ATC ;
- в) FC ;
- г) усі відповіді вірні.

7. Граничні витрати розраховуються як:

- а) $\Delta TC : Q$;
- б) $\Delta TC : \Delta Q$;
- в) $TVC : Q$;
- г) $\Delta TFC : \Delta Q$.

8. Середні сукупні витрати досягають мінімального значення при тому обсязі виробництва, коли:

- а) $MC = AFC$;
- б) $MC = ATC$;
- в) $MC = AVC$;
- г) немає вірних відповідей.

9. У довгостроковому періоді:

- а) усі витрати є змінними;
- б) усі витрати є постійними;
- в) змінні витрати ростуть швидше, чим постійні;
- г) постійні витрати ростуть швидше, ніж змінні.

10. Загальні витрати розраховуються:

- а) MC ;
- б) $VC - FC$;
- в) $FC + VC$;
- г) $AFC + AVC + MC$.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть

1. Виробнича функція показує максимальну кількість продукту, яку можна одержати, використовуючи різні сполучення ресурсів.

2. Ізокванта ілюструє різні обсяги продукту, які можна зробити при заданих кількостях ресурсів.

3. Сукупний продукт – це загальна кількість виробленого продукту.
4. В довгостроковому періоді всі витрати є змінними.
5. Вартість сировини при її купівлі підприємцем є елементом змінних витрат.
6. Негативний ефект масштабу в довгостроковому періоді полягає в тому, що фірма отримує збитки.
7. Короткостроковим є період, впродовж якого фірма змінює обсяги виробництва шляхом зміни кількості ресурсів змінного характеру.
8. Крива загальних витрат ніколи не приймає U-образної форми.
9. Граничні витрати пов'язані з випуском додаткової одиниці продукції.
10. Заробітна плата управлінського персоналу є елементом постійних витрат.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Заповніть таблицю. Побудуйте криві сукупного, граничного та середнього продукту.

L	TP	MP	AP
1	0		
2	250		
3	700		
4	1120		
5	1460		
6	1670		
7	1700		
8	1690		

Задача 2. Фірма використовує працю та капітал у виробничому процесі. Ціна одиниці капіталу $P_K = 10$ грн, а ціна одиниці праці $P_L = 20$ грн. Розрахуйте TC, VC, FC, MC.

Кількість одиниць капіталу, K	Кількість одиниць праці, L	VC	FC	TC	MC
5	0				
5	1				
5	2				
5	3				
5	4				
5	5				

Задача 3. За даними таблиці розрахуйте AVC, AFC, ATC.

Q	VC	FC	AVC	AFC	ATC
0	0	500			
20	100	500			
50	200	500			
90	300	500			
120	400	500			
140	500	500			
150	600	500			
155	700	500			

Задача 4. Використовуючи дані таблиці, заповніть пропуски в ній.

Q	AFC	VC	ATC	MC	TC
0					200
10			40		
20	10				
30				22	780
40		840			
50	4		28		

Тема 4. Типи ринкових структур

1. Ринок досконалої конкуренції

Сучасний ринок характеризується різноманіттям галузей. Є галузі, які схожі між собою, є галузі, які істотно відрізняються. Звичайно економісти виділяють чотири типи ринкових структур: досконалу конкуренцію, чисту монополію, олігополію й монополістичну конкуренцію. Досконала конкуренція й чиста монополія представляють два полюси, між якими розташовуються олігополія (ринок, близький по деяких параметрах до ринку чистої монополії) і монополістична конкуренція (ринок, близький до ринку досконалої конкуренції). Основні параметри, за якими можна судити про те, з яким типом ринкової структури ми маємо справу, наступні: 1) чисельність фірм на ринку; 2) тип продукту;

3) контроль над ціною; 4) умови вступу в галузь; 5) нецінова конкуренція.

У процесі дослідження кожної галузі важливо розуміти, як визначається для кожної з них оптимальна ціна, а також, як устанавлюються оптимальні обсяги виробництва. Ця інформація допомагає, як самому підприємцю побудувати грамотну стратегію розвитку свого підприємства, так і споживачеві, що одержує можливість спрогнозувати поведінку продавця й дотримати своїх інтересів.

Ринкова структура називається досконалою конкуренцією, якщо жоден із продавців не здатний зробити істотного впливу на ціну. Основні характерні риси ринку досконалої конкуренції наступні: 1) велика кількість незалежно діючих продавців; 2) однорідна (стандартизована) продукція, внаслідок чого відсутня нецінова конкуренція; 3) контроль над ціною відсутній, оскільки на ринку функціонує велика кількість незалежних діючих продавців, які виробляють настільки незначну частину від загального обсягу виробництва, що, збільшивши або зменшивши її, вони не зможуть вплинути на загальний рівень цін; 4) легкий вступ і вихід із галузі, тому що не існує серйозних перешкод – законодавчих, технологічних, фінансових; 5) відсутність нецінової конкуренції, тому що продукція однорідна. Типовим прикладом ринків досконалої конкуренції служить: ринок сільськогосподарських товарів, ринок іноземних валют, фондовий ринок.

У чистому вигляді умови досконалої конкуренції досить складно реалізуються на практиці. Наприклад, однорідність продукції може бути нездійсненна у наслідок географічного місця продажу, умов обслуговування й т. і. Звідси впливає можливість відносного впливу й на ціну продукту.

Крива попиту фірми-досконалого конкурента є абсолютно еластичною (див. рис 4.1). Це пояснюється тим, що фірма, яка виходить на ринок, пристосовується до тієї ціни, що вже склалася на даний продукт. Будь-яке підвищення або зниження ціни може призвести до витиснення фірми з даного ринку.

При дослідженні ринку досконалої конкуренції важливо визначити період спостереження: **короткостроковий або довгостроковий**. У короткостроковому періоді існує певна кількість фірм, кожна з яких не змінює свої виробничі потужності. У довгостроковому періоді фірми

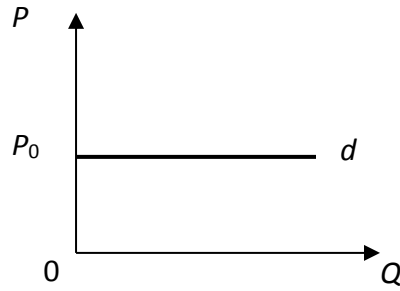

Рисунок 4.1 – Абсолютно еластичний попит конкурентної фірми

мають досить часу для збільшення своїх виробничих потужностей (додаткова закупівля устаткування, розширення виробничих площ).

У короткостроковому періоді фірма-досконалий конкурент прагне максимізувати прибуток, знаючи рівноважну ціну й установивши рівноважний обсяг продажів. Існує два методи визначення рівноваги фірми-досконалого конкурента: 1) порівняння валового доходу й валових витрат (TR і TC), 2) порівняння граничного доходу й граничних витрат (MR і MC). Перший метод базується на визначенні такого обсягу виробництва при заданій галузевій ціні, за яким різниця (прибуток) між валовим доходом і валовими витратами буде максимальною. Другий метод зіставляє швидкості зміни валового доходу й валових витрат і припускає визначення такого обсягу виробництва, за яким дані швидкості будуть однакові (або, що теж саме, прибуток буде максимальним). У цьому випадку умовою максимізації прибутку буде рівність $MR = MC$. Оскільки ціна на продукцію фірми-досконалого конкурента не змінюється, умова максимізації прибутку для неї така: $MR = MC = P$.

Фірма-досконалий конкурент у короткостроковому періоді може одержувати **економічний прибуток**, **нормальний прибуток**, мінімізувати збитки й закриватися. У першому випадку ціна повинна перевищувати розмір середніх загальних витрат (ATC) при відповідному випуску продукції. При одержанні нормального прибутку ціна буде в точності відповідати ATC . У випадку мінімізації збитків ціна може бути нижча за ATC , але вона не повинна бути нижче середніх змінних витрат (AVC). Тобто при мінімізації збитків повинна виконуватися умова $P > AVC$. У цьому випадку фірмі не слід закриватися, оскільки у випадку закриття вона зазнає збитки у розмірі постійних витрат, величина яких перевищує розмір поточних збитків. Але якщо ж ціна буде нижче середніх змінних витрат ($P < AVC$), фірмі варто закритися, оскільки величина її збитків вже перевищує розмір постійних витрат.

Якщо фірми-досконалі конкуренти одержують у довгостроковому періоді економічний прибуток, це є сигналом для вступу в галузь інших фірм. При цьому ринкова ціна знижується до рівноважного стану за рахунок зростаючої пропозиції. За даною ціною фірма-досконалий конкурент буде одержувати нормальний прибуток, а середні загальні витрати досягнуть мінімального рівня. Тобто, у довгостроковому періоді фірма-досконалий конкурент досягне рівноваги за умови:

$$P = \min ATC = MC = MR.$$

Аналогічним чином збитки досконалих конкурентів призводять до зниження пропозиції й підвищення ціни до рівноважного рівня.

Переваги ринку досконалої конкуренції полягають у наступному:

1) внаслідок того, що ціна на продукцію фірми дорівнює її мінімальним середнім витратам, споживач одержує товари за мінімальною із всіх можливих цін;

2) ринок досконалої конкуренції створює умови для **ефективного використання обмежених ресурсів**, оскільки витрати фірми на одиницю продукції мінімальні;

3) досконалі конкуренти розподіляють обмежені ресурси таким чином, щоб максимально задовольнити потреби споживачів. Якщо попит на товар збільшується, то його пропозиція також зростає.

До **недоліків** ринку досконалої конкуренції можна віднести наступне:

1) прагнення фірми-досконалого конкурента окупити всі витрати призводить до виникнення побічних витрат, наприклад, до забруднення навколишнього середовища, що перекладається в цілому на суспільство;

2) фірми-досконалі конкуренти найчастіше не зацікавлені в розробці й використанні технічних досягнень, оскільки на даному ринку існує високий ступінь копіювання за рахунок вільного входження й виходу з нього. Так, витрати може нести одна фірма-розроблювач винаходу, а прибуток буде ділити вся галузь;

3) однорідність продукції не дозволяє споживачеві вибрати продукт на свій смак.

2. Ринок чистої монополії

Протилежним полюсом ринку досконалої конкуренції є ринок чистої монополії. **Чиста монополія** існує тоді, коли одна фірма є єдиним

виробником продукту, в якого немає близьких замінників. Характерні риси ринку чистої монополії наступні: 1) єдиний продавець на ринку (ціла галузь може складатися з однієї фірми); 2) продукція унікальна (немає близьких замінників); 3) значний контроль над ціною, а також контроль обсягу пропозиції; 4) серйозні перешкоди на вступі в галузь у вигляді економічних, технічних, юридичних й інших бар'єрів; 5) нецінова конкуренція існує, але має специфічний характер, наприклад, прояв добродійності. Типовим прикладом підприємств-монополістів є комунальні підприємства.

Крива продажів монополіста збігається із кривою попиту на ринку даного товару, тому монополіст може збільшити обсяги продажів тільки знижуючи ціну кожної наступної одиниці продукції. Таким чином, граничний дохід монополіста буде завжди меншим за ціну продажу. Крім того, монополіст, бажаючи максимізувати прибуток, завжди буде уникати нееластичного відрізка кривої попиту, оскільки, знижуючи ціну на даному відрізку, монополіст буде скорочувати валовий дохід і необґрунтовано підвищувати витрати виробництва. Графік максимізації прибутку в умовах монополії наведено на рисунку 4.2.

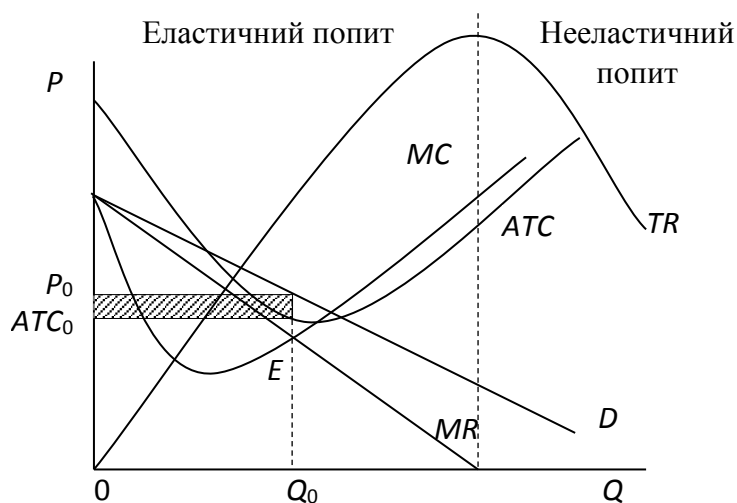

Рисунок 4.2 – Максимізація прибутку в умовах монополії

До **недоліків** ринку чистої монополії можна віднести наступне:

1) монополіст сприяє нераціональному розміщенню ресурсів, оскільки він зацікавлений у продажі меншого обсягу продукції за більш високою ціною у порівнянні з досконалим або монополістичним конкурентом, тобто не виконується рівність $P = MC$;

2) монополіст може витрачати значні кошти на заходи, що дозволяють йому зберегти своє монопольне положення, що зазначається

на рівні витрат;

3) монополіст не завжди зацікавлений у розробці й використанні досягнень НТП, оскільки відсутність конкуренції гарантує йому одержання запланованого прибутку;

4) одержуючи економічний прибуток, монополіст, тим самим, перерозподіляє доходи суспільства на свою користь (порушується рівність $P = ATC$);

5) за певних умов монополісти проводять цінову дискримінацію, тобто продають споживачам однакову продукцію за різними цінами, при цьому цінова різниця не обґрунтована різницею у витратах.

Виділяють дискримінацію першого, другого та третього ступеня. **Дискримінація першого ступеню** полягає в тому, що на кожен одиницю виробленого товару встановлюється своя ціна, яка дорівнює ціні попиту. Застосовується вона переважно в умовах індивідуального виробництва, коли виготовлення та реалізація певного товару, наприклад нової техніки, здійснюється за замовленням конкретних споживачів.

Дискримінація другого ступеню припускає, що продукція, яку випускає монополія, групується в партії, на які встановлюються різні ціни (система знижок і надбавок на ціни товарів). Наприклад, ресторан, який обслуговує клієнтів в денний час за зниженими цінами, а в вечірній – за підвищеними розцінками.

Дискримінація третього ступеню припускає розподіл покупців на окремі групи або ринки, де встановлюється своя ціна реалізації (застосовується в тому випадку, коли у клієнта немає стимулу, заплативши за послугу низьку ціну, перепродати її по більш високій ціні, наприклад, послуги лікарів, адвокатів, вчителів).

Однак в певних ситуаціях функціонування чистої монополії більш доцільно, ніж функціонування великої кількості конкуруючих фірм. Наприклад, монополіст має можливість розподілити значні кошти, які він вложив в нову технологію, на більший обсяг продукції протягом більш тривалого проміжку часу, чого не може дозволити собі мале підприємство, яке буде змушено перекласти основну частину цих коштів на менший обсяг продукції. У цьому випадку, середні витрати конкурентної фірми виявляються більш високими в порівнянні із середніми витратами монополіста.

3. Ринок олігополії

Ринки чистої монополії, олігополії й монополістичної конкуренції відносять до ринків недосконалої конкуренції. **Недосконала конкуренція** – це конкуренція, за якої не виконується хоча б одна з умов досконалої. Як було відзначено раніше, у чистому вигляді ринок досконалої конкуренції й ринок чистої монополії не може існувати, оскільки немає абсолютно однорідної продукції, також, як і немає абсолютно унікальних продуктів. Найпоширенішими типами ринкових структур є ринок олігополії й ринок монополістичної конкуренції, які займають проміжне положення між ринком досконалої конкуренції й ринком монополії.

Олігополією називають ринкову ситуацію, за якої декілька фірм домінує в галузі. Характерні риси ринку олігополії наступні: 1) невелика кількість фірм на ринку (в середньому, від 2-х до 10), при цьому, олігополіст, визначаючи лінію своєї економічної поведінки, враховує не тільки реакцію споживачів, але й конкурентів; 2) продукція може бути диференційованою або однорідною; 3) контроль над ціною значний при таємній змові; 4) наявність істотних перешкод при вступі в галузь; 5) значна нецінова конкуренція (особливо при диференціації продукції). Прикладом олігополістичного ринку може служити ринок мобільного зв'язку, ринок комп'ютерів, автомобільний ринок та інше.

Поведінка фірм-олігополістів може бути **некооперативною** і **кооперативною**. У випадку некооперативної поведінки будь-яка дія олігополіста, як правило, викликає відповідну реакцію його конкурента. До основних моделей некооперативної поведінки відносять **модель Курно**, модель «ламаної кривої попиту», цінову війну. Моделі кооперативної поведінки включають лідерство в цінах, таємну змову, ціноутворення за принципом «витрати плюс».

Модель ламаної кривої попиту побудована на припущенні, що конкурентні фірми підтримають кожне зниження її ціни, але не стануть іти за її підвищенням. Припустимо, що на ринку функціонують три незалежні фірми: *A*, *B* і *C*. Нехай фірма *A* змінить ціну. При цьому, фірми *B* і *C* можуть також змінити ціни, а можуть проігнорувати цю зміну.

Розглянемо перший варіант, коли фірми *B* і *C* слідує за ціною фірми *A*. Зниження ціни фірмою *A* призведе до незначного росту обсягів її виробництва (крива попиту D_1 нееластична), тобто структура ринка не зміниться, тому що фірми *B* і *C* також понизять ціну. За рахунок зниження ціни на нееластичному відрізку попиту всі фірми втратять части-

ну виторгу.

Другий варіант – фірми B і C не слідують за ціною фірми A . Припустимо, фірма A знижує ціну. Це забезпечує їй розширення обсягів продаж за рахунок конкурентів (крива попиту D_2 еластична). Якщо ж фірма A підвищує ціну, то вона буде витиснута з ринку і втратить споживачів, які переключаться на покупку товарів фірм B і C .

Модель ламаної кривої попиту показує, що олігополісти частіше за все не зацікавлені в зміні цін. Кожна зміна ціни призведе до гіршого. Підвищення ціни на еластичній ділянці та зниження ціни на нееластичній ділянці призведе до втрати виторгу. Модель ламаної кривої попиту наведено на рисунку 4.3.

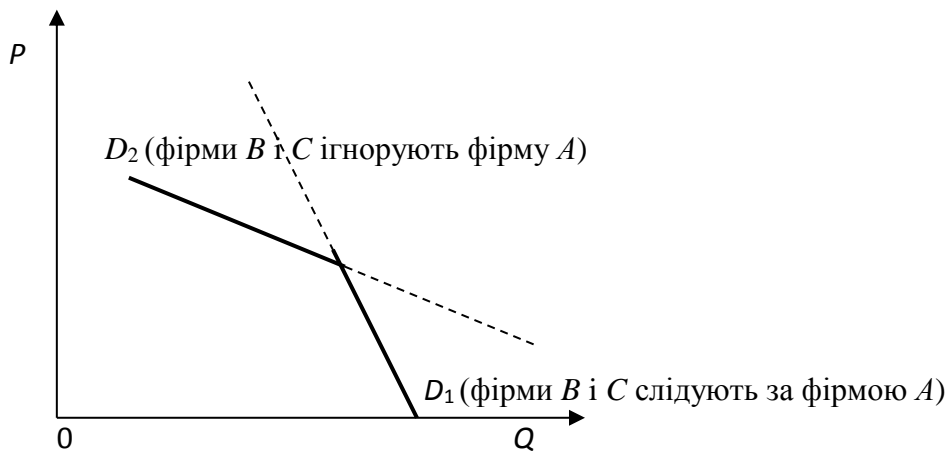

Рисунок 4.3 – Модель ламаної кривої попиту

Суть **моделі Курно** полягає в тому, що кожна фірма вважає обсяг виробництва конкурента заданим і на цій основі приймає своє рішення, захопивши весь вільний ринок. За певною ціною та обсягом випуску фірми поступово приходять до рівноваги. Рівноважний рівень обсягів виробництва обох фірм знаходиться на перетині кривих реагування. Тобто кожна фірма в цієї точці правильно припускала про обсяг виробництва іншої.

Модель Курно доводить, що рівноважна ціна поступово рухається від монопольної ціни до ціни, яка дорівнює граничним витратам, або конкурентної ціни. Якщо ж фірмам удалося домовитися про обсяги випуску та поділ прибутку, то сумарний обсяг випуску буде знаходитися на контрактній кривій. Модель Курно наведено на рисунку 4.4.

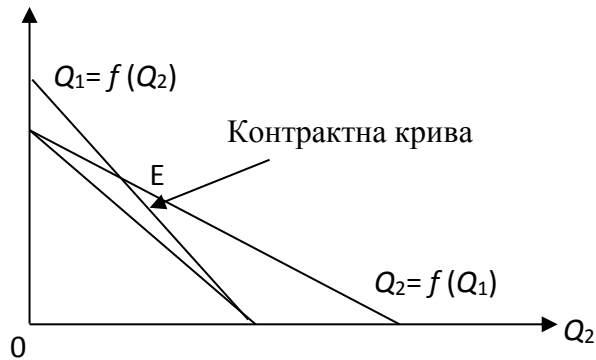

Рисунок 4.4 – Модель Курно

Основними перешкодами для таємної змови можуть бути: 1) істотні розходження в попиті на продукцію фірм-олігополістів і витратах (кожна фірма вже встигла завоювати на ринку свою частку споживачів, а також, кожна фірма відрізняється різним ступенем ефективності виробництва); 2) чисельність фірм (чим більша кількість фірм, тим складніше їм об'єднатися в картель); 3) не дотримання умов договору (шахрайство), засноване на тому, що деякі олігополісти не можуть утриматись від спокуси понизити ціну або розширити обсяг продажів, незважаючи на умови договору; 4) антимонопольне законодавство; 5) загальний спад в економіці, який веде до скорочення ринків і до підвищення середніх загальних витрат, що позначається на неповному завантаженні виробничих потужностей фірм, і, як наслідок, зниженні ціни й збільшенні обсягів продажів.

4. Ринок монополістичної конкуренції

Ринку **монополістичної конкуренції** властиві риси як монополії, так і досконалої конкуренції. Основні характерні риси даного ринку наступні: 1) відносно велика кількість фірм, що пропонують схожу, але не ідентичну продукцію; 2) диференційований тип продукту (по якості, по розміщенню, по впакуванню, по стилю надання послуг); 3) існує незначний контроль над ціною; 4) не існує серйозних перешкод для вступу в галузь; 5) значна нецінова конкуренція (акцент робиться на рекламі, торгових знаках і т. ін.). Прикладами підприємств-монополістичних конкурентів можуть служити підприємства роздрібної торгівлі, перукарні, кінотеатри.

У порівнянні з досконалою конкуренцією, монополістична конкуренція вважається менш ефективною, оскільки ціна на продукцію даних фірм вища за мінімум середніх загальних витрат. Крім того, ціна також вище граничних витрат (MC), що говорить про менш ефективне використання ресурсів у порівнянні з використанням ресурсів на ринку досконалої конкуренції. Причинами неефективності ринку монополістичної конкуренції можуть служити: 1) реклама (вона створює додаткові витрати, не пов'язані з формуванням нового продукту); 2) неповне завантаження потужностей; 3) додаткові витрати на створення великого асортименту товарів. Графік максимізації прибутку в умовах монополістичної конкуренції наведено на рисунку 4.5.

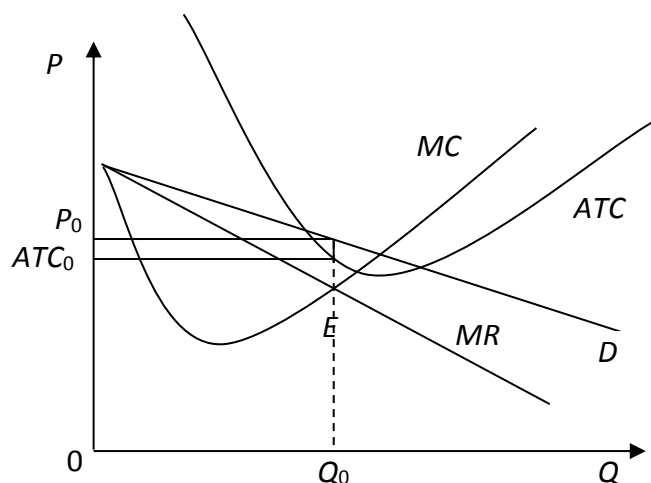

Рисунок 4.5 – Максимізація прибутку в умовах монополістичної конкуренції

У період становлення ринкових відносин в Україні особливо актуальним стає питання про стимулювання конкурентного ринкового середовища й розвитку сектора малого підприємництва. Переваги великої кількості конкуруючих фірм очевидні. Це й рішення проблеми зайнятості, і поліпшення купівельної спроможності споживачів, що у свою чергу призведе до формування й росту середнього класу, і поповнення доходів бюджету. Крім того, стимулювання конкуренції в наш час сприяє росту науково-технічного потенціалу, оскільки основна частина науково-технічних досягнень припадає на сектор малого підприємництва.

З іншого боку, вітчизняні великі підприємства поки недостатньо ще сильні для того, щоб повноцінно конкурувати на світовому ринку. А їхній розвиток є визначальним в оцінці конкурентоспроможності краї-

ни, оскільки маючи значний капітал, дані підприємства здатні впровадити інновації, що не завжди може бути «по кишені» малим підприємствам, а також розподілити інноваційні витрати на більший обсяг випуску продукції протягом тривалого проміжку часу. Це сприяє зниженню середніх витрат на одиницю продукції, що є одним з факторів підвищення конкурентоспроможності даних підприємств. Інноваційна сфера – це типовий приклад спільності інтересів малого й великого підприємництва. Тому не можна говорити винятково про стимулювання малого бізнесу, повністю ігноруючи інтереси великих підприємств.

Таким чином, не існує поганих або гарних типів ринкових структур. Всі вони мають право на існування і, взаємодіючи між собою, доповнюють один одного.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Сутність і класифікація ринкових структур.
2. Ринок досконалої конкуренції.
3. Ринок монополії. Оцінка монополізованості ринку.
4. Ринок монополістичної конкуренції та олігополії.

Практичні завдання для підготовки до семінарського заняття

1. Охарактеризуйте рівень розвитку конкуренції в Україні за результатами статистичних даних про долю різних типів ринкових структур в загальному обсязі виробництва в країні.
2. Дослідіть законодавче забезпечення розвитку конкуренції в Україні: переваги та недоліки.
3. Проведіть порівняльний аналіз антимонопольного регулювання в різних країнах світу.

Рекомендовані інформаційні ресурси для виконання практичних завдань

1. Дяченко Т. А. Интенсивность, сила, уровень конкуренции: экономическое содержание и взаимосвязь / Т. А. Дяченко // Управління розвитком. – Харків : ХНЕУ, 2006. – № 7. – С. 77-79.
2. Офіційний сайт Антимонопольного комітету України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.amc.gov.ua/
3. Шквора О. Конкурентна політика ЄС та українська євроінтеграція [Електронний ресурс] / О. Швора // «Юридична газета». – 2016. –

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. На відміну від конкурентної фірми проста монополія прагне:
  - а) виробляти продукції менше, а ціну встановлювати вище;
  - б) максимізувати прибуток;
  - в) вибирати такий обсяг випуску, при яким $MR = P$;
  - г) виробляти продукції більше, а ціну встановлювати вище.
2. Монополістична конкуренція – це ринкова структура, де:
  - а) існує велика кількість конкуруючих фірм, що виробляють однорідний продукт;
  - б) виробляються стандартизовані продукти;
  - в) функціонує тільки одна велика фірма;
  - г) існує відносно велика кількість конкуруючих фірм, що виробляють диференційований продукт.
3. Взаємозалежність з конкурентами при прийнятті рішень та схильність до змови характерна для:
  - а) монополістична конкуренція;
  - б) абсолютна монополія;
  - в) олігополія;
  - г) досконала конкуренція.
4. Коли на ринку діють два-три постачальники продукції, то це відповідає:
  - а) монополії;
  - б) олігополії;
  - в) досконалій конкуренції;
  - г) монополістичній конкуренції.
5. Поняття досконалої конкуренції передбачає, що:
  - а) в галузі діє велика кількість виробників товарів, які випускають диференційовану продукцію;
  - б) товари, що випускаються малою кількістю фірм, стандартизовані;
  - в) є тільки один покупець даної продукції;
  - г) відсутні бар'єри для входу на ринок.
6. Олігополія - це ринкова структура, де оперує:
  - а) велика кількість конкуруючих фірм, які виробляють однорідний продукт;

- б) невелика кількість конкуруючих фірм;
- в) тільки одна велика фірма;
- г) тільки один великий покупець.

7. До методів визначення обсягів виробництва, що дозволяють максимізувати прибуток або мінімізувати збитки відносять:

- а) порівняння граничного прибутку з середнім прибутком, а також загальних витрат з граничними витратами;
- б) порівняння загального доходу з загальними витратами, а також граничного доходу з граничними витратами;
- в) порівняння граничного доходу з середніми загальними витратами;
- г) порівняння загального доходу у короткостроковому періоді з загальним доходом у довгостроковому періоді.

8. До інструментів, обмежуючих вхід до ринку нових конкурентів відносяться:

- а) позитивний ефект масштабу короткострокового періоду, захват ринків сировини;
- б) купівля патентів і ліцензій, захват ринків збуту продукції, від'ємний ефект масштабу довгострокового періоду;
- в) позитивний ефект масштабу короткострокового періоду, захват ринків сировини і збуту продукції, купівля патентів і ліцензій;
- г) позитивний ефект масштабу довгострокового періоду, захват ринків сировини і збуту продукції, купівля патентів і ліцензій.

9. Картель можливий на ринку:

- а) монополістичної конкуренції;
- б) природньої монополії;
- в) олігополії;
- г) досконалої конкуренції.

10. Бар'єри входу для фірми відсутні на ринку:

- а) абсолютної монополії;
- б) природньої монополії;
- в) олігополії;
- г) досконалої конкуренції.

Вправа 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть:

1. Цінова дискримінація – це продаж однієї й тієї ж продукції різним споживачам.

2. Абсолютна монополія – це тип ринкової структури, що характеризується наявністю одного споживача продукції.

3. Досконала конкуренція передбачає, що у галузі діє велика кількість виробників товарів, які випускають диференційовану продукцію.
4. В умовах монополістичної конкуренції виробнику вигідно використовувати нецінові методи конкурентної боротьби.
5. На ринку олігополії схильність до таємної змови між підприємствами тим вище, чим більше ступінь диференціації продукції, яку вони виробляють.
6. Природня монополія виникає в результаті перемоги фірми в конкурентній боротьбі на ринку.
7. Фірма максимізує прибуток (мінімізує збиток), якщо виробляє таку кількість продукції, для останньої одиниці якої $MR=MC$.
8. На ринку досконалої конкуренції окрема фірма не може впливати на рівень ринкових цін.
9. Якщо $TC > TR$ на величину, меншу за постійні витрати, фірма мінімізує збиток.
10. На ринку досконалої конкуренції доцільним є створення бренду.

Вправа 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Знайдіть відповідність між двома стовпцями таблиці:

1 Абсолютна монополія	А Фермерський ринок картоплі
2 Досконала конкуренція	Б Ринок мобільного зв'язку
3 Монополістична конкуренція	В Ринок послуг водопостачання у квартирах
4 Олігополія	Г Ринок одягу

Задача 2. Підприємство функціонує на ринку досконалої конкуренції, де склалася ціна за одиницю продукції 110 грн. Визначте оптимальний обсяг випуску продукції, виходячи з даних, наведених в таблиці:

Q, шт.	0	1	2	3	4
ТС, грн.	100	140	200	300	440

Задача 3. Фірма, яка діє в умовах монополістичної конкуренції, має функцію загального доходу: $TR(Q) = 125 \times Q - 2 \times Q^2$, де Q - обсяг випуску і продажів продукції. Прибуток фірми максимальний при обсязі продажів 20 одиниць в день. Визначте ступінь монопольної влади фірми, використовуючи індекс Лернера.

Задача 4. Граничний дохід фірми становить: $MR = 1000 - 20Q$. Загальний дохід: $TR = 1000Q - 10Q^2$. Граничні витрати: $MC = 100 + 10Q$, де Q – обсяг випуску. Скільки товару буде продано та за якою ціною, якщо: а) фірма функціонує як монополія; б) фірма функціонує в умовах досконалої конкуренції?

Задача 5. Ринок з видобутку вугілля має ознаки колективного домінування, загальний обсяг реалізованої продукції на ньому становить 500 млн долл. Чотири найбільші фірми мають наступні обсяги загального доходу: $TR_{\text{фірма А}} = 200$ млн дол., $TR_{\text{фірма Б}} = 110$ млн дол., $TR_{\text{фірма В}} = 60$ млн дол., $TR_{\text{фірма Г}} = 40$ млн дол. Розрахуйте коефіцієнт концентрації, зробіть висновки.

Тема 5. Макроекономічні показники

1. Процес кругообігу продуктів і доходів

Макроекономіка – це розділ економічної теорії, покликаний з'ясувати, як функціонує економічна система в цілому. Тому варто уявити народне господарство не просто як сукупність підприємств, домашніх господарств, галузей, а як органічне ціле, систему, що самовідтворюється.

У мікроекономіці розглядався процес створення матеріальних благ і послуг. Але потрібно уявити, що він здійснюється безупинно. При цьому постійно відновлюється суспільний продукт, економічні ресурси й економічні відносини між суб'єктами, що господарюють. Одночасно з цим відбувається кругообіг товарів і грошей. Усе це створює умови для безупинного продовження, поновлення і повторення всіх економічних процесів.

У сучасному суспільстві при розвинутому обміні у кругообігу товарів і грошей беруть участь різні економічні суб'єкти: підприємства, домашні господарства, держава, фінансові установи, закордонні суб'єкти. Взаємозв'язки між ними встановлюються за допомогою руху потоку грошей і потоку товарів. Спрощена схема кругообігу ресурсів, продуктів і доходів зображена на рис. 5.1.

Теоретично рівновага в економіці забезпечується, якщо суми зустрічних потоків продуктів або ресурсів і грошей у кожного суб'єкта будуть рівними. Однак на практиці ця рівність постійно порушується і не всі то-

вари можуть бути продані. Що ж впливає на процес кругообігу товарів і доходів? Найважливішими факторами в кругообігу є: споживання, заощадження, інвестиції, дії держави і зовнішньоекономічних суб'єктів. Споживання виражає загальний споживчий чи платоспроможний попит. Заощадження, якщо вони зберігаються у фінансових установах, є основою інвестицій (капіталовкладень). Дії держави і закордонних суб'єктів здатні впливати на зміни споживання, заощаджень та інвестицій.

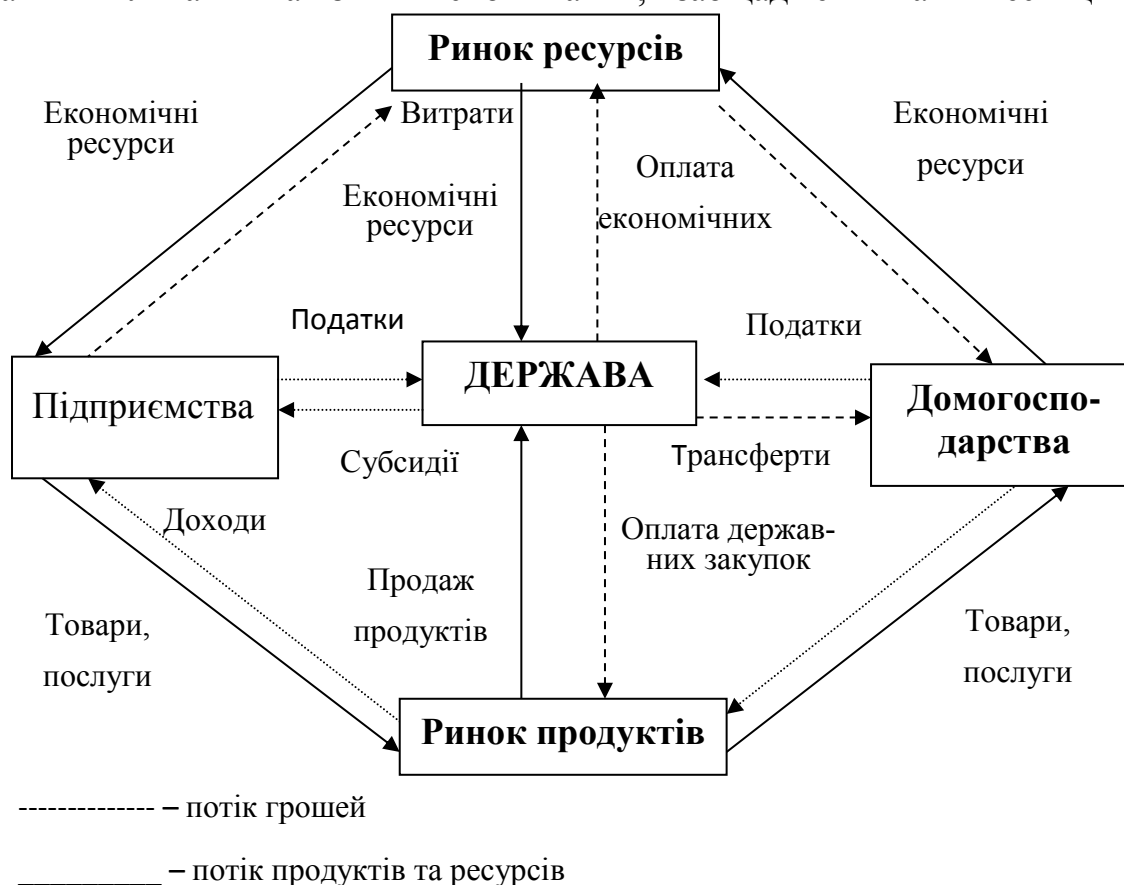

Рисунок 5.1 – Кругообіг ресурсів, продуктів і доходів у національному господарстві

Вплив держави на споживання і заощадження домогосподарств та інвестицій підприємств здійснюється через збирання податків та виплату трансфертів і субсидій (рис. 5.1). Діяльність державних підприємств потребує купівлі ресурсів та продажу продукції, оплати державних закупівель, що здійснюються на ринках ресурсів та продуктів.

Для одержання соціально-економічної інформації про кругообіг товарів і доходів використовується **метод народногосподарського обліку**. Під народногосподарським обліком розуміється система організованого і систематичного виміру соціально-економічних процесів у всіх

ланках народного господарства. Ця система охоплює три види обліку: оперативний, бухгалтерський і статистичний.

Оперативний облік ведеться для спостереження і контролю за окремими сторонами виробничо-господарської діяльності фірм, які не одержують відображення в бухгалтерських рахунках. Джерелом даних служать первинна документація, що складається з ряду конкретних операцій.

Бухгалтерський облік базується на безупинній (суцільній) і документальній реєстрації всіх господарських операцій фірм із товарно-матеріальними цінностями і коштами. Дані обліку використовуються в статистиці.

Статистичний облік націлений на одержання узагальнюючої, зведеної інформації, необхідної для одержання кількісної характеристики народного господарства, його галузей і регіонів. Цей вид обліку, виходячи з даних оперативного і бухгалтерського обліку, припускає їхній збір, обробку, економічний аналіз на основі поточної державної звітності, переписів, одноразових обстежень і спостережень.

Оскільки народногосподарський облік заснований на бухгалтерському принципі подвійного запису, він дозволяє складати балансові таблиці, що відбивають в цілісному виді рух товарів і доходів між основними учасниками суспільного виробництва.

Опис кругообігу товарів і доходів вимагає введення понять економічних суб'єктів (господарських одиниць). Як базову одиницю обліку в міжнародній системі використовують поняття інституціональної одиниці, під якою розуміється економічна одиниця, що володіє єдністю поведінки і самостійністю в прийнятті рішень у сфері своєї основної діяльності. Вона веде бухгалтерську звітність і є юридичною особою.

Національна економіка складається з інституціональних одиниць-резидентів. До них відносяться економічні одиниці, що функціонують на даній території більш року. Нерезиденти – це інституціональні одиниці, що не відносяться до національної економіки.

Усі господарські суб'єкти взаємодіють через здійснення визначених економічних операцій. Економічні операції – елементарні акти господарської діяльності. Операцією називається переміщення, створення чи руйнування товарів, послуг, прав. Кожна операція реєструється між двома економічними суб'єктами і включає (якщо відбувається продаж

товару), по-перше, реальний аспект – одержання покупцем товару за гроші, по-друге, фінансовий аспект – плату покупцем грошей за товар. Дані по номенклатурі економічних суб'єктів і економічних операцій складають базу для народногосподарського обліку. Процес кругообігу продуктів і доходів характеризує різноманіття потоків продуктів, доходів, інвестицій та платежів, показує взаємозв'язки між секторами народного господарства і дає уявлення про те, які процеси охоплює народногосподарський облік.

Розвиток народногосподарського обліку протягом декількох останніх десятиліть, його становлення як методу одержання соціально-економічної інформації привели до формування систем національних рахунків.

2. Система національних рахунків

Системи національних рахунків почали розвиватися в другій половині XX сторіччя, коли задача комплексного макроекономічного аналізу і прогнозування, яку можна вирішити з їх допомогою, стала однією з першорядних.

Зростаюча інтернаціоналізація економіки різних країн і, особливо, перспективи європейської інтеграції, послужили причиною створення міжнародної системи національного рахівництва як найважливішого інструмента координації статистичних міжнародних рекомендацій в області економіки. У 1950 р. Організацією європейського економічного співробітництва (ОЄЕС) була опублікована «Спрощена стандартна система національних рахунків», яка перетворена в 1958 р. у «Стандартну систему національного рахівництва» (СНР). Це було викликано необхідністю уніфікувати розробку СНР у різних країнах.

СНР неодноразово переглядалася і її удосконалювання привело до створення сучасної Системи Національного Рахівництва Об'єднаних Націй (SNA – System of National Accounts). У ній представлений план рахунків по обліку основних товарних і грошових потоків у виробництві, споживанні, нагромадженні і зовнішній торгівлі, рахунки інституціональних секторів, включений міжгалузевий баланс, виділяються фінансові сектори і потоки фінансових активів, введений баланс майна. Таким чином, система національного рахівництва являє собою міжнарод-

ний стандарт оцінки основних економічних показників країни: валового внутрішнього продукту, валового національного продукту та ін.

Функції СНР визначаються тим, що національне рахівництво є інструментом, по-перше, економічної політики, по-друге, економічного прогнозування, по-третє, оцінки рівня життя різних груп населення і порівняння його з рівнем життя в інших країнах, по-четверте, зв'язку економічної теорії з практикою. За допомогою національних рахунків можна оцінювати структуру економіки, розробляти економічну політику і складати економічні прогнози на короткостроковий і тривалий періоди, а також – порівнювати окремі концепції економічної теорії. Показники СНР на практиці використовуються міжнародними організаціями (наприклад, ООН); державними установами (національними банками, міністерствами); науковими установами, громадськими організаціями; окремими приватними товариствами (наприклад, підприємців, споживачів).

3. Основні показники систем національних рахунків

Національні рахунки є балансовими побудовами чи системою взаємозалежних показників, що характеризують виробництво, розподіл, перерозподіл і використання кінцевого продукту і національного доходу.

Найважливіші показники СНР: валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, чистий національний продукт, національний дохід, особисті доходи громадян і доходи, якими розпоряджаються.

Статистична служба ООН рекомендує використовувати **валовий внутрішній продукт (ВВП)** як основний показник для складання системи національних рахунків. ВВП являє собою сукупну вартість кінцевої продукції і послуг, зроблених протягом року підприємствами, розташованими на території даної країни, незалежно від їхньої національної приналежності. Таким чином, це продукт, створений у межах географічних границь даної держави певного періоду. Приміром, ВВП, створений в Україні в 2005 році дорівнює 424,74 млрд гривень.

Важливе місце займає також показник **валового національного продукту (ВНП)**. ВНП являє собою сукупну вартість кінцевих (готових) товарів і послуг, зроблених за рік національними підприємствами як у країні, так і за її межами (незалежно від їхнього місцезнаходження).

Взаємозв'язок між ВВП і ВВП можна представити так:

$\text{ВВП} = \text{ВВП} - \text{сальдо розрахунків із закордонними країнами}$. Різниця між ВВП і ВВП для розвинутих країн складає в основному $\pm 1\%$ від ВВП. Багато країн як основний показник використовують ВВП, вважаючи його найбільш точним сумарним вимірником товарів і послуг, зроблених країною.

Для виключення подвійного рахунку при кількісному обчисленні ВВП необхідно враховувати тільки кінцеву продукцію, для чого треба виключити вартість проміжного споживання. **Кінцева продукція** – це товари та послуги, які купують споживачі для кінцевого використання. **Проміжна продукція** – товари та послуги, що придбані виробниками і проходять подальшу переробку, або перепродаються кілька разів, перш ніж потрапити кінцевому споживачеві.

Якщо враховувати проміжну продукцію на кожній стадії виробництва, то це приведе до багаторазового подвійного рахунку і спотворення реальної величини ВВП. Реальна ж вартість, що створена на кожній стадії виробництва, є доданою вартістю до тої, що була створена на попередній стадії. Тому ВВП ще визначають як суму доданої вартості, створену всіма виробниками і резидентами за певний період часу. **Додана вартість** розкладається на: вартість спожитого основного капіталу (амортизацію); заробітну плату до сплати податків з нарахуваннями на соціальне страхування; прибутки підприємств; відсоток на позичковий капітал; ренту; непрямі податки на бізнес.

Створеній у виробничому секторі доданій вартості відповідає формування доходів. Важливо зрозуміти, що будь-яке виробництво має «дві сторони»: заново створені продукти, тобто продукти, вироблені вперше, та створені одночасно з ними у процесі виробництва доходи. Якщо не враховувати непрямі податки та дотації, вартість заново створених продуктів (тобто частина випуску зверх проміжного споживання та амортизації) точно відповідає створеному у ході виробництва доходу. В цьому полягає фундаментальна симетрія між величиною доходів та чистою продукцією в СНР. Непрямі податки та дотації ускладнюють сприйняття цієї симетрії лише тому, що в СНР вони виглядають як чисті трансферти держави. Це приводить до того, що ринкова вартість заново створених продуктів відрізняється від суми заново утворених доходів на величину непрямих доходів, зменшених на суму дотацій.

ВВП може обчислюватися в поточних ринкових цінах, що представляє його номінальне значення. Для одержання дійсної величини цього показника потрібно очистити ціни від впливу інфляції, тобто застосувати індекс цін, що дає реальне значення ВВП. Такий розрахунок називається дефліювання. Відношення номінального ВВП до реального ВВП показує збільшення ВВП за рахунок росту цін і називається ВВП-дефлятором.

У світовій практиці використовуються два методи виміру ВВП та ВВП.

Метод розрахунку за витратами. Величина ВВП або ВВП представляється як грошова оцінка кінцевих продуктів і послуг, зроблених за рік. Це значить, що потрібно підсумовувати усі витрати на придбання (споживання) кінцевого продукту. У показник ВВП (ВВП) входять:

1. Споживчі витрати населення (C).
2. Валові приватні внутрішні інвестиції (I).
3. Державні закупки товарів і послуг (G).
4. Чистий експорт (E_n), що представляє різницю між експортом і імпортом країни.

Усі ці витрати показують ринкову вартість річного виробництва:

$$GNP(GDP) = C + I + G + E_n..$$

Метод розрахунку за доходами. ВВП або ВВП, з іншого боку, складає суму доходів окремих осіб і підприємств (зарплата, відсоток, доходи від власності, прибуток корпорацій і рента) і визначається як сума винагород власників факторів виробництва. У цей показник також включені непрямі податки на підприємства і амортизація.

Обидва методи вважаються рівноцінними і дають однакову величину ВВП (ВВП).

Чистий внутрішній продукт. У ньому не враховуються амортизаційні відрахування (вартість засобів виробництва, зношених у процесі випуску продукції). ЧВП – це ринкова вартість річного обсягу виробництва за винятком спожитого капіталу.

$$\text{ЧВП} = \text{ВВП} - \text{Амортизація}.$$

Національний дохід. Це зароблений дохід суспільства, дохід власників економічних ресурсів.

$$\text{НД} = \text{ЧВП} - \text{непрямі податки на підприємців.}$$

Зміст відрахування непрямих податків у тому, що держава, стягуючи непрямі податки, нічого не вкладає у виробництво і тому її не можна розглядати як постачальника економічних ресурсів.

Особистий дохід являє собою отриманий дохід на відміну від НД, що є заробленим доходом. Особисті доходи обчислюються шляхом вирахування з НД сум, що не надходять у розпорядження населення і додавання трансфертних платежів, не зв'язаних з виконанням робіт, але поповнюючих доходи громадян. Тому з НД віднімають внески на соціальне страхування, податки з прибутку корпорацій, нерозподілені прибутки корпорацій і додають суми всіх трансфертних платежів.

Дохід, яким розпоряджуються, знаходиться в особистому розпорядженні членів суспільства. Його величина може бути отримана шляхом відрахування індивідуальних податків (прибуткового, на особисте майно, на спадщину) з особистого доходу.

Взаємозв'язок розглянутих вище макроекономічних показників можна представити в такий спосіб:

$$\begin{aligned} &\text{Валовий внутрішній продукт} - \text{амортизація} = \\ &= \text{Чистий внутрішній продукт} - \\ &- \text{непрямі податки на підприємців} = \\ &= \text{Національний дохід} - \\ &- \text{внески на соціальне страхування} - \\ &- \text{податки з прибутку корпорацій} - \\ &- \text{нерозподілені прибутки корпорацій} + \\ &+ \text{трансфертні платежі} = \\ &= \text{Особистий дохід} - \\ &- \text{податки на особистий дохід} = \\ &= \text{Дохід, яким розпоряджуються} \end{aligned}$$

Знання цих взаємозв'язків допоможе краще зрозуміти фінансову систему і соціальну політику держави в «змішаній економіці», де через податки перерозподіляється значна частина національного доходу.

Але слід відзначити, що вагомий вплив на підрахунки макроекономічних показників здійснює наявність в країні **тіньової економіки**. З точки зору обчислення тіньового сектору під ним розуміють створення офіційно незареєстрованої вартості товарів і послуг та відсутність її відображення в системі національних рахунків. До складових тіньової економіки входять: кримінальна економіка, нерозривно пов'язана з неконтрольованим грошовим обігом (незаконні валютні операції, наркобізнес, розкрадання, шахрайство, рекет, проституція, та ін.); ухилення від сплати податків; «паралельна економіка», тобто діяльність у домашніх господарствах та у сфері послуг; прихований сектор – діяльність підприємств, у т. ч. банків, у офшорних зонах, приписки, також зловживання службовим становищем посадових осіб, хабарництво, вимагання, корумпованість тощо.

Наявність тіньової економіки суттєво впливає на розширене відтворення: зменшує фінансові можливості суспільства щодо стимулювання сукупного попиту та пропозиції за рахунок зниження податкових надходжень до державного бюджету, зменшення грошових надходжень на банківські депозити (що веде до зменшення інвестицій) та приводить до відтоку капіталів за рубіж. Вплив на ринок найманої робочої сили є двояким: хоча незареєстрована діяльність зменшує фактичний рівень безробіття, але одночасно погіршує технологічні та соціально-економічні умови праці робітників, тому що не забезпечує їх належного соціального захисту – умов безпеки праці, тривалості робочого часу, гарантій оплати праці, виплат у зв'язку з непрацездатністю та ін.

До зростання тіньового сектору призводять такі незаконні види діяльності, як незаконні валютні операції, масове розкрадання державного майна в процесі приватизації, шахрайська діяльність багатьох інвестиційних компаній, корупція.

Але створення основ ринкової економіки в Україні та послідовне проведення економіко-правових перетворень (реформування податкової системи, усунення суперечностей законодавства), подальше адміністративне реформування дозволять суттєво знизити рівень тінізації української економіки і розширити фінансові можливості подальшого розвитку економіки нашої країни.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Основні економічні цілі суспільства.
2. Система національних рахунків, основні макроекономічні показники.
3. Методи розрахунку валового внутрішнього продукту (ВВП).
4. Номінальні та реальні показники.

Практичні завдання для підготовки до семінарського заняття

1. Зберіть статистичну інформацію про основні макроекономічні показники в Україні та їх динаміку за останні п'ять років. Зробіть висновки за результатами їх аналізу.
2. Розрахуйте мультиплікатор інвестицій в Україні за реальними статистичними даними.
3. Здійсніть порівняльний аналіз ВВП країн світу та зробіть відповідні висновки.
4. Дослідіть тіньовий сектор в ринковій економіці України, з'ясуйте причини та обґрунтуйте методи боротьби.

Рекомендовані інформаційні ресурси для виконання практичних завдань

1. Державна служба статистики України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
2. Статистичний збірник «Національні рахунки України за 2015 рік». – 185 с.
3. Статистичний бюлетень «Національні рахунки України за 2015 рік». – Київ, 2017. – 23 с.
4. Офіційний сайт Світового банку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.worldbank.org/
5. Лейфура М.В. Основні методики оцінки рівня тіньової економіки та її динаміка в Україні / М.В. Лейфура // Економіка. Управління. Інновації. – 2013. – № 2 (10). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_2_46.pdf.
6. Подмазко О. М. Вплив тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни / О. М. Подмазко // Економіка: реалії часу. Трансформація та розвиток економічних систем. – 2014. - №4(14). – С.142-149.
7. Бочі А. Тіньова економіка в Україні : причини та шляхи подолання / А. Бочі, В. Поворозник // Міжнародний центр перспективних досліджень. – 2014. – 7 с.

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь*

1. Номінальний ВВП вимірюється у:
  - а) базисних незмінних цінах;
  - б) експортних цінах;
  - в) цінах попереднього періоду;
  - г) ринкових поточних цінах.
2. Якщо номінальний ВВП складає 6000 млрд грн, а реальний ВВП – 4000 млрд грн, то дефлятор ВВП дорівнює:
  - а) 2000 %;
  - б) 2000 млрд грн;
  - в) 150 %;
  - г) 67 %.
3. Якщо ВВП України у другому кварталі 2016 року склав 535 701 млн грн, споживчі витрати – 361 223 млн грн, валові внутрішні інвестиції 78 144 млн грн, державні закупівлі товарів і послуг – 104 595 млн грн, експорт – 283 545 млн грн, то імпорт дорівнює:
  - а) 1355027;
  - б) 291351;
  - в) 8134;
  - г) 291351.
4. Чистий експорт – це:
  - а) виторг від продажу національних товарів за кордон;
  - б) виторг від купівлі іноземних товарів національною економікою;
  - в) різниця між експортом та експортним митом;
  - г) різниця між експортом та імпортом.
5. Потенційний ВВП - це:
  - а) ВВП при повній зайнятості ресурсів;
  - б) ВВП в майбутньому періоді;
  - в) максимальний ВВП за кожні 5 років;
  - г) ВВП в базисних цінах.
6. Для визначення розміру національного доходу необхідно зменшити величину ВВП на суму:
  - а) амортизаційних відрахувань;
  - б) непрямих податків;
  - в) амортизаційних відрахувань і непрямих податків;
  - г) амортизаційних відрахувань, непрямих податків і податків на прибутки корпорацій.
7. Прибуток корпорацій має наступні складові:

а) дивіденди, податок на прибуток корпорацій, нерозподілений прибуток корпорацій;

б) дивіденди, непрямі податки, нерозподілений прибуток корпорацій;

в) дивіденди, податок на прибуток корпорацій, непрямі податки;

г) дивіденди, податок на прибуток корпорацій, непрямі податки, амортизація.

8. При підрахунку ВВП за потоком витрат не враховуються:

а) експорт;

б) вартість проміжної продукції;

в) особисті споживчі витрати;

г) державні закупівлі товарів і послуг.

9. Для визначення розміру доходу, що знаходиться у розпорядженні, необхідно зменшити величину особистого доходу на суму:

а) непрямих податків;

б) непрямих і прямих податків;

в) податків на особисті доходи;

г) амортизаційних відрахувань

10. До складових ВВП за потоком доходів не відносяться:

а) дивіденди;

в) рента;

б) експорт;

г) процент.

11. Чистий внутрішній продукт - це:

а) вартість вироблених за рік товарів і послуг;

б) дохід, отриманий домогосподарствами протягом даного року;

в) дохід призначений для особистих витрат після сплати податків;

г) ВВП за відрахуванням амортизації.

Завдання 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть

1. Чим більше величина експорту та імпорту, тим більше величина ВВП.

2. Реальний ВВП – це вартість кінцевих товарів і послуг, створених за рік національним капіталом.

3. Збільшення курсу національної валюти щодо інших валют сприятиме зростанню ВВП.

4. ВВП за потоком витрат повинен відрізнятися від ВВП за потоком доходів.

5. Заробітна плата викладачів враховується при підрахунку ВВП за доходами.

6. Непрямі податки виключаються при підрахунку ВВП за доходами.

7. Виплата заробітної плати робітнику приватного підприємства в моделі економічного кругообігу відбивається в русі грошей від державного сектора до сектора домогосподарств.

8. Для визначення розміру чистого внутрішнього продукту необхідно зменшити величину ВВП на суму амортизаційних відрахувань.

9. Величина національного доходу більша за величину чистого внутрішнього продукту.

10. Чистий експорт може бути від'ємною величиною.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Розрахуйте ВВП України за перший квартал 2016 року за умов, що споживчі витрати склали 346 983 млн грн, валові внутрішні інвестиції – 62 782 млн грн, експорт – 252 255 млн грн, імпорт – 293 506 млн грн., державні закупівлі товарів і послуг – 86 784 млн грн.

Задача 2. Яка сума буде включена у ВВП, якщо відбулися наступні події:

1) ТОВ «Завод «Укрелектроремонт» закупило комп'ютери в бухгалтерію на суму 18000 грн; 2) сім'я купила новий автомобіль *Toyota Camry* за 940000 грн; 3) компанія «ХАРП» придбала контрольний пакет акцій компанії «Прогрес» за 835000 грн.

Задача 3. В таблиці наведені дані національних рахунків гіпотетичної економіки. Визначте для якого методу розрахунку ВВП достатньо даних. Розрахуйте ВВП.

Валові внутрішні інвестиції	1030
Дивіденди	460
Непрямі податки	400
Експорт	110
Державні закупівлі товарів і послуг	1820
Амортизація	160

Імпорт	90
Заробітна плата	3400
Рента	250
Доходи індивідуальних власників	385
Нерозподілений прибуток корпорацій	190
Процент	975
Податки на прибуток корпорацій	550

Задача 4. Розрахуйте дефлятор ВВП за умов, що номінальний ВВП склав 6000 млрд грн, а реальний ВВП – 4000 млрд грн.

Задача 5. Використовуючи наведені в таблиці дані (в млрд грн), розрахуйте: а) валовий внутрішній продукт; 1) чистий внутрішній продукт; 2) національний дохід; 3) особистий дохід; 4) особистий дохід, що знаходиться у розпорядженні.

Експорт	40	Трансфертні платежі	5
Податки на прибуток корпорацій	2	Податки на особисті доходи	3
Амортизація	8	Непрямі податки	6
Валові внутрішні інвестиції	16	Споживчі витрати	80
Державні закупівлі товарів і послуг	10	Імпорт	35
Нерозподілений прибуток корпорацій	4	Відрахування на соціальне страхування	1

Задача 6. Результати діяльності підприємств показані в таблиці:

Підприємства	Виручка, тис. грн.
Підприємство з роздрібного продажу меблів	310
Лісозаготівельне підприємство	60
Деревообробне підприємство	210
Лісопильне підприємство	110
Підприємство з оптового продажу меблів	290

Визначте додану вартість, створену кожним підприємством.

Тема 6. Макроекономічна рівновага та нестабільність

1. Сукупні попит та пропозиція. Макроекономічна рівновага.

Сукупний попит – це модель, що показує які обсяги кінцевих товарів і послуг, вироблених в економіці за даний період, споживачі, підприємці, уряд, та іноземці готові придбати при кожнім з можливих рівнів цін. Іншими словами, сукупний попит – це величина сумарних сукупних витрат всіх економічних агентів даної економіки на ті чи інші елементи реального валового внутрішнього продукту (ВВП) при визначеному рівні цін. Останній визначається за допомогою індексу цін (дефлятора ВВП), який показує співвідношення номінального і реального ВВП за певний рік.

Доцільно розподілити сукупний попит на чотири групи відповідно до розподілу сукупного попиту по секторах економіки:

1) **споживання (C)** – сукупний попит споживачів (домогосподарств);

2) **інвестиції (I)** – сукупний попит підприємців на товари виробничого призначення (машини, капітальне устаткування);

3) **державні витрати (G)** – сукупний попит на товари і послуги з боку держави;

4) **чистий експорт (E_n)** – різниця між попитом іноземців на вітчизняні товари і вітчизняним попитом на іноземні товари.

В узагальненому виді рівняння сукупного попиту має вигляд:

$$AD = C + I + G + E_n.$$

Графічно модель сукупного попиту може бути представлена у виді кривої, де на вісі абсцис зазначений реальний обсяг виробництва (реальний ВВП), а на вісі ординат – рівень цін (див. рис. 6.1). Форма кривої сукупного попиту свідчить про те, що залежність між рівнем цін і реальним обсягом внутрішнього виробництва, на який пред'явлено попит, є від'ємною. Чим вище рівень цін, тим менший обсяг виробленого продукту бажатимуть придбати покупці. Чим нижче рівень цін – тим більший буде обсяг сукупного попиту.

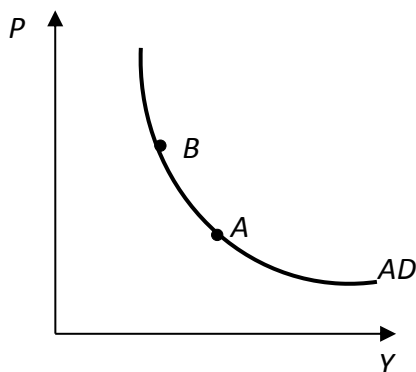

Рисунок 6.1 – Крива сукупного попиту

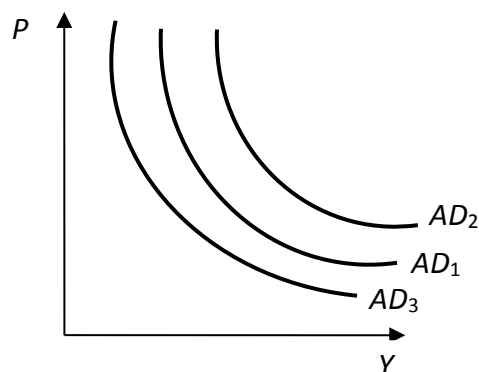

Рисунок 6.2 – Зміни у сукупному попиті

Агреговані величини мають свої закономірності функціонування і тому негативний нахил кривої сукупного попиту пояснюється наступними факторами:

- ефектом процентної ставки;
- ефектом багатства (реальних касових залишків);
- ефектом імпортних закупівель.

1. Ефект процентної ставки. При постійному рівні грошової пропозиції підвищення рівня цін приводить до підвищення процентних ставок, що, у свою чергу, є причиною скорочення споживчих витрат і інвестицій.

2. Ефект багатства (реальних касових залишків). Підвищення рівня цін знижує реальну вартість (купівельну спроможність) фінансових активів з фіксованою грошовою вартістю (наприклад, облігацій). Це знижує рівень добробуту людей і вони стають змушені скорочувати свої витрати. Протилежна тенденція спостерігається, коли рівень цін знижується і реальна вартість фінансових активів збільшується. У цьому випадку населення збільшує свої витрати і сукупний попит зростає.

3. Ефект імпортних закупівель. Ефект імпортних закупівель виявляється в тім, що у разі підвищенні рівня цін у даній країні в порівнянні з рівнем цін за кордоном товари національного виробництва стають дорожчими в порівнянні з аналогічними товарами імпортного виробництва. Це спричиняє зростання попиту на імпортні товари з боку національних споживачів. Мешканці інших країн, у свою чергу, купують менше товарів виробництва даної країни і збільшують споживання аналогічної продукції місцевого виробництва. В результаті обсяг імпорту зростає, експорту – зменшується, сальдо експорту-імпорту даної кра-

їни зменшується і скорочується попит на реальний обсяг внутрішнього продукту.

Поряд з цим, можуть виникати інші зміни – сукупної попит буде змінюватися при незмінному рівні цін. Ці зміни одержали назву **зміни у сукупному попиті**. Графічно це буде виражатися в зміщенні кривої сукупного попиту вліво (вправо) від AD_1 до AD_3 і AD_2 (див. рис. 6.2). Вони викликані змінами в так званих нецінових факторах сукупного попиту.

До нецінових факторів, що впливають на споживчі витрати, можна віднести: зміни в добробуті, в сподіваннях, у заборгованості споживачів, в оподаткуванні. Сукупний попит може також змінюватися під впливом інших нецінових факторів, які будуть викликати зміни в інших його компонентах – інвестиціях, державних витратах, чистому експорті. Неціновими факторами, що провокують зміни в інвестиційних витратах, можуть бути: зміни процентних ставок, в очікуваному прибутку від інвестицій, в оподаткуванні, технології.

Неціновими факторами, що впливають на зміни в чистому обсязі експорту є зміни в національному доході інших країн і зміни валютних курсів.

Таким чином, існує велика кількість нецінових факторів, що можуть впливати на реальний обсяг внутрішнього продукту, який готові придбати споживачі, підприємства, уряд і закордонні покупки при даному рівні цін. Збільшення витрат, викликане змінами в одному чи декількох факторах, зміщують криву сукупного попиту вправо. Графічно це виражається в переміщенні кривої сукупного попиту (від AD_1 до AD_2 на рис. 6.2). І навпаки, дія факторів, зумовлюючих зменшення витрат, приводить до зсуву цієї кривої вліво (від AD_1 до AD_3 на рис. 6.2).

Сукупна пропозиція – це модель, що показує яку величину реального обсягу виробництва підприємницький і державний сектори готові виробляти при кожному можливому рівні цін.

Економісти-класики вважають, що в довгостроковому періоді рівень реального обсягу національного продукту не змінюється зі зміною рівня цін, тобто крива сукупної пропозиції являє собою вертикальну пряму лінію (див. рис. 6.3.а). При цьому важливо відзначити, що дана лінія проходить на рівні реального обсягу національного виробництва, що відповідає рівню повної зайнятості. Цей рівень здобув назву потенційного ВВП (Y^*). Він відображає такий стан економіки, коли циклічне

безробіття дорівнює нулю, всі виробничі можливості в економіці на цю мить використовуються в повній мірі. Тобто економіка знаходиться на межі своєї кривої трансформації. Класичний відрізок кривої сукупної пропозиції характеризує стан повної зайнятості в економічній системі.

Згідно кейнсіанцям, економіка не завжди функціонує в стані повної зайнятості і "внутрішніх механізмів", здатних забезпечити усунення безробіття і повернення економіки до стану повної зайнятості, не існує, оскільки ціни на товари і заробітну плату не є настільки гнучкими та еластичними в короткостроковому періоді.

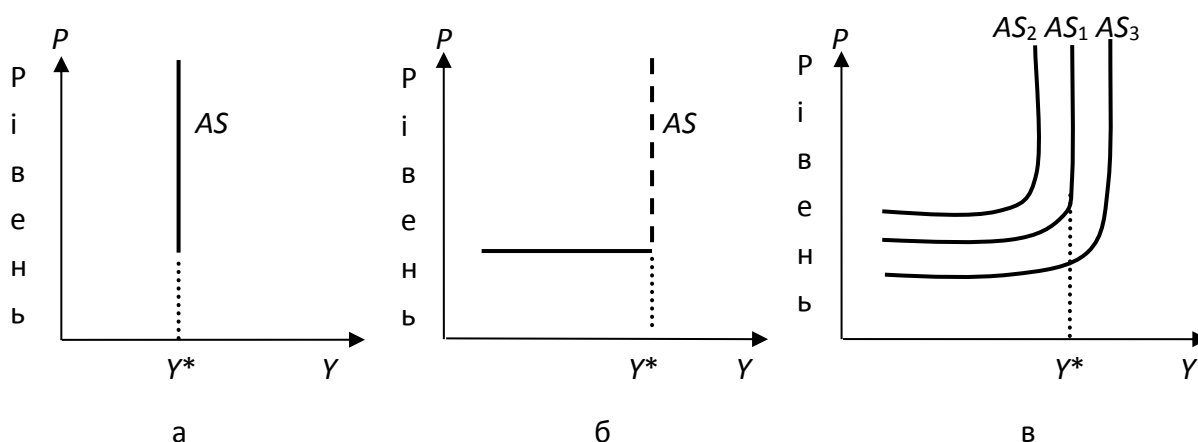

Рисунок 6.3 – Крива сукупної пропозиції:

- а) крива сукупної пропозиції в класичній моделі
- б) крива сукупної пропозиції в кейнсіанській моделі
- в) сучасний погляд на криву сукупної пропозиції

Таким чином, до визначеної межі зміна реального обсягу внутрішнього виробництва може відбуватися без зміни рівня цін. Тому крива пропозиції являє собою горизонтальну лінію (див. рис.6.3.б).

В сучасній економічній науці здійснена спроба синтезу кейнсіанських і класичних поглядів щодо динаміки зміни сукупної пропозиції (див. рис. 6.3.в). Проміжний відрізок характеризує той стан розвитку економіки, коли збільшення реального обсягу внутрішнього виробництва супроводжує підвищення рівня цін. Тому крива пропозиції має висхідний характер.

Існує ряд факторів, що викликають збільшення реального обсягу продукції, не зв'язаного зі зміною цін. Графічно це виражається в зміщенні кривої AS : від AS_1 до AS_2 (див. рис. 6.3.в) і вказує на зменшення сукупної пропозиції. Зменшення від AS_1 до AS_3 вказує на збільшення су-

купної пропозиції.

Фактори, що ведуть до подібних змін у реальному обсязі внутрішнього виробництва (сукупній пропозиції), одержали назву нецінових факторів сукупної пропозиції. До цієї групи факторів можна віднести: зміни цін на ресурси, зміни в продуктивності праці, зміни податків і державного регулювання.

Перехрещення кривих сукупного попиту та сукупної пропозиції (т. E) визначає рівноважний рівень цін і рівноважний реальний обсяг національного виробництва. **Макроекономічна рівновага** – це стан економіки, коли кількість виробленої продукції дорівнює кількості товарів, на які є попит.

Крива сукупного попиту може перетинати криву сукупної пропозиції на кожному з трьох її відрізків – «кейнсіанському», «класичному», проміжному (рис. 6.4).

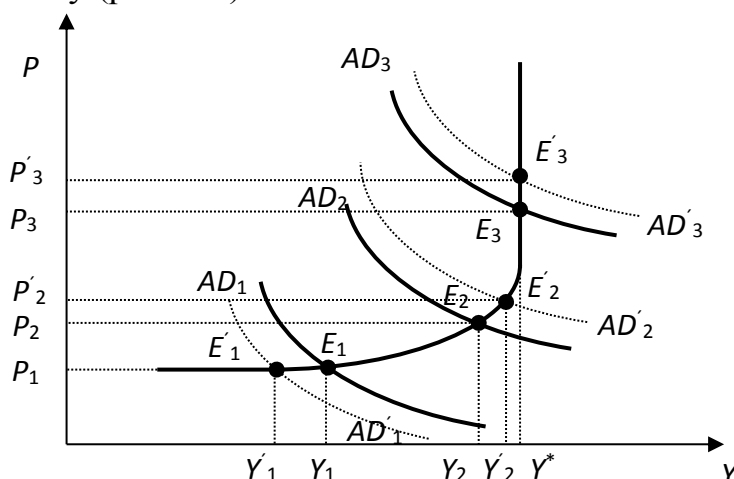

Рисунок 6.4 – Встановлення макроекономічної рівноваги

Кожен з цих випадків репрезентує один з варіантів умов встановлення макроекономічної рівноваги. Якщо рівноважний стан досягається на так званому класичному відрізку (AD_3 на рис. 6.4.), то умовами її встановлення є повна зайнятість і повне використання виробничих потужностей, наявних в економіці. Якщо будуть відбуватися будь-які зміни в сукупному попиті (зсування AD_3 в AD'_3 на рис. 6.4.), то це приведе до підвищення цін (від P_3 до P'_3), а обсяги виробництва лишатимуться незмінними. Якщо рівноважний стан економіки буде виражати крапка E_1 (див. рис. 6.4.) на «кейнсіанському» відрізку, то рівновага досягатиметься за умов неповної зайнятості, коли значна частина вироб-

ничих фондів буде не займана в виробництві. При цьому у разі зменшення (зростання) сукупного попиту (зсув AD_1 в AD_1' на рис. 6.4.) ніяких змін в рівні цін спостерігатися не буде, а обсяг валового національного продукту буде зменшуватися (зростати).

2. Економічне зростання та його циклічність

Проблема економічного зростання є центральною в економічній теорії. Саме стабільне економічне зростання є основою процвітання будь-якої країни. Узагальнюючим показником економічного зростання є динаміка валового національного продукту. Причому під економічним зростанням слід розуміти довготривале підвищення реального обсягу виробництва на основі розвитку продуктивних сил. Реальне економічне зростання може здійснюватись як за рахунок збільшення виробничих можливостей, так і за рахунок більш ефективного використання наявних можливостей виробництва.

Позитивна динаміка валового внутрішнього продукту, безумовно, є основою підвищення рівня життя народу. Але для виміру рівня життя більш придатний показник величини валового національного продукту на душу населення. Варто, однак, пам'ятати, що це все-таки достатньо приблизний показник життєвого рівня. Дуже важливі параметри життєвого рівня залишаються поза його рамками. Це стосується, насамперед, умов відпочинку людей, виміру покращення якості товарів та послуг, стану навколишнього середовища. Крім того, душевий обсяг валового національного продукту нічого не говорить про характер і механізм його розподілу. При аналізі економічного зростання велике значення має показник темпів зростання. Досягнення підвищення рівня життя можливе лише за умов, коли темпи зростання реального продукту вищі, ніж темпи зростання населення. Економічне зростання досягає своєї загальної мети – підвищення матеріального добробуту населення – лише в разі реалізації складових цього добробуту. До них слід віднести можливість збільшення вільного часу, зростання якості товарів та послуг, характер розподілу отриманого національного доходу.

Показники економічного зростання не відбивають втрати, що їх зазнає оточуюче середовище у зв'язку із збільшенням виробництва матеріальних благ та послуг. В умовах індустріального суспільства зрос-

тання національного доходу пов'язане з підвищенням навантаження на оточуюче середовище. Тому вигоди від такого зростання треба співставляти з втратами від збільшення екологічного навантаження. Для України ця проблема є вельми актуальною: достатньо згадати Чорнобиль.

Таким чином, цілями економічного зростання є: по-перше, підвищення добробуту суспільства; по-друге, зростання якості та асортименту товарів та послуг; по-третє, збільшення вільного часу; по-четверте, поліпшення розподілу доходів серед усіх верств населення; по-п'яте, створення умов для всебічного розвитку і соціального захисту людей.

Економічне зростання може здійснюватись двома шляхами: екстенсивним та інтенсивним. **Екстенсивний тип зростання** здійснюється за рахунок збільшення кількісних показників факторів виробництва. При цьому техніко-технологічна та організаційна структура виробництва залишається без принципових змін. **Інтенсивний тип економічного зростання** здійснюється у тому випадку, коли розширення масштабів виробництва є результатом якісних змін у засобах виробництва, робочій силі та організації виробництва.

В реальному житті вказані типи економічного зростання зазвичай мають місце у певних пропорціях одночасно. Визначити темп економічного зростання можна з використанням такого показника, як частка приросту реального валового національного продукту за рахунок екстенсивних чи інтенсивних чинників. Якщо більше половини ВВП отримано за рахунок інтенсивних факторів, можна сказати, що економічне зростання має переважно інтенсивний характер.

Економічне зростання, що є довготривалою тенденцією економічного розвитку, здійснюється нерівномірно. Економічна активність зазнає періодів спадів та підйомів, тобто розвивається циклічно. Про це свідчать результати економічних спостережень на протязі майже двох століть. Але причини та природа економічної циклічності до цього часу остаточно не визначені.

Розвиток середніх циклів характеризується відповідною динамікою валового внутрішнього продукту, зайнятості, реальних доходів. До важливих показників розвитку циклу звичайно відносять також динаміку обсягу промислового виробництва, рентабельності, рівень завантаження виробничих потужностей.

У розвитку середньотривалого циклу можна виділити чотири

фази: **криза, депресія, поживавлення, підйом**, хоча в сучасній західній економічній літературі часто виділяють лише дві: **рецесію** (стиск) та **підйом** (бум). Кризова фаза характеризується, насамперед, спадом виробництва і підвищенням рівня безробіття, які виникають внаслідок відносного перевиробництва товарів. Відносний характер такого перевиробництва проявляється в тому, що товари є зайвими відносно платоспроможного попиту, хоча абсолютна потреба в них при цьому може й зберігатися. В період кризи зменшуються обсяги кредиту та підвищується рівень позичкового відсотка, падають ціни. Прибутковість виробництва знижується, частина виробництв закривається або зазнає банкрутства. Під час фази депресії падіння виробництва припиняється, товарні надлишки поступово зникають, рівень відсотка падає і в деяких галузях починають виявлятися тенденції до зростання.

Поступово економіка поживавлюється, починає рости обсяг промислового виробництва, будівництва, зростає норма відсотка, заробітна плата та прибутковість. Після того, як рівень економічного зростання перевищує передкризове значення, починається фаза підйому, на якій зберігаються всі означені тенденції. Зростання продовжується до тих пір, поки обсяги виробництва знову не вийдуть за рамки платоспроможного попиту і не почне розвиватися нова криза.

Середньотривалий цикл є далеко не єдиним проявом циклічності у розвитку економіки. Різні дослідження дозволили виявити величезну кількість циклів різного типу. Серед них важливе місце посідають так звані цикли Кондратьєва, або довгі хвилі. М.Д.Кондратьєв дослідив динаміку виробництва, товарних цін, заробітної плати, ренти, відсоткової ставки у розвинутих країнах за період з 1770 по 1926 рр. Ці дослідження дозволили зробити висновок, що в результаті масового запровадження нових технологій, а також з приєднанням нових країн до світового господарства і змінами у обсягах здобичі золота виникає нова довга хвиля підйому. Технічний прогрес потребує значного підвищення інвестицій. Це стимулює сукупний попит, веде до підвищення цін і заробітної плати, зростання пропозиції та рівня зайнятості. Зрозуміло, що розвиток цих процесів ґрунтується на підвищенні продуктивності праці внаслідок технічних нововведень.

3. Макроекономічна нестабільність: інфляція і безробіття

Вагомими проявами макроекономічної нестабільності є безробіття і інфляція.

Певний рівень безробіття в економіці вважається нормальним і цілком виправданим. У відповідності з міжнародними стандартами, розробленими у 1983 р. Міжнародною організацією праці, все населення можна поділити на три категорії:

1) **зайняті** – це ті люди, які виконують будь-яку оплачувану роботу, а також ті, що мають роботу, але тимчасово не працюють через хворобу, страйк або відпустку. До цієї категорії належать і ті, хто зайнятий неповний робочий день;

2) **безробітні** – ті, хто не має роботи, але активно шукає її або чекає, щоб повернутися на попереднє місце роботи.

Зайняті і безробітні становлять **робочу силу**, або економічно активне населення в даний момент часу;

3) особи поза робочою силою, або **економічно неактивне населення** – це перш за все люди у віці до 16 років, а також ті, хто перебуває в спеціалізованих установах (наприклад, психіатричних диспансерах, лепрозоріях, виправних закладах тощо); до цієї категорії належать і особи, що вибули зі складу робочої сили, дорослі, які потенційно мають можливість працювати, але не працюють і не шукають роботи (навчаються, перебувають на пенсії, надто хворі, щоб працювати, або просто не шукають роботи).

Рівень безробіття визначається відношенням числа безробітних до чисельності робочої сили. Позначається буквою U і вимірюється у відсотках:

$$U = \frac{\text{Безробітні}}{\text{Робоча сила}} \cdot 100 \, \%.$$

Економісти розрізняють три види безробіття: фрикційне, структурне і циклічне.

Фрикційне безробіття виникає внаслідок постійного руху населення між регіонами і видами праці, а також у різних стадіях життєвого циклу. Цей різновид безробіття вважається неминучим і певною мірою бажаним.

Структурне безробіття означає невідповідність між пропозицією

праці та попитом на робочу силу у зв'язку з технологічними змінами у процесі виробництва, коли попит на один вид праці зростає, тоді як на інший зменшується, а пропозиція не може швидко пристосуватися до цього. Структурне безробіття теж вважається неминучим.

До **циклічного безробіття** призводить спад виробництва, тобто та фаза економічного циклу, яка характеризується недостатністю сукупних витрат. Коли сукупний попит на товари і послуги зменшується, зайнятість скорочується, а безробіття зростає. В періоди економічного спаду циклічне безробіття доповнює фрикційне і структурне, а в періоди циклічного підйому воно відсутнє.

Рівень безробіття за умов повної зайнятості дорівнює сумі рівнів фрикційного та структурного безробіття. Цей показник називають також природним рівнем безробіття; він відповідає потенційному ВВП.

Важливою складовою макроекономічної рівноваги є цінова стабільність. Остання, в свою чергу, значною мірою залежить від стійкості грошової системи. Інфляція є фактором усіх зазначених процесів.

Інфляція – це зростання загального рівня цін (або, іншими словами, це є падіння купівельної спроможності грошей, підвищення грошової вартості життя). Це знецінення грошей внаслідок порушення законів грошового обігу і появи маси грошей, не забезпечених товарною масою.

Рівень інфляції показує, як змінилися ціни в економіці, і вимірюється за допомогою **індексів цін** (індексу споживчих цін, дефлятора ВВП тощо) як різниця між значенням цього індексу за певний період (у відсотках) та 100 %:

$$\pi = I_{\text{цін}} - 100 \, \%.$$

Темп інфляції показує, як змінилася сама інфляція за певний період (прискорилась чи сповільнилась), і визначається за формулою:

$$\text{Темп інфляції} = \frac{I_{\text{цін}}^1 - I_{\text{цін}}^0}{I_{\text{цін}}^0},$$

де I^1 цін і I^0 цін відповідно – ціновий індекс у поточному і минулому періодах.

Протилежним до інфляції поняттям є **дефляція**, яка має місце, коли загальний рівень цін падає і купівельна спроможність грошей підвищується. Дефляція трапляється вкрай рідко.

В економіці немає якогось одного виду інфляції, оскільки вона виникає під впливом багатьох факторів. Одні види інфляції зумовлює попит, інші – пропозиція. Тому й розрізняють два типи інфляції:

- інфляція попиту,
- інфляція пропозиції.

Інфляція попиту спостерігається, коли сукупний попит зростає швидше за виробничий потенціал економіки, а тому ціни, намагаючись зрівноважити пропозицію і попит, зростають.

Інфляція, що виникає через зростання витрат у періоди високого безробіття і неповного використання виробничих ресурсів, називається інфляцією витрат, або **інфляцією пропозиції**.

Поєднання інфляції попиту та інфляції витрат створює так звану інфляційну спіраль.

Існує три категорії інфляції:

- помірна,
- галопуюча,
- гіперінфляція.

Помірна інфляція характеризується повільним зростанням цін: щорічний рівень інфляції вимірюється однозначним числом. Коли ціни відносно стабільні, то люди довіряють грошам і охоче нагромаджують їх, підписують довгострокові контракти у номінальних цінах, люди не витрачають часу і коштів, намагаючись розмістити своє багатство в «реальних» активах, оскільки впевнені, що рівень цін не дуже збільшиться порівняно з тим, що існує сьогодні.

Галопуюча інфляція – це інфляція, що вимірюється двозначними чи тризначними числами (50 або 300 % за рік). Коли помірна інфляція перероджується у галопуючу, виникають економічні спотворення. Гроші втрачають свою вартість, фінансові ринки звужуються, населення нагромаджує товари, купує нерухомість і ніколи не віддає гроші в позику за низькими номінальними процентними ставками. Люди намагаються вкласти свої гроші за кордоном, що призводить до скорочення внутрішніх інвестицій.

Гіперінфляція – це третій вид інфляції: ціни зростають на тисячі, мільйони чи навіть мільярди процентів на рік. Гіперінфляція, як правило, пов'язана з нерозумною державною політикою, руйнівню впливає на обсяг національного виробництва і зайнятість, може підірвати фінансо-

ву систему і прискорити її крах.

Важливим проявом інфляції є зростання цін. Однак інфляція не може бути пов'язана лише суто з грошовим феноменом. Це складне соціально-економічне явище, породжене диспропорційністю відтворення в різних сферах ринкового господарства, наслідок дисбалансу між сукупним попитом і сукупною пропозицією.

Отже, інфляція – надзвичайно складне, багатофакторне економічне явище. Серед чинників його розвитку – внутрішні та зовнішні, економічні та неекономічні, монетарні та немонетарні.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Сукупний попит, сукупна пропозиція та макроекономічна рівновага.
2. Циклічність економічного розвитку. Основні форми прояву нестабільності економіки.
3. Безробіття: причини, типи, вимірювання. Регулювання ринку праці.
4. Інфляція: сутність, види, вимірювання та методи боротьби.

Практичні завдання для підготовки до семінарського заняття

1. Оцініть рівень безробіття в Україні та світі. Здійсніть порівняльний аналіз.
2. Використовуючи реальні статистичні дані, визначте вид інфляції в Україні за її темпами.

Рекомендовані інформаційні ресурси для виконання практичних завдань

1. Офіційне бюро статистики Європейського Союзу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
3. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua.
4. Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/>
5. Офіційний сайт Статистичної бази даних Організацій Об'єднаних Націй. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://comtrade.un.org/>

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь*

1. Сукупний попит в макроекономіці - це:
  - а) державні витрати та інвестиційний попит підприємств;
  - б) сукупний попит всіх підприємств;
  - в) попит всіх макроекономічних суб'єктів економіки;
  - г) попит домогосподарств та інвестиційний попит підприємств.
2. Горизонтальна ділянка кривої сукупної пропозиції характерна для:
  - а) депресії;
  - б) підйому;
  - в) стану повної зайнятості;
  - г) стагфляції.
3. До скорочення сукупного попиту за інших рівних умов приведе:
  - а) збільшення споживчих витрат;
  - б) зростання експорту;
  - в) зростання імпорту;
  - г) збільшення державних витрат.
4. Спадаючий характер кривої сукупного попиту пояснюється:
  - а) ефектом процентної ставки;
  - б) ефектом Веблена;
  - в) ефектом заміщення;
  - г) ефектом Гіффена.
5. В класичній моделі макроекономічної рівноваги при зростанні сукупного попиту відбудеться:
  - а) зростання сукупної пропозиції;
  - б) зростання потенційного ВВП
  - в) зростання рівня цін;
  - г) зростання реального ВВП.
6. Зсув праворуч кривої сукупної пропозиції може відбутися в результаті збільшення:
  - а) безробіття;
  - б) податків;
  - в) цін на ресурси;
  - г) продуктивності праці.
7. Найбільш важкі соціально-економічні наслідки в економіці будь-якої країни має:
  - а) збалансована, помірна і очікувана;
  - б) незбалансована, галопуюча і очікувана;
  - в) незбалансована, галопуюча і неочікувана;

г) гіперінфляція, незбалансована і неочікувана.

8. Людина, що втратила роботу через спад в економіці потрапляє в категорію безробітних, охоплених:

- а) фрикційної формою безробіття;
- б) структурною формою безробіття;
- в) циклічною формою безробіття;
- г) усі попередні відповіді невірні.

9. Відповідно до закону Оукена, двопроцентне перевищення фактичного рівня безробіття над його природним рівнем означає, що відставання фактичного обсягу ВВП від реального становить:

- а) 2 %;
- б) 3 %;
- в) 4 %;
- г) 5 %.

10. Крива Філіпса фіксує зв'язок між рівнем інфляції і:

- а) пропозицією грошей;
- б) реальним доходом;
- в) рівнем відсотка;
- г) рівнем безробіття.

11. Інфляція проявляється:

- а) в зростанні загального рівня цін і зростанні реальних доходів населення;
- б) в зростанні загального рівня цін і падінні реальних доходів населення;
- в) в зростанні реальних і номінальних доходів населення;
- г) тільки в зростанні рівня цін без зміни реальних доходів.

12. Рівень безробіття - це:

- а) частка незайнятого населення в складі економічно активного населення;
- б) загальна кількість безробітних;
- в) сума кількості безробітних і зайнятих;
- г) різниця між кількістю зайнятих і незайнятих.

13. Якщо підвищуються ціни на сировину, зростає заробітна плата, а обсяг виробництва і зайнятість знижуються, то це:

- а) інфляція надлишкового попиту;
- б) інфляція витрат виробництва;
- в) стагфляція;
- г) помірна інфляція.

14. Повна зайнятість – це зайнятість при:

- а) 100 % зайнятості всього працездатного населення;
- б) 100 % зайнятості всього населення;
- в) природному безробітті;
- г) 100 % зайнятості всіх економічних ресурсів.

15. Рівень зайнятості – це:

- а) частка зайнятого населення в складі економічно активного населення;
- б) загальна кількість зайнятих;
- в) сума кількості безробітних і зайнятих;
- г) різниця між кількістю зайнятих і незайнятих.

16. В фазі спаду економічного циклу скорочується:

- а) сукупний попит;
- б) сукупний попит і зростає загальний рівень цін;
- в) сукупний попит і сукупна пропозиція, а загальний рівень цін - зростає;
- г) сукупний попит, сукупна пропозиція й зайнятість, а загальний рівень цін - зростає.

Вправа 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть

1. Зростання добробуту споживачів викликає зсув кривої сукупного попиту праворуч.

2. Зростання національного доходу Польщі приведе до зсуву кривої сукупного попиту в Україні праворуч.

3. На кейнсіанському відрізку кривої сукупної пропозиції рівень цін не зростає у зв'язку з неповною зайнятістю ресурсів.

4. Сезонне безробіття є різновидом структурного безробіття.

5. Створення центрів зайнятості дозволяє знизити фрикційне безробіття.

6. Робоча сила являє собою всіх працездатних людей в країні.

7. При повній зайнятості безробіття відсутнє.

8. Крива Філіпса відображає зворотню залежність інфляції і безробіття в довгостроковому періоді.

9. Безробіття стимулює продуктивність праці.

10. Антиінфляційні заходи спрямовані на усунення причин інфляції.

11. Економічною політикою держави можливо уникнути економічної кризи.

12. Фрикційне безробіття можна подолати.

13. Відповідно до закону Оукена інфляція викликає втрати ВВП.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Загальна кількість населення становить 55 млн осіб, зайнятих – 35 млн осіб, безробітних – 8 млн осіб. Визначте рівень зайнятості в країні.

Задача 2. Крива Філіпса задана рівнянням: $\pi = \pi_{-1} - 0,5(u - 0,06)$. Визначте природний рівень безробіття. Яким повинно бути циклічне безробіття, щоб інфляція знизилася на 5 %?

Задача 3. Припустимо, що споживчий кошик середньостатистичної родини складається з п'яти товарів: А, В, С, D, Е. Ціна за одиницю товару та кількість споживання кожного з них за 2005, 2006, 2007 роки наведені в таблиці:

Товари	2005		2006		2007	
	Ціна, гр.од.	Кількість, кг	Ціна, гр.од.	Кількість, кг	Ціна, гр.од.	Кількість, кг
А	1,5	10	2	9	2,3	9
В	2	6	2	6	2,5	5
С	7	3	8	3	10	2
D	35	13	40	12	50	11
Е	1,5	8	1,5	8	2	7

Розрахуйте:

- 1) номінальний ВВП за 2007 рік;
- 2) індекси цін Ласпейреса, Пааше й Фішера за умовою, що 2005 рік – базовий, а 2006 рік – поточний;
- 3) темп інфляції в 2007 році відносно 2006 року.

Задача 4. Загальна чисельність населення складає 90 млн осіб; зайнятих повний робочий день – 45 млн осіб; зайнятих неповний робочий

день – 2 млн осіб; людей, що не мають роботи, але шукають її – 10 млн осіб; людей, що не мають роботи та не шукають її – 5 млн осіб. Чому дорівнює обсяг робочої сили?

Задача 5. Фактичний ВВП в країні дорівнює 115 млрд у. о. при 27 %-ному рівні безробіття. Які існують втрати ВВП у країні через те, що не досягнуто повної зайнятості, при умові 5 %-ного рівня природного безробіття.

Тема 7. Державне регулювання економіки

1. Економічні функції держави та її взаємодія з ринком

Протягом всієї історії людської цивілізації держава розглядалася як важлива складова економіки й один з основних економічних суб'єктів. Державні інститути споконвічно були покликані забезпечувати стабільність і ефективність господарських процесів. Але в різних економічних системах уявлення про ці категорії, а, отже, форми і методи взаємодії держави й економіки мали істотні відмінності.

Економічним механізмом постіндустріального розвитку стає поєднання ринкового і державного регулювання, при цьому основним регулятором економічних процесів є ринковий механізм, а **державне регулювання економіки (ДРЕ)** доповнює ринкові важелі. У процесі еволюції змішаної економіки здійснювався добір найбільш ефективних мір ДРЕ, що відповідають фундаментальним умовам функціонування ринкової економіки.

Економічні функції держави можна розділити на 3 групи. До першої групи відносяться функції, що забезпечують інституційно-правову основу діяльності економічних суб'єктів: законодавча і правоохоронна діяльність по захисту свободи особи і приватної власності, включаючи підтримку контрактної дисципліни; сприяння формуванню інститутів, корисних для розвитку економіки і суспільства, проведення необхідних реформ. Друга група функцій держави пов'язана з ліквідацією або компенсацією провалів ринку: національна оборона і безпека, захист від зовнішніх погроз; надання інших суспільних благ крім обо-

рони й охорони правопорядку, та ін. Третя група поєднує функції держави, спрямовані на підтримку нормального функціонування ринкового механізму (це проведення власне економічної політики у вузькому змісті): забезпечення макроекономічної стабільності (недопущення інфляції, згладжування циклічних коливань економіки), подолання наслідків економічних шоків, сприяння розвитку економіки.

Державне регулювання економіки спрямоване на реалізацію наступних цілей:

- раціональне використання обмежених ресурсів і досягнення економічної ефективності;
- забезпечення стабільного розвитку національної економіки;
- забезпечення конкурентноздатності вітчизняних товарів на світовому ринку;
- відстоювання державних і суспільних інтересів, досягнення соціальної згоди в суспільстві.

Державне регулювання економіки – складова частина процесу відтворення, об'єктивна необхідність ДРЕ пояснюється потребою подолання недоліків ринкового саморегулювання і виконання економічних функцій держави. З цього погляду ДРЕ – чистий суспільний товар, попит на який формують домашні господарства, фірми, громадські організації, а пропозицію формує держава.

Об'єкти ДРЕ – це сфери, галузі, регіони, соціально-економічні явища, умови функціонування суб'єктів національної економіки. Отже, агрегованим об'єктом ДРЕ є національна економіка. Первинним суб'єктом ДРЕ є громадянин: у демократичному суспільстві громадянин (споживач) висловлює свої інтереси як виборець за допомогою механізму голосування, але виборці безпосередньо обирають не форми і методи ДРЕ, а склад органів державної влади. Отже, безпосередні **суб'єкти ДРЕ** – це органи державної влади (президент, парламент, уряд, місцеві адміністрації).

Державне регулювання економіки являє собою сукупність інститутів, форм, методів і інструментів, за допомогою яких держава впливає на поведінку суб'єктів господарювання і ринкову кон'юнктуру з метою створення конкурентних умов для їхнього функціонування і рішення соціально-економічних проблем суспільства. У ході такого впливу реалізується економічна політика держави, заснована на певній концепції.

Економічна політика держави – це більш конкретний прояв діяльності держави в сфері економіки, спрямований на реалізацію пріоритетних цілей і вибір засобів їхнього досягнення, виходячи з мікро- макро й інституціональних умов функціонування економіки.

2. Розподіл доходів та проблеми соціальної справедливості

Розподіл – це встановлення часток різних учасників процесу виробництва у виробленому продукті. При цьому частина продукту повертається у виробництво з метою подальшого відтворення виробничих відносин, а інша – йде на особисті потреби. Ця остання у формі грошей являє собою грошові доходи населення.

В економічній теорії під «доходом» мають на увазі грошову суму, яка регулярно і законно надходить до розпорядження ринкового суб'єкта. Щоб робити висновки про величину доходу, розрізняють його номінальне та реальне вираження. **Номінальний дохід** – це сума грошей, яка надходить до особистого розпорядження одержувача. **Реальний дохід** – та кількість товарів та послуг, яку можна купити за номінальний дохід.

Всі витрати на виробництво беруть на себе власники факторів виробництва. Тому доходи спочатку зосереджуються в їх руках. А оскільки власник кожного фактора виробництва виконує певну функцію в ринковому господарстві, остільки первинний розподіл доходів одержав назву «функціональний розподіл доходів».

Основні функціональні доходи, які залежать від попиту та пропозиції на даний фактор виробництва, подані у такому вигляді:

- заробітна плата найманих працівників;
- прибуток підприємців та компаній;
- рента земельних власників;
- процент від застосування капіталу.

Оскільки фактичний розмір доходу встановлює майнову ієрархію соціальних груп, то в такому випадку йдеться про «**вертикальний (персональний) розподіл доходів**».

Поміж функціональною та вертикальною характеристиками сукупного доходу є відмінності. Функціональний розподіл зводить сукупний дохід до доходів тільки співвласників факторів виробництва. Персона-

льний розподіл – результат перерозподільчого втручання держави у сферу доходів і завдяки цьому доходи отримують навіть незаможні групи (непрацюючі, безробітні та ін.), які б не могли їх мати, якби суспільство було задоволено тільки функціональним розподілом.

Найбільш загальною причиною диференціації доходів населення у розвинутій ринковій економіці являється відчуження осіб найманої праці від засобів виробництва і праці.

Ступінь нерівномірності в доходах населення вимірюють за допомогою децильного коефіцієнту, коефіцієнту Джині, кривої Лоренца. Децильний коефіцієнт визначають шляхом відношення рівня доходів 10 % найбільш багатого населення до 10 % доходів найбільш бідних прошарків населення.

«Крива Лоренца» – метод графічного зображення ступеня нерівномірності розподілу доходу – подана на рис. 7.1.

Лінія рівномірного розподілу прибутків подана на графіку діагоналлю. Якщо прийняти величину прибутку і кількість населення за 100 %, то промінь ОА покаже абсолютно рівномірний розподіл сукупного прибутку між всіма групами населення.

Абсолютно нерівномірний розподіл співпав би з осями координат, але оскільки «понадбідні» і «понадбагатші» являють собою незначну частину ринкового суспільства, то перед нами буде деяка крива («Крива Лоренца»), відходження якої від діагоналі показує ступінь розподілу прибутків.

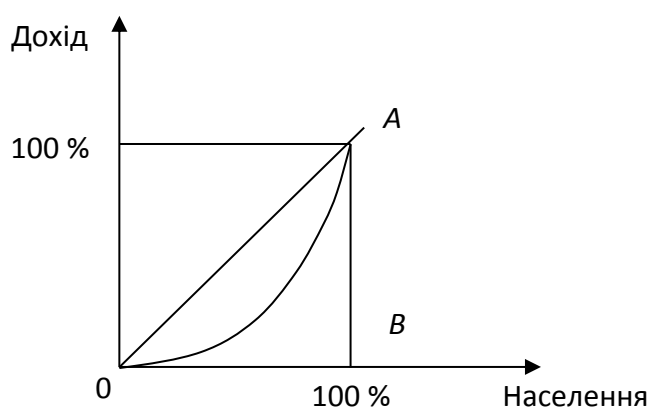

Рисунок 7.1 – «Крива Лоренца»

Для обчислення конкретного рівня нерівності в розподілі прибутків поступають так: розмір ділянки, обмежену лініями рівномірного і

нерівномірного розподілу прибутків, відносять до розміру ділянки трикутника *OAB*. Одержаний результат називають «коефіцієнт Джині».

Якщо «коефіцієнт Джині» близький до нуля, суспільство знаходиться в стані рівноваги; при коефіцієнті, який дорівнює одиниці, – у ситуації «жебрачної більшості» та «понадбагатшої меншості».

Ринковий розподіл породжує зайву майнову диференціацію. Але він якоюсь мірою у змозі компенсувати цю несправедливість економічною ефективністю виробництва, яка задовольняє сукупний продукт у розмірах, достатніх для підтримання малозабезпечених за допомогою трансфертних платежів і значних соціальних програм.

«Справедливий» розподіл означає (і це доказала практика) підриг стимулів і ефективності в роботі, соціальне утримання, яке завершується звичайно тим, що справедливо розподіляти стає просто нема що.

З цих позицій доводиться визначити, що «несправедлива економічна ефективність» сьогодні має об'єктивну перевагу перед «неефективною соціальною справедливістю». І хоча їх зближення складає зміст соціально-економічного прогресу, в найближчий історичний період названа альтернатива збереже свою жорстку однозначність.

3. Сучасна кредитно-банківська система. Грошово-кредитна політика

Сучасна кредитна система держави складається з банківської системи і сукупності спеціалізованих небанківських кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють тимчасово вільні кошти і розміщують їх за допомогою кредиту.

Банківська система має два рівня: Центральний банк і мережу комерційних банків. Перший рівень системи займає Національний банк України (НБУ) – державна установа, основною метою якої є регулювання грошової маси, підтримка купівельної спроможності грошей, забезпечення стабільності кредитно-банківської системи.

До функцій Центрального банку належить:

- емісія національної грошової одиниці, організація її обігу, регулювання пропозиції грошей;
- загальний контроль за діяльністю фінансово-кредитних установ країни, виконання фінансового законодавства;

- надання кредитів комерційним банкам під облікову ставку;
- випуск і погашення державних цінних паперів;
- регламентування валютного обігу в країні.

Другий рівень банківської системи – мережа комерційних банків, які функціонують на основі ліцензій, наданих Центральним банком.

Комерційні банки надають широкий вибір кредитно-фінансових послуг, серед яких:

- кредитно-розрахункове обслуговування господарюючих суб'єктів;
- приймання вкладів і надання кредитів;
- посередництво в платежах;
- купівля-продаж цінних паперів;
- розміщення державних позик;
- управління майном клієнтів за дорученням;
- консультації по фінансово-кредитним питанням.

Банки здійснюють активні і пасивні операції. За допомогою **пасивних операцій** банк мобілізує ресурси, формуючи їх за рахунок як власних, так і запозичених коштів, а за допомогою **активних** – здійснює їх розміщення.

Елементом кредитної системи є також **спеціалізовані кредитно-фінансові інститути**: ощадний, інвестиційний, іпотечний зовнішньоторговельний банки.

До складу **небанківських кредитно-фінансових інститутів** належать страхові компанії, пенсійні фонди, фонди сприяння зайнятості, ломбарди тощо.

Банківська система має властивість збільшувати пропозицію грошей. В основі цієї властивості лежать їх надлишкові резерви і принцип мультиплікатора. Центральний банк встановлює певний відсоток коштів від загальної величини депозитів, які обов'язково зберігаються комерційними банками в Центральному банку у вигляді безвідсоткових *резервних внесків*. Сума депозитів, які не надаються у виді кредитів та існують для забезпечення вимог вкладників в будь-який період часу, і становлять **обов'язкові резерви**.

Величина обов'язкових резервів (R) = Обсяг депозитів (D) × Норма обов'язкових резервів (r). Звідси **норма обов'язкового резервуван-**

ня або **резервні вимоги** є відношення суми обов'язкових резервів до суми залучених депозитів:

$$r = \frac{R}{D}.$$

Кредитні ресурси комерційного банку визначаються величиною його *надлишкових резервів*, які представляють собою різницю між загальною величиною резервів і обов'язковими резервами.

Банки здатні створювати гроші, надаючи позики, які перевищують надлишкові резерви, завдяки депозитному мультиплікатору. **Депозитний мультиплікатор (μ)** – величина, обернена нормі обов'язкових резервів, яка показує максимальну кількість грошей, що може бути створена однією грошовою одиницею надлишкових резервів за даної норми обов'язкових резервів:

$$\mu = \frac{1}{r}.$$

Таким чином, максимальна кількість грошей, яку може створити банківська система, визначається за формулою:

$$S_M = \mu \cdot D, \quad \text{або} \quad S_M = \frac{1}{r} \cdot D.$$

Банківська діяльність націлена на отримання прибутку. **Банківський прибуток** – це різниця між сумою відсотків, які стягаються з позичальників, і сумою відсотків, які сплачуються вкладникам. Окрім банківського прибутку до складу доходу банку входять прибутки від біржових операцій, доходи від інвестицій, комісійна винагорода тощо.

Одним з важливих напрямків державного регулювання, при чому ефективним і оперативним, є грошово-кредитна політика. **Грошово-кредитна або монетарна політика** – це сукупність економічних заходів Центрального банку по регулюванню обсягу грошової пропозиції, націлених на досягнення стабільної макроекономічної рівноваги, завдяки впливу на рівень і динаміку виробництва, зайнятості, інфляції. Монетарна політика є досить гнучким доповненням фіскальної політики. Саме за допомогою грошово-кредитної політики здійснюється вплив на споживчий та інвестиційний попит.

Головним суб'єктом монетарної політики в Україні є Національний банк, який здійснює грошову емісію, регулює пропозицію грошей, контролює діяльність комерційних банків. В розпорядженні Національ-

ного банку є інструменти як прямого (операції на відкритому ринку), так і непрямого (зміна облікової ставки та норм обов'язкових банківських резервів) впливу на резерви комерційних банків, тим самим на відсоткову ставку і пропозицію грошей.

Операції на відкритому ринку або операції з державними цінними паперами – найбільш важливий і оперативний інструмент регулювання пропозиції грошей. В залежності від економічної ситуації в країні Центральний банк може продавати комерційним банкам, нефінансовим організаціям чи населенню або купувати у них державні цінні папери.

Маніпулюючи операціями на відкритому ринку, НБУ, таким чином, регулює обсяг грошової маси в обігу, впливаючи на основні макроекономічні показники: інвестиційні видатки, ВВП, зайнятість, рівень інфляції.

Впливати на кредитні можливості комерційних банків Національний банк може також змінюючи облікову ставку. **Облікова ставка** – це відсоток, під який Національний банк надає кредити комерційним банкам.

Ще одним ефективним інструментом монетарної політики є **зміна норм обов'язкових резервів**. Збільшення норм банківських резервів викликає скорочення надлишкових резервів комерційних банків, що призводить до мультиплікативного зменшення грошової пропозиції і відповідно підвищення відсоткової ставки. В результаті зменшення норм банківських резервів відбувається мультиплікативне розширення грошової пропозиції.

Дані інструменти монетарної політики дають можливість здійснювати ефективне антициклічне регулювання економіки, бо вони впливають на такі важливі макроекономічні показники, як ВВП, зайнятість, рівень цін.

4. Державний бюджет та державний борг. Фіскальна політика

Основою централізованих фінансів будь-якої країни є бюджетна система. Її структура бюджетної системи визначається державним устроєм. В країнах, які мають унітарний устрій, вона складається з державного та місцевого бюджетів. В державах з федеральним устроєм існують ще проміжні ланки – бюджети штатів (США), земель (Німеччина), суб'єктів федерації (Росія).

Як економічна категорія **державний бюджет** – це сукупність грошових відносин, які складаються поміж державою і юридичними та фізичними особами з приводу перерозподілу національного доходу в зв'язку з утворенням і використанням коштів для фінансування господарства, здійснення соціальної політики, розвитку науки, культури, освіти, забезпечення оборони країни і управління суспільством.

Розглядаючи бюджет як основний фінансовий план, слід відзначити, що в ньому представлені всі атрибути фінансового плану: грошові надходження або доходи (формування фондів грошових засобів) за конкретними джерелами надходжень; грошові видатки (використання фондів грошових засобів) за конкретними напрямками; співставлення грошових витрат та доходів на основі балансових розрахунків.

Основними доходами державного бюджету є податки та неподаткові платежі юридичних осіб та населення. До податкових доходів держбюджету відносяться: податок на додану вартість, податок на прибуток юридичних осіб, мито, штрафи і пені, які виплачуються за порушення податкового законодавства. Неподатковими доходами є як обов'язкові платежі – доходи від використання майна, яке знаходиться в державній власності, доходи від приватизації об'єктів власності, доходи від реалізації державного замовлення, від зовнішньоекономічної діяльності, так і штрафи, вилучення яких не пов'язане з податковим законодавством, доходи від продажу конфіскованого майна, майна, яке залишилося без господаря і т.п.

З державного бюджету здійснюються основні національні витрати: на фінансування галузей народного господарства; фінансування соціально-культурного розвитку і науки; на утримання органів державної влади, правоохоронних органів; на національну оборону; зовнішньоекономічну діяльність; видатки, пов'язані з обслуговуванням державного боргу; фінансування цільових програм та інше. Структура видатків державного бюджету здійснює регулюючий вплив на сукупний попит і капіталовкладення, а також на галузеву і регіональну структуру економіки, національну конкурентоздатність на світових ринках.

Загальна сума доходів державного бюджету повинна покривати заплановані видаткові статті. Однак на практиці зараз майже в усіх країнах має місце значне перевищення державних витрат над доходами,

тобто створюється бюджетний дефіцит. Бюджетний дефіцит відповідно до встановлених міжнародних стандартів не повинен перевищувати 5 % від валового національного продукту. Покривається він зовнішніми та внутрішніми державними позиками у вигляді продажу державних цінних паперів, позик у позабюджетних фондів, отримання кредитів у банках, посилення оподаткування. Є і третій спосіб, до якого нерідко вдаються уряди для покриття бюджетного дефіциту під час економічних криз та в інших критичних ситуаціях – додаткова емісія грошей. Але це небезпечний шлях, так як розвивається не контрольована інфляція, підбиваються стимули для довгострокових інвестицій, розкручується інфляційна спіраль „ціна - заробітна плата”, знецінюються заощадження населення, і бюджетний дефіцит відтворюється у все більшому розмірі.

Сума накопичених за певний період часу бюджетних дефіцитів створює **державний борг**. Він поділяється на внутрішній та зовнішній борг. **Внутрішній борг** – це борг держави своєму населенню у вигляді кредитів або державних позик, які здійснюються шляхом випуску цінних паперів або інших боргових зобов'язань. **Зовнішній державний борг** – це борг іноземним державам, організаціям і окремим особам. В результаті зростання внутрішнього боргу відбувається перерозподіл доходів в країні (звичайно не на користь найбідніших верств населення), а зовнішній борг – це тягар для країни, так як необхідно віддавати цінні товари, надавати певні послуги, щоб сплатити відсотки по боргу і сам борг. Сплата відсотків по боргу і поступове погашення його основної суми називається **обслуговуванням боргу**. Зазвичай в державному борзі бачать дві небезпеки: банкрутство нації і небезпека перекладання податкового тягара на майбутнє покоління.

Потужний вплив на економічну динаміку здійснюють доходи бюджету. Основну частину цих доходів складають податки.

Під **податками** розуміють обов'язкові платежі фізичних і юридичних осіб в бюджет відповідного рівня. Сукупність сплачуваних в державі податків, зборів, мита і інших платежів, а також форм і методів їх вилучення складають **податкову систему держави**.

Вилучення податків базується на використанні різних ставок оподаткування. Розрізняють:

- тверді ставки, які встановлюються в абсолютній сумі на одиницю оподаткування незалежно від розміру доходу;
- пропорційні ставки встановлюються в однаковому процентному відношенні до об'єкту оподаткування без урахування диференціації його величини;
- прогресивні ставки означають прогресивне підвищення ставки по-датку зі зростанням доходу;
- регресивні ставки передбачають зниження ставки оподаткування зі зростанням доходу.

Система оподаткування будь-якої держави – динамічна структура, яка постійно змінюється і вдосконалюється. Податкова система України одна з самих заплутаних систем, де надмірний податковий тягар і багаточисельність податкових пільг не сприяють стабільному зростанню економіки.

На стабілізацію економіки націлена реалізація фіскальної політики (від лат. *fiscus* – державна скарбниця і *fiscalis* – те, що відноситься до скарбниці).

Під **фіскальною політикою** розуміють маніпулювання державними видатками і оподаткуванням з метою зменшення коливань ділового циклу, сприяння зростанню економіки з високим рівнем зайнятості і без високого неконтрольованого рівня інфляції.

В періоди рецесії в фіскальній системі будь-якого суспільства спрацьовують автоматичні стабілізатори, найважливішими серед яких є автоматичні зміни в податкових надходженнях (податкові надходження збільшуються в умовах інфляції і зменшуються в періоди її спаду), допомога по безробіттю, соціальна допомога та інші трансферти. Автоматичні стабілізатори першими виступають на шляху коливань ділового циклу, але впоратися з ними не в змозі. На допомогу приходить дискреційна фіскальна політика – політика прийняття законів, які змінюють ставки оподаткування і програми видатків. Основними методами дискреційної фіскальної політики є свідоме маніпулювання державними видатками (що так, як і споживчі видатки та інвестиції, впливає на сукупний попит), зміна трансфертних платежів та ставок оподаткування.

Графічне зображення залежності між доходами держбюджету і динамікою податкових ставок отримало назву „кривої Лаффера (рис.

7.2). Як видно з наведеного нижче графіку, за нульової ставки оподаткування надходження до держбюджету відсутні. Нема їх також за 100%-ставки оподаткування, бо ж значна частина підприємців покидають ринок, а інші – переходять до „тіньового сектору”. І лише оптимальний розмір ставки оподаткування $R_{\max}$ забезпечує максимальні надходження до державного бюджету. В країнах з високим рівнем розвитку і доходів рівень податків становить 35–50% ВВП, в країнах з низьким – 20–30%. В Україні податковий тягар майже вдвічі перевищує середній рівень групи країн, до яких вона належить – більше ніж 38%.

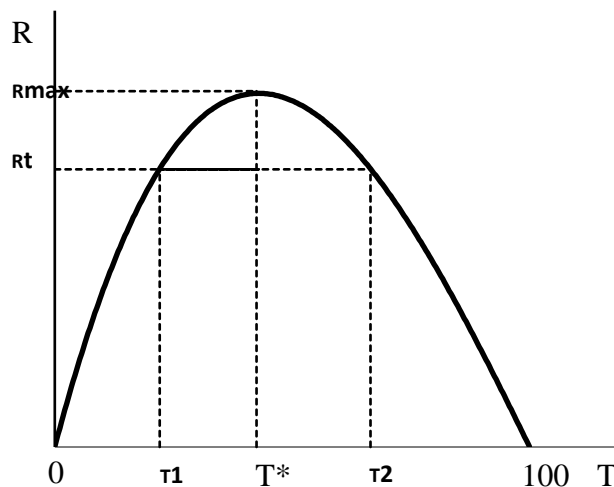

Рисунок 7.2 – Крива Лаффера

В сучасних умовах кожна країна має широкий „набір” ефективних фінансових регуляторів: податки, інвестиції, дотації, кредити, ставки оподаткування, пільги для виробників пріоритетної соціальної продукції, фінансування значних науково-технічних програм і т. ін. використовуючи міжнародний досвід, кожна країна все ж здійснює свою специфічну фіскальну політику.

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Економічні функції та межі втручання держави в економіку.
2. Розподіл доходів у ринковій економіці. Соціальна політика.
3. Банківська система. Грошово-кредитна політика.
4. Державний бюджет та державний борг. Фіскальна політика.

Практичні завдання для підготовки до семінарського заняття

- 1.Зберіть статистичну інформацію про динаміку рівня середньої заробітної плати в Україні та світі, здійсніть порівняльний аналіз.
- 2.Проаналізуйте коефіцієнт Джині у країнах світу, зробіть висновки про розподіл доходу в них.
- 3.Оцініть стан державного бюджету України, спираючись на фактичні статистичні дані.
- 4.Зберіть інформацію про види податків в державний та місцеві бюджети в Україні. Зробіть висновки.

Рекомендовані інформаційні ресурси для виконання практичних завдань

1. Офіційне бюро статистики Європейського Союзу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://ec.europa.eu/eurostat/>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
3. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/>
4. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua.
5. Офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/>
6. Офіційний сайт Статистичної бази даних Організації Об'єднаних Націй. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://comtrade.un.org/>

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь*

1. Якщо Центральний банк продає велику кількість державних коштовних паперів на відкритому ринку, то він переслідує при цьому мету:
  - а) зробити кредит доступнішим;
  - б) збільшити об'єм інвестицій;
  - в) понизити облікову процентну ставку;
  - г) зменшити спільну масу грошей в обігу.

2. Дефіцит державного бюджету – це:

- а) перевищення доходів держави над його витратами;
- б) збільшення витрат держави;
- в) перевищення витрат держави над його доходами;
- г) зменшення податкових надходжень до бюджету.

3. Грошово-кредитна політика розробляється та здійснюється:

- а) урядом країни;
- б) Міністерством фінансів;
- в) Національним банком України;
- г) комерційними банками.

4. До функцій Національного банку не належать:

- а) розрахунково-касове обслуговування населення;
- б) забезпечення стабільності розвитку банківської системи;
- в) регулювання норм обов'язкових резервів;
- г) продаж державних цінних паперів.

5. Зв'язок між рівнем податкових ставок в країні і податковими надходженнями до державного бюджету описує:

- а) крива Лаффера;
- б) крива Лоренца;
- в) крива трансформації;
- г) вірна відповідь відсутня.

6. До непрямих податків належить:

- а) акцизний збір;
- б) податок на прибуток;
- в) податок на дохід;
- г) вірна відповідь відсутня.

7. Профіцит державного бюджету являє собою перевищення:

- а) доходів державного бюджету над його видатками;
- б) державних видатків над податковими надходженнями;
- в) експорту над імпортом;
- г) видатків державного бюджету над трансфертами.

8. Вивести економіку зі стану економічного спаду можна, якщо:

- а) підвищити і податки, і державні видатки;
- б) податки знизити, а державні видатки збільшити;
- в) податки підвищити, а державні видатки зменшити;
- г) знизити і податки, і державні видатки.

9. Державна політика доходів в умовах ринкової економіки націлена на:

- а) підтримку рівномірності розподілу доходів;
- б) обмеження зростання особистих доходів;
- в) перерозподіл доходів через систему оподаткування та соціальних виплат;
- г) регламентування рівня заробітної плати в усіх галузях народного

господарства.

10. Крива Лоренца відображає:

- а) абсолютну нерівність у розподілі доходів;
- б) абсолютну рівність у розподілі доходів;
- в) фактичний розподіл трансфертів;
- г) фактичний розподіл доходів.

Вправа 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть

1. Чим ближче значення коефіцієнту Джині до одиниці, тим вищим є рівень доходу в країні.

2. Для зменшення нерівності в розподілі доходів держава використовує регресійне оподаткування.

3. Фіскальна політика може бути стримуючою та стимулюючою.

4. Жорстка монетарна політика проводиться з метою утримання на певному рівні ставки проценту.

5. Важливою умовою збереження вартості грошей будь-якої країни є контроль уряду за емісією грошей.

6. Норма обов'язкових резервів – це частина коштів Національного банку, що обов'язково зберігається в комерційному банку.

7. Під фіскальною політикою розуміють маніпулювання державними видатками і оподаткуванням.

8. Державний борг – це заборгованість населення, фірм, банків і зарубіжних держав перед урядом даної країни.

9. Під монетарною політикою розуміють маніпулювання Центрального банку готівкою.

10. Головна мета Центрального банку – підтримка стабільності курсу національної грошової одиниці.

11. Дискреційна фіскальна політика – це автоматична зміна в рівні податків і державних видатків, що не залежить від рішень уряду і є наслідком циклічних коливань ділової активності.

12. Емісія грошей є ефективним способом покриття бюджетного дефіциту.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Депозити складають 2 млрд грн, норма обов'язкових резервів – 20 %. Розрахуйте максимальну кількість грошей, створених банківською системою.

Задача 2. В таблиці наведено дані про грошову масу та відсоткову ставку. Побудуйте графік попиту на гроші. Поясніть, чому крива попиту на гроші ніколи не перетинає вісь ординат?

Грошова маса	3	5	7	9	11	13	15
Відсоткова маса	12	10	8	6	4	2	0,5

Задача 3. Головний бухгалтер, заробивши 5500 грн, сплатив у вигляді податку 110 грн; майстер токарного цеху, заробивши 4000 грн, сплатив 80 грн; токар заробивши 3500 грн, сплатив 70 грн. Який вид оподаткування використовується?

Задача 4. Попит на ринку грошей описується рівнянням: $MD = 290 - 800r$, а пропозиція грошей – 50 млрд грн. Визначте рівноважну ставку відсотку.

Задача 5. В таблиці наведено головні інструменти монетарної політики. Як Центральний банк повинен маніпулювати даними інструментами, щоб збільшити/зменшити грошову масу. Заповніть наведену нижче таблицю, поставивши знак «+» в необхідній комірці.

Інструменти	Дії	Зменшення грошової маси	Збільшення грошової маси
Операції на відкритому ринку	Купівля цінних паперів		
	Продаж цінних паперів		
Розмір облікової ставки	Збільшення		
	Зменшення		
Норма обов'язкових резервів	Підвищення		
	Зниження		

Тема 8. Світова економіка: основи функціонування та розвитку

1. Світове господарство: його суть та структура

Світове господарство – це внутрішньо суперечлива єдність національних економік та економічних відносин між ними, які розвиваються на основі інтернаціоналізації виробництва і створюють цілісну глобальну економічну систему.

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується формуванням єдиного світового ринку товарів і факторів виробництва, переходом колишніх колоній і соціалістичних країн до відкритої економіки, що передбачає не тільки активну участь країн у світовому ринку і світовому господарстві, але і міждержавну координацію економічної поведінки і прийняття спільних адекватних заходів для її коректування.

У соціально-економічному плані світове господарство представляє утворення, яке складається з різних частин, підсистем, що мають відповідну спільність і відмінність. Для виділення підсистем світового господарства застосовують низку критеріїв, що дають змогу виділити його компоненти, згрупувати їх за певними ознаками і судити про стан і динаміку розвитку.

Найпростіший й очевидний підхід – виділення підсистем світового господарства **за географічною ознакою** згідно особливостями регіонального розвитку (Західна Європа, Північна Америка, Близький Схід, країни Південно-Східної Азії тощо).

Найбільш розповсюдженим критерієм виступає **рівень економічного розвитку** – системне поняття, що характеризується сукупністю низки показників, серед яких – виробництво валового внутрішнього продукту на душу населення, галузева структура національної економіки та специфіка багатокладності економіки, тип економічного зростання, та ін.

В аналітичних цілях **країни** поділяються на **три великі групи: індустриальні; що розвиваються та країни з перехідною економікою.**

Таким чином, світове господарство є складною системою, основою формування якої виступає її цілісність, що зумовлює економічну

взаємодію всіх складових частин на досить стійкому рівні. Тільки в цьому випадку можлива циркуляція відтвореного продукту в глобальному масштабі і забезпечення постійної діяльності, життєздатності системи, її саморегулювання.

Основу світового господарства складає **міжнародний поділ праці** – вища ступінь розвитку суспільного поділу праці між країнами, що передбачає стійку концентрацію виробництва в окремих країнах певної продукції, якою вони обмінюються. Міжнародний поділ праці обумовлює зростання міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва.

Найважливішими передумовами міжнародного поділу праці є **міжнародний поділ факторів виробництва** – історично сформоване зосередження окремих факторів виробництва (праці, капіталу, технології, землі) у різних країнах, що є передумовою виробництва ними відповідних товарів економічно більш ефективно, чим в інших країнах.

Міжнародний поділ праці і його кооперування заклали основу для виникнення **міжнародних економічних відносин** (МЕВ), які являють собою функціональну підсистему світового господарства і є матеріальною основою мирного співіснування, спілкування і взаємопереплетення інтересів різних держав. МЕВ – це сукупність міжнародних економічних зв'язків, що формуються під впливом розвитку продуктивних сил, економічного устрою, політичної організації країн та інших чинників.

Головною ланкою міжнародного поділу праці та міжнародних економічних відносин, що розвиваються на його основі, є **транснаціональні корпорації** – це наймогутніші монополії, які діють у міжнародному масштабі на основі монополізації (а отже, контролю) значної частки промислового світового виробництва, інтелектуальної власності, торгівлі, привласнюють найвищі (транснаціональні) прибутки.

Закономірним результатом розвитку міжнародного руху товарів і факторів виробництва стала **економічна інтеграція** – процес господарського, організаційного і політичного об'єднання країн на базі глибокого поділу праці і стійких взаємозв'язків між національними господарствами, взаємодії їхніх економік на макро- і мікрорівнях у різних сферах.

Економічна інтеграція – вища на сучасному етапі ступінь інтернаціоналізації господарського життя. Між учасниками цього процесу поглиблюється міжнародний поділ праці, ведеться інтенсивний обмін товарами, послугами, капіталами, робочою силою, зростає і рівень усупіль-

нення виробництва на основі цілеспрямованого, планомірного регулювання економічних процесів у масштабі інтеграційних об'єднань.

2. Міжнародна торгівля і її структура. Торговельна політика

Однією з основних форм міжнародних економічних відносин є міжнародна торгівля, що представляє собою переміщення товарів і послуг між усіма країнами світу і базується на міжнародному поділі праці і спеціалізації. Міжнародна торгівля є засобом, за допомогою якого країни можуть розвивати спеціалізацію, підвищувати продуктивність своїх ресурсів і, отже, збільшувати загальний обсяг виробництва.

Міжнародна торгівля складається з двох зустрічних потоків – експорту й імпорту і характеризується торговим сальдо і оборотом.

Експорт – продаж товару, що передбачає його вивіз за кордон. **Імпорт** – покупка товару, що передбачає його ввіз з-за кордону. **Торгове сальдо** – різниця вартісних обсягів експорту й імпорту. **Торговий оборот** – сума вартісних обсягів експорту й імпорту. Дані показники використовуються для всебічного аналізу міжнародної торгівлі.

Для оцінки участі країни в зовнішньоторговельних операціях використовуються наступні показники: частка експорту й імпорту у ВВП, частка експорту у світовому експорті, частка імпорту у світовому імпорті. Зміни величини чистого експорту впливають на рівень ВВП приблизно в такий же спосіб, як і коливання різних видів внутрішніх витрат.

Характерними рисами міжнародної торгівлі є:

- вона виступає як заміник міжнародного переміщення факторів виробництва, мобільність яких значно нижче, ніж усередині країни, унаслідок природних обмежень міграції факторів виробництва, а також мір державного регулювання;
- на відміну від внутрішньої міжнародна торгівля опосередковується валютним обміном на основі валютних курсів, що змінюються у зв'язку не тільки з торговим, але й з платіжним балансом;
- міжнародна торгівля піддається політичному контролю і втручанню, які істотно відрізняються за ступенем і характером від відповідних мір у відношенні до внутрішньої торгівлі.

Однією з основних теорій міжнародної торгівлі є теорія порівняльних переваг, яка була розроблена Д. Рікардо. Теорія порівняльних

переваг полягає в тім, що країни повинні спеціалізуватися на виробництві тих товарів, які вони можуть виробляти з відносно більш низькими витратами в порівнянні з іншими країнами. У такому випадку торгівля буде взаємовигідною для обох країн незалежно від того, чи є виробництво в одній з них абсолютно більш ефективним, чим в іншій.

У результаті спеціалізації і торгівлі країни і світове господарство одержують вигади, що полягає, з одного боку, у зниженні витрат на виробництво за рахунок більш ефективного розміщення ресурсів і, з іншого боку, у збільшенні споживання.

У залежності від масштабів втручання держави в міжнародну торгівлю розрізняють протекціоністську торгову політику і політику вільної торгівлі. **Свобода торгівлі** – це політика мінімального державного втручання в зовнішню торгівлю, що розвивається на основі вільних ринкових сил попиту та пропозиції. **Протекціонізм** – це державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання тарифних і нетарифних інструментів торгової політики.

Політика вільної торгівлі дозволяє реалізувати принцип порівняльних переваг, використовувати переваги міжнародної спеціалізації і торгівлі. Незважаючи на це, у дійсності міжнародна торгівля здійснюється з торговими обмеженнями, основними видами яких є:

1) **мито (тариф)** – податок, що підлягає сплаті при ввезі-вивезі товару на територію країни;

2) **квота** – кількісна міра обмеження експорту чи імпорту товару визначеною кількістю чи грошовою сумою на визначений проміжок часу;

3) **ліцензування** – регулювання зовнішньої торгівлі через дозволи, що видаються державними органами на експорт чи імпорт у встановлених кількостях на визначений проміжок часу;

4) **«добровільне» обмеження експорту** – кількісне обмеження експорту, засноване на зобов'язанні торгового партнера обмежити обсяг свого експорту у визначені країни;

5) **внутрішня субсидія** – фінансовий метод торгової політики і дискримінації проти імпорту, що передбачає бюджетне фінансування виробництва усередині країни товарів, що конкурують з імпортними;

6) **експортна субсидія** – фінансовий метод торгової політики, що передбачає бюджетні виплати національним експортерам і дозволяє підвищувати конкурентноздатність експорту;

7) **демпінг** – фінансовий метод торгової політики, що представляє собою просування товарів на зовнішній ринок за рахунок зниження експортних цін нижче нормального рівня цін, що існує в цих країнах;

8) **експортне кредитування** – фінансовий метод торгової політики, що полягає у фінансовому стимулюванні державою розвитку експорту;

9) **приховані методи торгової політики** – вимоги про дотримання національних стандартів, про одержання сертифікатів якості імпортованої продукції, внутрішні податки і збори.

3. Переміщення факторів виробництва

Для сучасного світового господарства характерним є не тільки переміщення товарів і послуг між країнами, але й переміщення факторів виробництва – капіталу, робочої сили, технологій. Термін **«міжнародний рух капіталу»** застосовується для позначення, головним чином, фінансових потоків кредиту і зобов'язань. Це міжнародне переміщення фінансових вимог, потоки між кредиторами і позичальниками в різних країнах чи фінансові потоки між власниками і підприємствами, якими вони володіють за кордоном. Кредитори чи власники передають позичальникам чи закордонним філіям гроші для використання в сьогоднішньому обмін на зобов'язання чи акції, що забезпечують їм одержання в майбутньому відсотка чи дивіденду.

Особливої уваги заслуговує розподіл капіталу на прямі і портфельні інвестиції, тому що на них засновані різні міжнародні форми виробництва. Швидкими темпами розвиваються, у тому числі, і транснаціональні корпорації (ТНК), що засновані на прямому інвестуванні. Головна причина портфельних інвестицій – прагнення розмістити капітал у тій країні й у таких цінних паперах, у яких він буде приносити максимальний прибуток. Портфельні інвестиції також позитивно впливають на світове господарство. Слід зазначити, що світові інвестиційні процеси інтенсифікуються, причому основні потоки і прямих, і портфельних інвестицій приходяться на розвинуті країни, але портфельні інвестиції зростають більш швидкими темпами, ніж прямі.

Важливе значення для світової економіки має міграція робочої сили. Під **міграцією робочої сили** розуміють переселення працездатного населення з одних держав в інші більш ніж на один рік. Основною

причиною міграції робочої сили є різний рівень оплати праці в країнах. Робоча сила переміщується з країни з більш низьким рівнем оплати праці в країну з більш високим рівнем, приводячи до вирівнювання рівнів зарплати в двох країнах.

Ще однією формою міжнародних економічних відносин, прямо пов'язаною з НТП, є міжнародна передача технологій, що може розглядатися і як звичайна міжнародна торгівля, але дуже специфічним товаром, і як міжнародне переміщення фактора виробництва. Міжнародне переміщення технологій пов'язане з відмінностями в рівні розвитку НТП в окремих країнах, у забезпеченості працею і капіталом, ресурсами знань. Воно може здійснюватися в «чистому» виді (торгівля патентами, ліцензіями, «ноу-хау») і у виді торгівлі технологічно ємними товарами.

Всі операції, що здійснює країна з іншими країнами світу, знаходять висвітлення в платіжному балансі. **Платіжний баланс** – статистичний звіт, у якому в систематичному виді наводяться сумарні дані про зовнішньоекономічні операції даної країни з іншими країнами світу за визначений період часу. Платіжний баланс має три складові частини: рахунок поточних операцій, рахунок руху капіталів і офіційні резерви. У рахунку поточних операцій враховуються операції, пов'язані з експортом-імпортом товарів, послуг, чисті доходи від інвестицій, чисті грошові перекази. Всі операції в сумі являють собою баланс по поточних операціях.

Складовою частиною балансу по поточним операціям є торговий баланс, що показує різницю між товарним експортом країни та її товарним імпортом. Якщо експорт перевищує імпорт, то утворюється позитивне сальдо торгового балансу, якщо імпорт перевищує експорт, то виникає негативне сальдо торгового балансу.

Дефіцит платіжного балансу за поточними операціями фінансується в основному чистим притоком капіталу за рахунок руху капіталів. І навпаки, актив поточного платіжного балансу країни супроводжується чистим відтоком капіталу.

4. Міжнародні валютні відносини і валютні системи

Міжнародна валютно-фінансова система – закріплена в міжнародних угодах форма організації валютно-фінансових відносин, що фу-

нкціонують самостійно чи обслуговують міжнародний рух товарів і факторів виробництва. Валютно-фінансова система опосереднює зв'язки між окремими суб'єктами у світовій економіці і сприяє розвитку міжнародної торгівлі і руху факторів виробництва.

Валютно-фінансова система складається з двох груп елементів – валютних і фінансових. До першої відносяться національні валюти, умови їх взаємної конвертованості і оборотності, валютний паритет, валютний курс і механізми його регулювання; до другої – міжнародні фінансові ринки і механізми торгівлі конкретними фінансовими інструментами. Самостійним елементом валютно-фінансової системи є міжнародні розрахунки.

Під **валютою** розуміється будь-який товар, здатний виконувати функцію засобу обміну на міжнародній арені. Розрізняють національну валюту, іноземну валюту, резервну валюту, вільно використовувану валюту, тверду валюту.

Однією з найважливіших характеристик валюти є її **конвертованість**, під якою розуміється здатність вільного обміну національної валюти на іноземну і використання іноземної валюти в угодах з реальними і фінансовими активами. Розрізняють конвертованість по поточних операціях, конвертованість по капітальних операціях, повну конвертованість, внутрішню конвертованість, зовнішню конвертованість.

Валютні системи еволюціонували тривалий час. Їх класифікація заснована на тім, який актив визнається резервним. За цим критерієм виділяються системи золотого, золотодевізного і девізного стандарту.

Одним з елементів валютно-фінансової системи є валютний курс. **Валютний курс** – це ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти.

Види валютних курсів:

- **фіксований** – офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, що допускає тимчасове відхилення від нього в ту чи іншу сторону не більше ніж на 2,25 %;

- **обмежено гнучкий** – офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, що допускає невеликі коливання валютного курсу відповідно до встановлених правил;

- **плаваючий курс** – вільно змінюється під впливом попиту та пропозиції, на який держава може за певних умов впливати шляхом ва-

лютних інтервенцій.

Фактори, що впливають на валютний курс.

1. Зміни в смаках споживачів. Якщо споживачі стали віддавати перевагу товарам іншої країни, то попит на іноземну валюту і, відповідно, її валютний курс зросте.

2. Відносна зміна цін. Якщо рівень внутрішніх цін підвищиться, а в іншій країні залишиться незмінним, то споживачі стануть віддавати перевагу товарам іншої країни, що підвищить попит на іноземну валюту і курс іноземної валюти підвищиться.

3. Відносні зміни в доходах. Якщо ріст національного доходу однієї країни випереджає ріст цього показника в інших країнах, то курс її валюти знизиться.

4. Відносні реальні процентні ставки. Якщо реальні процентні ставки в країні підвищуються, то й курс її валюти підвищується.

Зміна курсів валют безпосередньо і неоднаково впливає на вартість товарів у міжнародній торгівлі і вартість інвестицій, що виражені в цих валютах. Падіння курсу національної валюти призводить до зниження цін національних товарів на світовому ринку, виражених в іноземній валюті, що сприяє росту експорту. Ціни ж на іноземні товари, виражені в національній валюті, стають вище, у результаті чого імпорт скорочується. У результаті падіння курсу національні активи і цінні папери дешевшають і стають більш привабливими для іноземних інвесторів, що приводить до збільшення припливу капіталу з-за кордону. Підвищення курсу національної валюти приводить до зворотних ефектів.

Міжнародні валютні відносини на сучасному етапі характеризуються складністю, суперечливістю та водночас поглибленням координації економічної політики держав. Координація валютно-фінансової політики здійснюється і на рівні держав, і в межах міждержавних організацій, провідне місце серед яких займають Міжнародний валютний фонд (МВФ) і група Всесвітнього банку – Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) і три його філії – Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК) і Багатостороннє інвестиційно–гарантійне агентство (БІГА). Міжнародні валютно-фінансові і банківські організації регулюють валютно-фінансові відносини, забезпечують ефективне функціонування валютно-фінансової сфери, сприяють співробітництву між країнами. Крім того, у даний час

зростає їх роль у сфері аналізу й узагальнення інформації про тенденції розвитку, розробці рекомендацій з проблем світового господарства.

На сучасному етапі розвитку світового господарства зростає значення регіональних валютно-фінансових і кредитних організацій, таких як Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ).

Питання для обговорення на семінарському занятті

1. Світова економіка: сутність, сучасні тенденції розвитку та протиріччя.
2. Міжнародна торгівля і її структура. Торговельна політика.
3. Міжнародний рух факторів виробництва.
4. Міжнародна валютна система і валютний курс. Платіжний баланс.

Практичні завдання для підготовки до семінарського заняття

1. Зберіть інформацію щодо структури експорту та імпорту України за п'ять останніх років. Зробіть висновки.
2. Оцініть динаміку притоку й відтоку прямих іноземних інвестицій в Україні та вкажіть сфери їх використання.
3. Використовуючи офіційні статистичні дані, здійсніть аналіз міграції трудових ресурсів в Україні.
4. Проаналізуйте стан платіжного балансу в Україні в цілому та за основними рахунками.

Рекомендовані інформаційні ресурси для виконання практичних завдань

1. Офіційний сайт Державної служби статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
2. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.me.gov.ua.
3. Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua/>

ПРАКТИКУМ

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь*

1. Об'єктивною основою формування світового господарства є:
  - а) концентрація виробництва і капіталу;
  - б) міжнародний поділ праці;
  - в) міжнародна економічна інтеграція;
  - г) протекціоністська політика держави.
2. Від вільної зовнішньої торгівлі більше всіх виграє:
  - а) споживачі;
  - б) галузі, що конкурують з імпортом;
  - в) країни, що розвиваються;
  - г) молоді галузі виробництва.
3. Імпортний тариф рівнозначний:
  - а) податку на споживання;
  - б) податку на споживання і субсидії на виробництво товарів, які конкурують з імпортом;
  - в) податку на споживання і податку на виробництво;
  - г) всі відповіді невірні.
4. Що з нижче перерахованого сприяє підвищенню обмінного курсу національної валюти (за інших рівних умов):
  - а) зниження процентних ставок в даній країні;
  - б) підвищення в даній країні рівня цін;
  - в) підвищення в даній країні рівня продуктивності праці;
  - г) підвищення в даній країні ставок номінальної заробітної плати.
5. Принцип порівняльної переваги вперше сформулював:
  - а) Томас Мальтус;
  - б) Адам Сміт;
  - в) Пол Самуельсон;
  - г) Давид Рікардо.
6. Прихильники протекціонізму стверджують, що мита, квоти та інші торгові бар'єри необхідні для:
  - а) захисту молодих галузей від іноземної конкуренції;
  - б) збільшення внутрішньої зайнятості;
  - в) запобігання демпінгу;
  - г) усі попередні відповіді вірні.
7. Складова частина платіжного балансу країни - рахунок поточних платежів - не включає:
  - а) товарний експорт;
  - б) транспортні послуги іноземним державам;

- в) зміни в активах країни за кордоном;
  - г) односторонні трансфертні платежі.
8. Світове господарство - це:
- а) частина економічної теорії;
  - б) сукупність національних економік країн світу, пов'язаних між собою мобільними факторами виробництва;
  - в) міжнародний обмін товарами;
  - г) синонім міжнародного поділу праці.
9. Сумарна вартість експорту і імпорту країни становить:
- а) торгове сальдо;
  - б) експортну квоту;
  - в) торговий обіг;
  - г) імпортну квоту.
10. До цілей економічної інтеграції не належать:
- а) використання переваг економіки масштабу;
  - б) створення сприятливого зовнішньополітичного середовища;
  - в) сприяння структурній перебудові економіки;
  - г) ефект доміно.

Вправа 2. Визначте, яке з положень правильне, а яке помилкове. Відповідь поясніть

1. Якщо національні заощадження перевищують інвестиції відбувається відтік капіталу з країни.
2. Платіжний баланс являє собою співвідношення між сумою грошових надходжень, отриманих країною з-за кордону, та сумою здійснених нею платежів за кордон протягом певного періоду.
3. Зниження курсу національної валюти призводить до зниження ціни експорту і збільшення ціни імпорту.
4. Офіційні золотовалютні резерви країни існують для покриття негативного сальдо платіжного балансу.
5. Причиною здійснення портфельних інвестицій є прагнення отримати контроль над об'єктом вкладення.
6. Міжнародний рух капіталу призводить до збільшення доходів власників капіталу в країні, що вивозить капітал, а також до скорочення доходів власників капіталу в країні, що імпортує капітал.
7. Міграція робочої сили – виїзд робочої сили за кордон.
8. Міграція робочої сили приводить до зменшення сукупного світового виробництва.
9. Відмінність квоти від тарифу полягає в тому, що квота має більш обмежувальний характер.
10. Експортна субсидія – фінансовий метод торгової політики, що передбачає бюджетні виплати національним експортерам.

Завдання 3. Розв'яжіть задачі

Задача 1. Обсяг експорту зовнішньої торгівлі України товарами за січень - листопад 2004 року становив 29482,7 млн дол. США, імпорту - 26070,3 млн дол. і в порівнянні з аналогічним періодом 2003 р. зріс відповідно на 42,7 % і на 28,2 %. Обчислити: а) торговий баланс (сальдо); б) торговий оборот України за січень-листопад 2003, 2004 рр.

Задача 2. Країни А і Б виробляють два товари - велосипеди і тенісні ракетки. Витрати праці на виробництво товарів представлені в таблиці:

	Витрати праці в год. на од. товару	
	Країна А	Країна Б
Велосипеди	60	120
Ракетки	30	40

Яка країна має абсолютну перевагу у виробництві велосипедів, яка - у виробництві ракеток? Розрахувати альтернативні витрати виробництва велосипедів, виражені в ракетках, і альтернативні витрати виробництва ракеток, виражені в велосипедах. Яка країна має порівняльну перевагу в виробництві велосипедів? Визначити напрямки експортної спеціалізації країн на основі порівняльних переваг в міжнародній торгівлі.

Задача 3. В США долар коштує 0,7 євро. Той же долар може бути проданий за 5,5 українських гривень. Який валютний курс євро відносно української гривні.

Задача 4. На базі даних, які наведено в таблиці, визначте: 1) баланс руху капіталів; 2) торговий баланс.

Показник	Числове значення
Експорт товарів	+180
Імпорт товарів	-120
Експорт послуг	+70
Імпорт послуг	-40
Приплив капіталу	+40
Відплив капіталу	-160

Задача 5. На базі даних, які наведено в таблиці, визначте: 1) баланс поточних операцій; 2) баланс офіційних розрахунків.

Показник	Числове значення
Експорт товарів	+160
Імпорт товарів	-120
Експорт послуг	+60
Імпорт послуг	-40
Чисті доходи від інвестицій	-20
Чисті трансферти	+40
Приплив капіталу	+40
Відплив капіталу	-160
Офіційні резерви	+40

Питання до заліку (іспиту)з курсу «Основи економічної теорії»

1. Предмет, функції і методи економічної теорії.
2. Роль економічної теорії в професійній підготовці бакалаврів.
3. Проблема вибору та крива виробничих можливостей.
4. Сутність та основні типи економічних систем, система форм власності.
5. Ринкова економічна система, взаємозв'язок основних суб'єктів економіки.
6. Ринок: сутність, функції, види.
7. Сутність та основні детермінанти попиту. Закон попиту.
8. Сутність та основні детермінанти пропозиції. Закон пропозиції.
9. Взаємодія попиту та пропозиції. Ринкова рівновага.
10. Еластичність попиту за ціною, доходом. Перехресна еластичність попиту. Еластичність пропозиції: сутність, вимірювання, чинники.
12. Структура й інфраструктура ринку.
13. Фірма і підприємство: сутність та класифікація.
14. Види підприємств за їх розмірами. Малий бізнес.
15. Теорія виробництва.
16. Взаємозв'язок витрат, прибутку та доходу підприємства.
17. Структура витрат в короткостроковому періоді.
18. Витрати в довгостроковому періоді.
19. Сутність та суб'єкти конкуренції.
20. Типи ринкових структур та їх характеристика.
21. Економічна поведінка фірми в умовах досконалої конкуренції.
22. Економічна поведінка фірми в умовах недосконалої конкуренції.

23. Антимонопольна політика держави.
24. Оцінка монополізованості ринку.
25. Функціональний та вертикальний розподіл доходів.
26. Нерівномірність розподілу доходів у ринковій економіці. Крива Лоренца.
27. Роль держави у перерозподілі доходів.
28. Система національних рахунків, її призначення.
29. Основні макроекономічні показники та їх розрахунок.
30. Методи розрахунку ВВП.
31. Проблеми підрахунку ВВП. Номінальний і реальний ВВП. Дефлятор ВВП.
32. Сукупний попит: сутність та основні чинники.
33. Сукупна пропозиція: сутність та основні чинники.
34. Макроекономічна рівновага з позиції класичної школи політекономії.
35. Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги.
36. Встановлення макроекономічної рівноваги з позиції сучасної економічної теорії.
37. Економічне зростання: поняття, фактори та вимірювання.
38. Економічні функції та межі втручання держави в економіку.
39. Банківська система. Функції Національного банку України та комерційних банків.
40. Грошово-кредитна політика, її види та інструменти.
41. Податки, їх функції та класифікація.
42. Проблема оптимального рівня оподаткування та крива Лаффера.
43. Державний бюджет, державний борг та їх регулювання.
44. Фіскальна політика держави, її види та інструменти.
45. Циклічність економічного розвитку. Економічний цикл і його фази.
46. Безробіття, його причини і види. Вимірювання рівня безробіття.
47. Інфляція, її сутність і види.
48. Вимірювання рівня інфляції та методи боротьби.
49. Антициклічна політика держави.
50. Методи регулювання ринку праці.
51. Взаємозв'язок безробіття та інфляції. Крива Філіпса.
52. Міжнародна торгівля і її структура.
53. Торговельна політика та її види.
54. Міжнародна валютна система й основні етапи її розвитку.
55. Валютний курс і валютна політика.

56. Інтернаціоналізація та глобалізація світової економіки.
57. Економічна інтеграція. Місце України у світовому господарстві.
58. Платіжний баланс.
59. Міжнародний рух капіталу та технології.
60. Міграція робочої сили.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Архиреев С. И. Конкурентная среда предприятий: международный аспект / С. И. Архиреев, Т. А. Дяченко // Наукові записки Харківського економіко-правового університету. – Харків : ХЕПУ, 2005. – № 2(3). – С. 117–122.
2. Архиреев С. И. Экономическая теория : учебно-методическое пособие для студентов технических специальностей / С. И. Архиреев. – Харьков : НТУ "ХПИ", 2011. – 60 с.
3. Бабицкий А. Ф. Социал. Законы и теория экономических процессов настоящего и будущего : монография / А. Ф. Бабицкий. - Киев : Видавництво МАУП, сор. 2005. – 493 с.
4. Білецька Л. В. Економічна теорія: Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка: навч. посібник / Л. В. Білецька, О. В. Білецький, В. І. Савич. – К. : Центр навч. літ-ри, 2009. – 688 с.
5. Бочан І. О. Основи економічної теорії. Інституціональний підхід : навч. посіб. / І. О. Бочан. - К. : Знання, 2012.
6. Гальчинський А. С. Економічна теорія : підручник для студ. не-екон. спец. вищих навч. закл. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко. - К. : Вища школа, 2007. - 503 с.
7. Гебер Н. А. Економічна теорія : навч.-наоч. посіб. / Гебер Н. А., Федоренко Н. М. ; Харків. держ. ун-т харчування і торгівлі. - Харків : Іванченко І. С. [вид.], 2014. - 106 с.
8. Глушко Т. П. Економічна теорія нації: соціально-філософський контекст : монографія / Т. П. Глушко. - Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. - 298 с.
9. Гронтковська Г. Е. Економічна теорія : навч. посіб. для самост. вивч. дисципліни : кредитно-модул. система орг. навч. процесу / Г. Е. Гронтковська, А. Ф. Косік, О. І. Ряба ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. - Рівне : НУВГП, 2010. - 369 с.

10. Дзюбик С. Д. Основи економічної теорії : навч. посіб. / С. Д. Дзюбик, О. С. Ривак. - К. : Знання, 2014. - 423 с.
11. Дяченко Т. А. Конкурентоспособность экономики Украины в контексте современных тенденций развития мирового хозяйства / Т. А. Дяченко, В. А. Гырова // Вестник Национального технического университета "ХПИ" : – Харьков : НТУ "ХПИ", 2009. – № 36-1. – С. 146-153.
12. Дяченко Т. А. Теоретичні основи аналізу конкуренції / Т. А. Дяченко // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». – Харків : НТУ «ХПІ», 2008. – № 55(2). – С. 20–24.
13. Курс економічної теорії : навч. посібник / С. І. Архієреєв [та ін.] ; ред. С. І. Архієреєв, Н. Б. Решетняк. – Харків : НТУ "ХПІ", 2008. – 332 с.
14. Макроекономіка : навч.-метод. посібник / С. І. Архієреєв [та ін.] ; ред. С. І. Архієреєв, Н. Б. Решетняк ; Харківський політехнічний ін-т, нац. техн. ун-т. – Харків : НТУ "ХПІ", 2012. – 88 с.
15. Максименко Я. А. Інтеграція України до світової економічної системи / Я. А. Максименко, Т. А. Дяченко // Економіка і управління в умовах глобалізації : матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 1-7 грудня 2010 р. – Донецьк : [ДонНУЕТ], 2010. – Т. 3. – С. 286-288.
16. Мікроекономіка : навч. посібник / ред. С. І. Архієреєв, Н. Б. Решетняк. – Харків : НТУ "ХПІ", 2003. – 160 с.
17. Основи економічної теорії : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін.] ; за заг. ред. : Л. С. Шевченко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. - Х. : Право, 2010. - 447 с.
18. Основи економічної теорії : посібник / ред. С. В. Мочерний. – К. : Академія, 2002.
19. Основи економічної теорії / Гуревичов М.М. та інші. Навчальний посібник. – Харків: НТУ «ХПІ», 2003.- 288 с.
20. Петруня Ю. Е. Основы экономической теории : учеб. пособие / Ю. Е. Петруня А. А. Задоя. – 4-е изд-е. – К. : Знання, 2008.
21. Талалаева А. А. Проблема эффективного инвестирования в Украине в контексте мирового опыта / А. А. Талалаева, Т. А. Дяченко // Вестник Национального технического университета "ХПИ". – Харьков : НТУ "ХПИ". – 2011. – № 8. – С. 94-100.
22. Тарасенко Т. В. Досвід упровадження урядових програм інноваційного розвитку: монографія / Т. В. Тарасенко, С. І. Архієреєв;

Національний ін-т стратегічних досліджень. Регіональний філіал у м. Харкові. — Х. : Золоті сторінки, 2007. —96 с.

23. Шибаева Н. В. Международная экономика : учеб. пособие / Н. В. Шибаева, Я. А. Максименко. — Харьков : НТУ "ХПИ", 2007. — 176 с.

24. Экономическая теория. Основные понятия курса / [С.И. Архиреев, С.Г. Виницкая, М.М. Гуревичев и др.] ; ред. Н.Б. Решетняк. — Х.: НТУ «ХП», 2002. — 68 с.

25. Экономическая теория: учеб. пособие / ред. Е. М. Воробьев, А. А. Гриценко, М. Н. Ким. — Х.: Фортуна-Пресс, 2000.

26. Якобчук В. П. Економічна теорія : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / В. П. Якобчук ; Житомир. нац. агроекол. ун-т. - Житомир : Рута, 2012. - 314 с.

27. Yatsyna V. Monetary Policy as a Factor of Global Financial Market / I. Shkodina, Y. Yehorova, V. Yatsyna // Financial and credit activity: problems of theory and practice. — 2017. — Vol. 1, No 22. — P. 307-314.

ЗМІСТ

Тема 1. Вступ до економічної теорії	3
Практикум до теми 1	13
Тема 2. Теорія попиту та пропозиції	16
Практикум до теми 2	27
Тема 3. Теорія виробництва та витрат	30
Практикум до теми 3	39
Тема 4. Типи ринкових структур	42
Практикум до теми 4	53
Тема 5. Макроекономічні показники	56
Практикум до теми 5	66
Тема 6. Макроекономічна рівновага та нестабільність	70
Практикум до теми 6	82
Тема 7. Державне регулювання економіки	86
Практикум до теми 7	99
Тема 8. Світова економіка: основи функціонування та розвитку	102
Практикум до теми 8	111
Питання до заліку (іспиту) з курсу «Основи економічної теорії»	114
Список літератури.....	116

Навчальне видання

АРХІЄРЕЄВ Сергій Ігорович
ДЯЧЕНКО Тетяна Анатоліївна
ДВІНСЬКИХ Володимир Миколайович
ВОЛОСНІКОВА Наталія Миколаївна
МАКСИМЕНКО Яна Анатоліївна
МИТРОФАНОВА Анастасія Сергіївна
НАЗАРЕНКО Олена Василівна
РЕШЕТНЯК Наталя Борисівна
ЯЦИНА Вікторія Валентинівна

ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Навчальний посібник

для студентів неекономічних спеціальностей

Відповідальний за випуск *С. І. Архієреєв*
Роботу до друку рекомендував *М. І. Погорєлов*

План 2018 р., п. 37

Формат 60x84 1/16. Папір офсет. Друк цифровий
Ум. друк. арк. 7,0. Тираж 100 прим. Зам 13-06.

Видавництво та друк

ФОП Іванченко І.С.

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135

тел.: +38(050/093) 40-243-50

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com/ua